

Золоті сторінки далеких епох

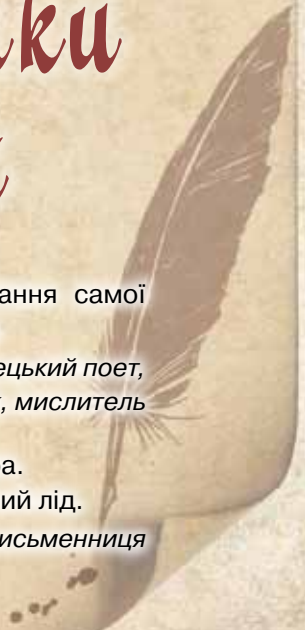
Людина пізнає світ через пізнання самої себе, а себе — через пізнання світу.

*Йоганн Вольфганг Гете, німецький поет,
прозаїк, мислитель*

Усе було на світі позавчора.

В зіницях Часу предковічний лід.

Ліна Костенко, українська письменниця

Йоганн Вольфганг Гете
Johann Wolfgang von Goethe
(1749–1832)

Найвище досягнення розуму в тому, щоб пробуджувати інший розум.
Йоганн Вольфганг Гете

Цитати для душі від Гете

- ◆ Знайомлячись з людиною, я передовсім запитую, чим вона займається. Як? В якій послідовності? І відповідь на ці запитання визначає мою думку про неї на все життя.
- ◆ Недостатньо тільки отримати знання; їх треба застосувати. Недостатньо тільки бажати; треба діяти.
- ◆ Сподіватись завжди краще, ніж зневірятись.
- ◆ Як пізнати себе самого? Зовсім не спогляданням, тільки діями. Спробуй виконувати своє призначення, і негайно себе пізнаєш.
- ◆ Лиш той життя і волі гідний, хто б'ється день у день за них.

До вивчення трагедії
«ФАУСТ»

Переклад із німецької Миколи Лукаша

ПРИСВЯТА

Знов близитесь ви, постаті туманні,
Що вже мені з'являлися колись.
Чи держу вас? Чи знову тій омані
Мої чуття прихильно піддались?
Ви ринете! Пануйте ж, нестриманні,
Коли вже ви так владно піднялись;
Моя душа бентежно молодіє,
Коли від вас чудовний дух повіє.
Ви принесли веселих днів картини
І образів навіки любий рій;
І першого кохання й дружби тіні
Встають, немов у казці прастарій.

Згадалися життя зигзаги звинні,
Минулий жаль, і втрати біль гіркий,
І ймення тих, що їх зрадлива доля
В цвіту стяла, мов квіти серед поля...
Пісень моїх не чують ніжні душі,
Що слухали пісні юнацьких днів;
Розвіялись бесіди наші дружні,
Їх відгомін давно вже відбринів.
Кругом чужі, хоч, може, й не байдужі,
Та їх хвала не радує чуттів;
А ті, що їх, мов рідні, привітають, —
Розкидані, десь по світах блукають.
І знов мене привиддя полонили,
Неначе звуть в мовчазне царство сна.
Колишній спів мій, майже занімілий,
Лунає знов, мов арфа чарівна;
Я стрепенувсь, і сльози забриніли,
І серце враз відтало аж до дна...
Теперішнє здалека ледве мріє,
А що пройшло — ізнов живе і діє.

ПРОЛОГ У ТЕАТРІ

Директор театру, поет і комік.
Д и р е к т о р
Обидва ви не раз мені
В пригоді стали в хвилю скрути;
Скажіть, яким повинен бути
Театр у нашій стороні?
Бажаю я завжди юрбі годити:
Вона живе, дає й другому жить.
Стовпи стоять, поміст із дошок збитий,
І всяк туди, на свято мов, спішить.
Сидять усі вже, звівши вгору брови,
До подиву і захвату готові.
Я знаю, як сподобатися всім,
А все ж чомусь сьогодні страшнувато;
Хоч путнє щось незвично бачить їм,
Але вони читали страх багато.
Як змайструвать виставу нам таку —
Нову, й живу, і людям до смаку?
Люблю, коли у нас під балаганом
Гучна юрба хвилює ураганом
І тиснеться до цих дверей вузьких,
Мов у переймах болісно-тяжких.
Ще в білий день, ще о четвертій
До каси товпляться дістать квиток
І ладні битися за нього до півсмерті,
Мов це — в голодний рік насущника шматок.

Лише поет зробить це диво здібний;
О друже мій, тут твій талант потрібний!
Поет
Не говори про натовп той нікчемний;
Його діла високий дух гнітуть,
Затьмарюють, як морок ночі темний,
Затягують у вир, у каламуть.
Веди мене в небесний світ таємний,
Де радощі поетові цвітуть.
Лиш там любов і дружба нас чекають,
Божественні чуття в серцях плекають.
Що в глибині грудей у нас постало,
Що, тремтячи, зірвалось на уста,
Невдало раз, а інший раз і вдало, —
Поглине все хвилина зла й пуста;
А що роки у серці визрівало,
В довершене творіння вироста.
Примарний блиск живе одну хвилину,
Правдивому нема в віках загину.
Комік
А що мені з потомних тих віків?
Коли б і я про них лиш говорив,
То хто б сучасників розважив?
А їм потрібен добрий жарт,
І вже чогось веселий хлопець варт,
І чимсь в суспільстві він заважив.
Хто зацікавить публіку зумів,
Того вона не кине цінувати;
Що більше буде слухачів,
То легше їх опанувати!
Отож зробіть нам п'єсу до пуття
І виведіть фантазію і волю,
Кохання й розум, пристрасть і чуття,
Та й дурості якусь там дайте ролю.
Директор
А головне, як більш перипетій!
Бо глядачі цікаві до подій;
Як більше сцен напружених, рухомих,
Щоб всяк дививсь, не зводячи очей, —
І ви попали вже в число відомих,
Усюди люблених людей.
Лиш масою підкорите ви масу,
Для себе в ній всяк найде штучку ласу
Де всього є, там кожен візьме щось,
Й видовище до серця всім прийшлось.
Даеш нам твір — давай в шматках, на милість,
Таке рагу нам вигідніш, як цілість,
Бо легко зготувать і зручно подавать.

Нащо тобі здалась довершена умілість?
Хоч що дай публіці — на шмаття буде рвать...

П о е т

Ганебне ремесло ганебним буде скрізь
І справжньому художнику не личить.

Та ви, я бачу, завзялись
Нікчемних партачів звеличить.

Д и р е к т о р

Такий докір мені не заболить:

Хто дума путне щось зробить,

Знарядь шука, як до роботи.

А вам — м'які дрова колоти;

Для кого пишете? Глядіть:

Ось цей з нудоти йде сюди,

Той — за столом по зав'язку напхавшись,

А той (найгірший він завжди) —

Газет усяких начитавшись.

До нас збігаються, немов на маскарад,

Побачити цікаве кожен рад.

Тут дами напоказ з'являються ошатні;

Це теж артистки, лиш безплатні.

Ви дивитесь з поезії висот,

І всі поклонники вам любі;

Погляньте ж ближче на народ:

Одні холодні, другі грубі.

Той по виставі йде у карти грать,

Той зночувати ніч в обіймах у повії;

Чи ж варт для них бентежить мрії

І муз шляхетних турбувать?

Кажу ж вам, лиш пишіть,

Все більш і більш пишіть, —

І зразу шлях до успіху відкритий, —

Людей аби із плигу збити,

Бо трудно їх задовольнить...

Що з вами? З радощів? Чи що болить?

П о е т

Іди шукай деінде наймитів!

Ти хочеш, щоб поет занапастив

Свій вищий дар — і пориви, і мрії

Природою натхненого творця!

Чим він чарує всі серця?

Чим він скоряє всі стихії?

Це та гармонія, що лине із грудей

І обійма весь світ — природу і людей.

Коли природа свій починок вічний,

Байдуже прядку крутячи, пряде,

І всіх створіннів гурт негармонійний

Різноголосими гуде, —

Хто вносить лад усюди живодайний,
Вливає ритм у кожен рух і звук?
Хто всі ті голоси в хорал єднає зграйний
В акордів голосних врочистий перегук?
Хто каже бурі в пристрасті ревіти,
Зорі вечірній в роздумі сіять?
Хто може всі весняні пишні квіти
До ніг коханої прослать?
Хто лаврові листки спліта в вінок,
Щоб увінчати почесною героїв?
Хто олімпійцям захист і зв'язок?
Поет, людської сили прояв.
К о м і к
Явіть же нам ту силу сповна,
Хай творчість так у вас іде,
Немов пригода та любовна.
Буває, двох десь випадок зведе,
А там пішли побачення й розмови,
Щасливі сни й пробудження раптові,
Надії хміль і гіркота оман, —
І так незчуєшся, як вродиться роман!
Таку і ви нам п'єсу дайте,
В життя людське чимглибше заглядайте!
Всі так живуть, а бачать так не всі,
Тож покажіть життя у всій красі.
Картини барвні, світло тьмяне
Та іскра правди в млі омани —
І наварили ви пиття,
Що людям скрашує життя.
І йде сюди замріяне юнацтво,
Йому наш твір — чудесне відкриття,
І йдуть сюди вразливі на чуття,
Для них ця гра — переживань багатство.
І кожен тут знаходить щось своє
І бачить те, що в нього в серці є.
Ще здатні всі вони і до плачу й до сміху;
Шанують пориви, із блиску мають втіху...
Хто всього знав, тому попробуй догоди!
Хто починає жити — подякує завжди.
П о е т
Верни ж мені той час блаженний,
Коли я жити починав,
Коли пісень потік натхненний
З джерел незглибних виринав;
Коли в туман був світ повитий
І чар закритий в пуп'янки,
Коли барвисті і п'янки
В лугах веселих рвав я квіти...

Я бідний був — і все я мав,
І правду й вигадку кохав...
Верни ж ті пориви чудові,
І серця жаль, і щастя сни,
І міць ненависті й любові —
Минулу молодість верни!
К о м і к
Та молодість потрібна лиш,
Як ворог у бою натисне,
Як дівчина, усіх миліш,
Тобі сама на шию звисне,
Як вабить здалеку вінок
Тебе добігти ген до цілі,
Як на умі тобі танок
І п'ятика ночі цілі, —
А струни ліри золоті
Рукою вправною торкати,
Назустріч обраній меті
Стежками звинними блукати, —
Це вам, старим, і Бог велів,
І цьому тільки маємо радіть ми,
Бо старість з нас не робить малюків,
Вона лиш застає нас дітьми.

Д и р е к т о р
Покиньте спори й аргументи,
Лишіть докори й компліменти, —
За них нічого не купить;
До діла треба приступить.
Натхнення, настрої — то бридня все,
Сміліші будьте, їх не ждять.
Коли поетом ти назвався,
Умій натхненням володіть!
Варіть же швидше, друже милий,
Кріпкий напій, що ми ждемо;
Чого сьогодні не зробили,
Те завтра не прийде само!
Отож і дня дарма не гайте,
Як тільки є можливість десь,
За коси враз її хапайте
І вже із рук не випускайте,
Поки свого не доб'єтесь.
Адже яких лише дивацій
Не бачив наш німецький кін!
Тож не шкодуйте ні машин,
Ні чудернацьких декорацій.
Не бракуватиме зірок,
І сонця, й місяця, і неба,
Дамо й води, й вогню, як треба,

І скель, і звірів, і пташок!
Так розміркуйте ж все дотепно,
На сцені всесвіт умістіть
І швидко й бережно пройдіть
Із неба через землю в пекло.

ПРОЛОГ НА НЕБІ

*Господь, архангели,
згодом Мефістофель.*
Ра ф а ї л
Могутнім громом сонце грає
В гучному хорі братніх сфер
І путь накреслену верстає
Од первовіку й дотепер.
Цих незбагнених див видіння
Сповняє силою серця,
І, як у перший день творіння,
Величні всі діла Творця.
Г а в р и ї л
Земля із швидкістю страшною
В просторі крутиться-літа,
І райське світло дня чергою
Змінює ночі темнота.
Хвилює море неозоре
І шумом скелі покрива,
Та сфер стремління вічно-скорє
І гори, й море порива.
М и х а ї л
Бурхають бурі навзаводи,
Шумлять нестримано кругом
І огортають твердь і води
Таємно-грізним ланцюгом.
Блискоче з хмар руїнний племінь,
Громам осяюючи путь,
Та всеблагі ласки промінь
Приборкує стихії лють.
В с і т р о є
Цих незбагнених див видіння
Сповняє силою серця;
І, як у перший день творіння,
Прекрасні всі діла Творця.
М е ф і с т о ф е л ь
О, Господи, ти знов між нас явивсь,
Питаєш, як ідуть у кого справи;
Між челяддю і я тут опинивсь,
Бо ж завше був до мене ти ласкавий.
Не вмю я так компліментів править,
Як ангели, удатні на язик,

Від пафосу мого ти б засміявся навіть,
Коли б ти був од сміху не одвик.
Сонця й світи залишу я в спокої —
Я свідок лиш мізерності людської.
Смішний божок землі не зміниться ніяк, —
Як спервовіку був, так і тепер дивак.
Погано він живе! Не треба
Було б йому давати і крихти світла з неба.
Тим розумом владає він,
Щоб жити, як тварина із тварин.
Та він же чисто коник той цибатий
(Пробачте порівняння це мені):
Не підлетить, а вміє лиш стрибати
Та знай сюрчить в траві свої пісні.
Та у траві іще б якось жилося,
Так ні, притьмом в болото суне носа.
Г о с п о д ь
І вічно скаржишся мені ти!
Невже ж тебе задовольнити
Земля ніколи не змогла б?
М е ф і с т о ф е л ь
Ні, Господи! На ній одне лихе твориться:
Так люди мучаться,
що жаль на них дивиться, —
Вже проти них і запал мій ослаб.
Г о с п о д ь
Ти знаєш Фауста?
М е ф і с т о ф е л ь
Він доктор?
Г о с п о д ь
Він мій раб!
М е ф і с т о ф е л ь
Та раб то раб, а служить по-якому?
І їсть, і п'є він щось не по-земному.
Його думки, на безум хворі,
Ширяють десь в непевній даліні.
То з неба б він зірвав найкращі зорі,
То пив би він всі радощі земні;
Та ні земля, ні далі неозорі
Не вдовольнять тієї маячні.
Г о с п о д ь
Він поки що у мороці блукає,
Та я вкажу йому до правди вхід,
Бо знає садівник, як деревце плекає,
Який від нього буде цвіт і плід.
М е ф і с т о ф е л ь
Та він не ваш, я ладен закладатись!
Дозвольте лиш за нього взятись,

І піде він за мною вслід.
Г о с п о д ь
Я згоден, спробуй його злудить,
Поки живе він на землі;
Хто йде вперед, той завше блудить.
М е ф і с т о ф е л ь
Спасибі вам; з мерцями справи злі,
Я не люблю тії мороки;
Мені за них миліш здорові, повні щоки;
Я так люблю живих людей,
Як любить кіт живих мишей.
Г о с п о д ь
Що ж, спробуй відірвати духа
Від його першоджерела
І, якщо він тебе послуха,
Зведи його на стежку зла.
Знай, сам ти осоромишся натомість:
В душі, що прагне потемки добра,
Є правого шляху свідомість.
М е ф і с т о ф е л ь
Свідомість швидко завмира!
Я знаю, в мене певна гра.
А вже коли свого доб'юся,
То матиму утіху немалу:
Нехай тоді плазує у пилу,
Як та змія, моя тітуся.
Г о с п о д ь
Приходь сюди безпечно завше,
На ваш-бо рід не маю ворожди;
А з духів заперечення, лукавче,
Ти був мені найстерпніший завжди.
Людина не всякчас діяльності радіє,
Понад усе кохає супокій;
Потрібен їй супутник ворушкий,
Щоб бісом грав і збуджував до дії.
А ви, справдешні діти Божі,
Любуйте на дива творіння гожі!
Нехай живий і вічно-творчий дух
Лле скрізь любові світло животворне
І явищ біг, речей минутих рух
Хай думкою безсмертною огорне.
*Небо закривається,
архангели розходяться.*
М е ф і с т о ф е л ь
До чого ж гарний дідуган!
З ним інколи зустрітисся приємно.
І то сказать: такий великий пан
З дияволом обходиться так чемно!

РЕМБРАНДТ.
Фауст
(бл. 1652)

Ліногравюри Ежена ДЕЛАКРУА

Фауст у своєму кабінеті
(1828)

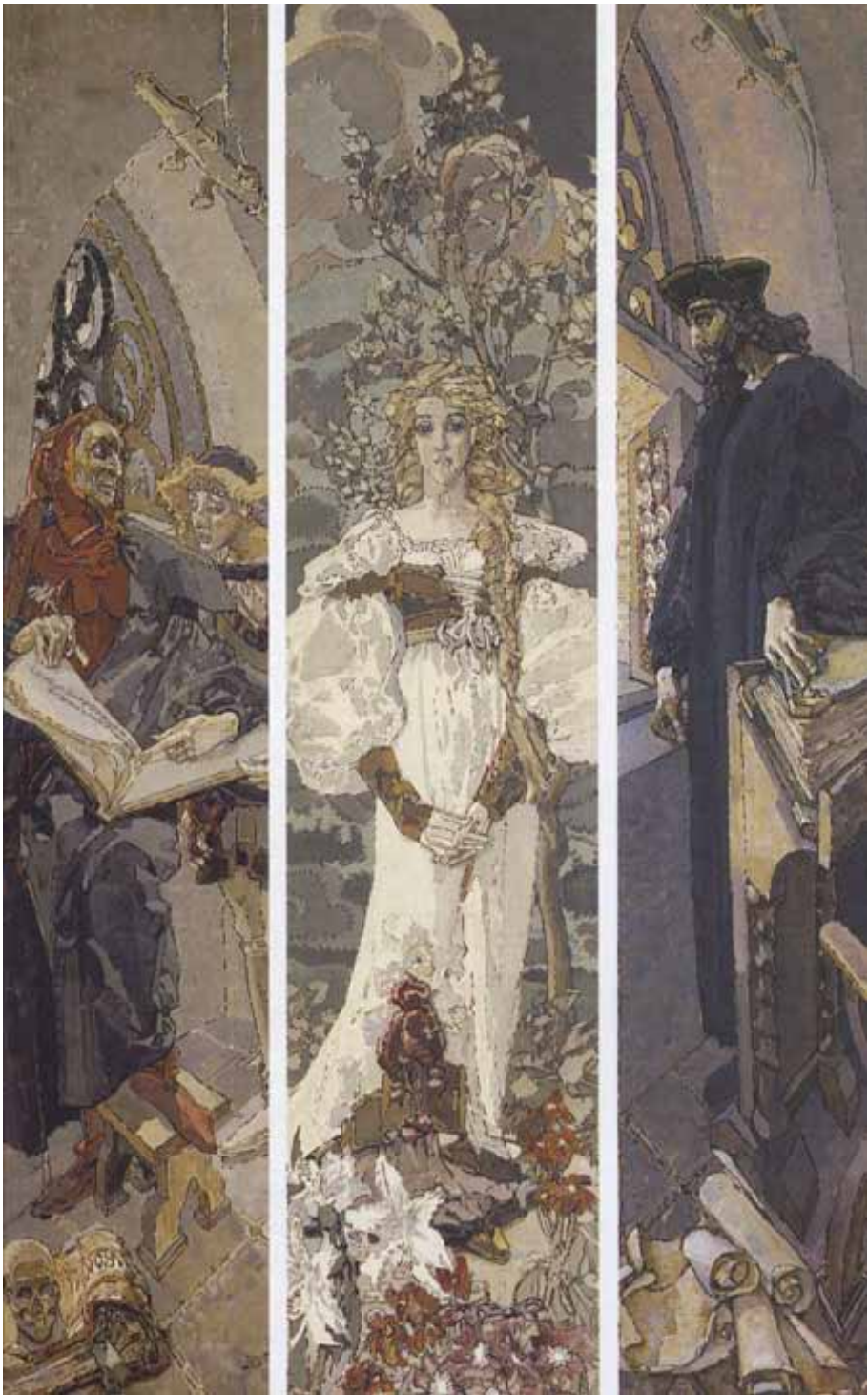
Фауст і Вагнер помічають пуделя
(1828)

Фауст і Маргарита
(1828)

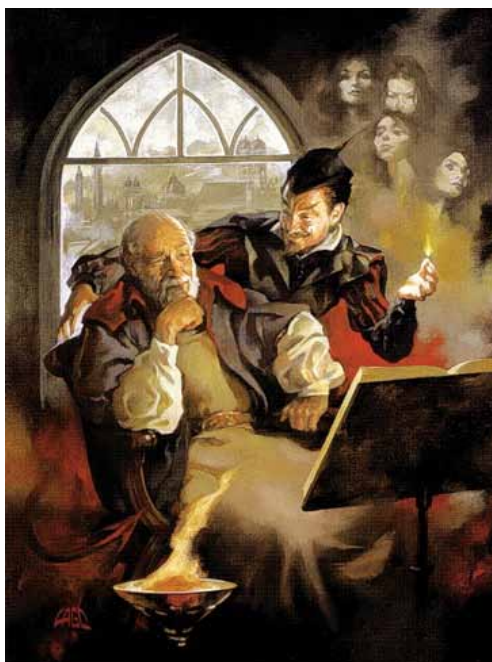
Поява Мефістофеля
(1828)

Михайло ВРУБЕЛЬ. Триптих «Фауст»
(1896)

Йоганн Петр КРАФТ.
Фауст пасхальним ранком (1825)

Рей ЛАГО.
Мефістофель спокушає Фауста
(середина ХХ ст.)

Томас БАРКЕР.
Маргарита в соборі (1842)

Гаррі КЛАРК. З ілюстрацій
до трагедії «Фауст» (1925)

Офорти Сальвадора ДАЛІ
до трагедії «Фауст»
(1969)

Опера Шарля Гуно «Фауст» на оперних сценах України і світу

ЧАСТИНА ПЕРША

ДІЯ ПЕРША

НІЧ

Вузька кімната з високим ґотичним склепінням.

Фауст сидить неспокійно в кріслі біля столу.

Фауст

У філософію я вник,
До краю всіх наук дійшов —
Уже я й лікар, і правник,
І, на нещастя, богослов...
Ну і до чого ж я довчивсь?
Як дурнем був, так і лишивсь.
Хоч маю докторське звання
І десять років навмання
Туди й сюди, навкрив-навкіс
Воджу я учнів своїх за ніс, —
А серце крається в самого:
Не можем знати ми нічого!
Хоч я й розумніший, як бевзні ті всякі,
Учені, магістри, попи та писаки,
Хоч я в забобони й страхи не вдаюся,
Із пекла сміюся, чортів не боюся, —
Зате ніяких радощів не маю,
Не вірю я, що я щось знаю,
Не вмю я людей навчати,
Не вмю їх на добро напучати...
Грошей, майна я не нажив
І слави теж не заслужив;
Собака, й той не став би так жити!
Тому-то й почав я ворожити, —
Чи не одкриє духів міць
Мені одвічних таємниць,
Щоб я дарма не мудрував,
Чого не знаю, не казав,
Щоб я збагнув почин думок
І світу внутрішній зв'язок,
Щоб я пізнав основ основу,
А не кидав слова-полову...
О повний місяцю ясний,
Мій друже тихий і сумний!
Коли б востанне з висоти
Мої страждання бачив ти
За цим столом чувань нічних,
Між цих пергаментів і книг!
Коли б я міг блукать між гір,
В твоїм промінні ніжить зір,
Серед печер звиватись духом,

В твоїй імлі снуватись лугом,
 Весь чад науки там лишити,
 В твоїй росі цілющій змити!..
 Ох! Я ще тут, в тюрмі-норі?
 О мури прокляті сирі!
 У цих мальованих шибках
 Небесний світ — і той зачах!
 Стримлять до неба стоси книг,
 Ненатла точить їх черва,
 Їх пилюга густа вкрива,
 І кіпоть осіда на них;
 Уздовж полиць з давнешніх літ —
 Реторти, слоїки, склянки,
 Начиння, приладів рядки —
 І це в тебе світ! І це зветься світ!
 І ти питаєш ще, чому
 На серце туга наляга,
 Чому незвідана нудьга
 Труїть всі радощі йому?
 Замість живих природи хвиль,
 Куди Творець людей вселив,
 Навколо тебе — тлінь, і цвіль,
 І жах потворних кістяків.
 Тікай! На волю, на простір!
 Візьми цю книгу чарівну;
 Цей Нострадамів віщій твір
 Тобі відкриє таїну.
 Спізнаєш ти шляхи світил,
 Збагнеш природи вічний рух,
 І в душу вступить повинь сил,
 Коли промовить духу дух.
 Шкода обнять сухим умом
 Священних знаків зміст живий;
 Ви, духи, тут в'єтесь кругом,
 Озвіться ж ви на голос мій!
*(Розкриває книгу і бачить знак
 макрокосму).*
 Яким блаженством всі мої чуття,
 Уся моя істота поїнялася,
 Немов по жилах полумінь життя
 І невмируща юність розлилася...
 Чи то ж не Бог ці знаки написав,
 Що душу збурену втишають,
 Що Серце вражене втішають,
 Що перед розумом наєв
 Природи тайнощі весільні виявляють?
 Чи ж я не Бог? Я просвітлів!
 І враз моє духовне око
 В природи творчий вир заглянуло глибоко.

Тепер збагнув я сенс премудрих слів:

«В світ духів можна прозирнути,

Та ум і серце мляві вкрай:

Встань, учню, і земнії груди

В ранковім сяєві скупай!»

(Розглядає знак.)

Як все тут діє в колі вічним,

У многоликій красоті,

Як сили горні в льоті стрічним

Міняють кінви золоті!

На благовісних крилах мають,

Споруду всесвіту проймають

У гармонійній повноті!

Яка картина! Ах! Картина лиш...

Природо безконечна! Де ж, коли ж

Знайду ту грудь, що нею світ ти поїш,

І небо, й землю — все живиш?

Невже ж ти болю в серці не загоїш,

Жаги палкої в нім не заспокоїш?

(Перегортає нетерпляче книжку

й натрапляє на знак Духа Землі.)

Цей знак на мене має інший вплив!

Ти, Дух Землі, мені рідніший,

Я став відразу мов сильніший,

Мов хміль вина мене сп'янив;

І я ладен пірнути в світу море,

Знести земні і радощі, і горе;

Ні грім мене, ні хвиль виття суворе,

Ні згуби страх, ні буря не поборе!

Нахмарило кругом —

І місяць заховавсь,

І лампа згасла!

В імлі встає над головою

Червона заграва...

Холодний жах згори війнув,

Мене пройняв!

Це дух летить, це дух благання вчув...

Одкривсь мені!

Твій повів серце стрепенув

І владно тягне...

Усе єство до тебе прагне!

Тобі віддав навек я серце й душу,

Нехай і вмру — тебе побачить мушу!

(Бере книгу і промовляє таємничі заклинання.

Займається червона заграва,

і в полум'ї з'являється дух.)

Д у х

Хто зве мене?

Фауст
(аж відсахнувся)
Лице страшне!
Дух
Ти притягнув мене так владно,
З моєї сфери пивши жадно,
І ось...
Фауст
Жахаєш ти мене!
Дух
Благав ти ревно і незмінно
Побачити вид мій, почуть мою річ;
Вразив мене відчайний клич, —
Ось я... То чом же, надлюдино,
Ганебно так дрижиш? Де дівсь душі порив?
Де велет сміливий, що світ в собі створив,
Носив, плекав; що помисли жили в нім
Із духами у всьому стати рівним?
Чи ж ти той Фауст, що ждав і сподівався,
Нестримано до мене поривавсь?
І ось, як я дихнув на тебе палко,
Відразу знітився ти жалко,
Гробак нікчемний, боязкий?
Фауст
Ні, я знесу вогонь чарівний!
Це я, це Фауст, тобі я рівний!
Дух
В життя потоках, у морі дій
В'юся вгору, вниз,
Ллюся всюди й скрізь!
Народження й смерть —
Океан і твердь,
Ткання мінливе,
Життя бурхливе, —
Я тчу на грімкому верстаті часу
Богам на одіння живу ю красу.
Фауст
По всьому світу ти снуєш,
Діяльний дух, як я близький до тебе!
Дух
Близький до того, що збагнеш,
А не до мене!
(Щезає.)
Фауст
(падає додолу).
Не до тебе?
А до кого ж?
Я, подоба Божа,

І не близький до тебе!
(Хтось стукає у двері.)
О смерть гірка! Це йде мій помічник,
Докучливий сухий влазливець!
І щастя обернулось внівець,
І привид вимріяний зник!
*Увіходить Вагнер у шлафроці, в нічному ковпаку,
з лампою в руці. Фауст відвертається з нехіттю.*

Вагнер

Даруйте, ви декламували;
Це з грецької трагедії, мабуть?
Це вміння має значення чимале,
І я б хотів його здобути.
Чував я, що й священик-казнодія
Повчитись часом може в лицедія.

Фауст

Так, якщо й сам священик — лицедій;
Немало є між них такого крою.

Вагнер

Ох! Ми живем здебільша самотою
І бачим світ хіба у день святий,
Немов крізь телескоп, лише здалека;
І вчить людей казанням — річ нелегка.

Фауст

Без почуття й мистецтво все даремне,
Коли ж говорить з вас душа,
То слово щире і буремне
Усі людські серця зруша.

А ви?.. Сидіть та компонуєте
З чужих об'їдків розмазню,
Та в попільець ретельно дуйте —
Ачей здобудете вогню!

Як вам це всмак, то дурні й діти
З вас подивують інший раз;
Але шкода серцями володіти,
Коли немає серця в вас.

Вагнер

Та красномовство все ж нам не байдуже,
А я, на жаль, в нім знаюся не дуже.

Фауст

Шукай заслуги не в словах,
Не шийся в галасливій блазні!
Як розум є в твоїх речах,
То будуть без окрас виразні,
Бо для правдивих мудреців
Не треба вишуканих слів.

Всі ваші фрази дуті, беззмістовні,
Цяцьковані, бундючно-пишномовні, —

То вітер лиш, що десь між верховіть
Сухим осіннім листям шарудить.

В а г н е р

Ох, довгий лан знання,

А ми недовговічні!

Всі досліди мої критичні

Не раз ця думка зупиня.

Як важко досвіду набратись,

Щоб до самих джерел дістатись!

А там, дивись, на півшляху

Спіткаєш нагло смерть лиху.

Ф а у с т

Пергаментом жаги не вгамувати,

Не в нім свята, живуща течія;

Повік тобі на спрагу знемагати,

Коли суха душа твоя.

В а г н е р

Пробачте, нам приємно завше

Побачить, дух часів прослідкувавши,

Які колись думки у мудреців були

І як далеко ми тепер вперед пішли.

Ф а у с т

Авжеж далеко, аж до зір!

В часи минулі не сяга наш зір:

То книга за сьома печатями.

А те, що звеш ти «дух часів», —

В тім лиш відбиток духу письменників,

По суті, можемо помічати ми.

Та писанина — то якесь страхіття,

Поглянувши, світ за очі б тікав:

То — купа сміття, звалище лахміття,

А в кращім разі — фарс з життя держав,

Повчальними прикрашений думками,

Банальними, як у ляльковій драмі.

В а г н е р

А світ? А людський ум і почуття?

Пізнати їх усякий з нас бажає.

Ф а у с т

А що ж «пізнати» означає?

Хто справжнім іменем назве дитя?

Так, мало хто пізнає хоч дещо зміг,

Та й ті провидці, серцем необачні,

Несли свої думки юрбі невдячній;

За те й палили, й розпинали їх...

Даруйте, друже, мабуть, час кінчати,

Бо вже, дивіться, пізня ніч.

В а г н е р

А я ладен і цілу ніч не спати,

Аби вести із вами вчену річ.
Дозвольте й завтра, в великоднє свято
Спитати вас про те, про се.
Я щирий до наук — і знаю вже багато,
Але хотів би знати все.

(Виходить.)

Ф а у с т

(сам)

Іще його не зрадила надія;
Копається в гноїську, скарб шука,
А знайде часом черв'яка,
То, дурень, і тому радіє...
Як міг цей голос пролунати в час,
Коли тут вився духів рій таємний?
Та дякую тобі я на цей раз,
Ти, син землі, над всіх нікчем нікчемний!
Ти з пут відчаю визволив мене,
Бо я вже мало глузду не позбувся:
Видіння те було таке грізне,
Що перед ним я карликом почувся.
А я ж гадав, що, образ божества,
Я вже зирнув у істини свічадо
І поринув у вічне сяйво радо,
Земного збувшись ества;
Я був уже, мов світлий херувим,
Спроможний всю природу обійняти,
У насолоді творчій богувати;
За це зухвальство я діждавсь одплати,
Упавши в прах під словом громовим...
Мені з тобою не дано зрівнятись,
Мій дух слабкий: він зміг тебе дізватись,
А вдержати — снаги не стало в нім.
Таким малим, таким великим
Я чувся в ту блаженну мить;
Та вверг мене ти владним скриком
Ізнову у людську безвихідь.
Куди ж іти? Чого тікати?
Чи відректись від давніх мрій?
Своїми ж вчинками ми ставимо завади
Собі в дорозі життьовій!
На всі високі духу поривання
Матерія лягає тягарем,
І, благ земних досягши обладнання,
Найвище з благ оmanoю ми звем,
І почуття, і пориви натхненні
Ми в суєті розгублюєм буденній.
Фантазія почне свій смілий льот,
Об вічності черкаючися грані,

Та розмах той повужчає зарані
В мутному вирі часових незгод.
Вгніздиться в серці глибоко турбота
І невсипущая скорбота,
Прогонять радощі, захмарять супокій,
Приймаючи щоразу вид новий:
То ніби дім і двір, то ніби жінка й діти,
Вода, вогонь, отрута, ніж;
Нема загрози — а дрижиш,
Нічого не згубив — а мусиш щось жаліти...
Не рівня я богам, і знаю, що це так;
Мабуть, проскнію вік, немов сліпий гробак,
Що вплаз живе і землю рие-пушить,
Поки його чиясь нога роздушить.
Хіба ж не пил то, з безлічі полиць
Злітаючи, мій мозок сушить?
Не мотлох то, що тисяччю дрібниць
Мене в цім затхлім світі душить?
Чи ж тут знайду, чого шукав?
Пощо мені у сотнях книг читати,
Що рід людський завжди і скрізь страждав,
А хто-не-хто і щастя міг зазнати?
Чом вищиривсь ти, черепа пустий?
Твій мозок, як і мій, колись серед туману
Шукав ясного дня, й блукав у тьмі густій,
До правди рвавсь, і потрапляв в оману.
Стоять, мене на глузи беручи,
Вали, зубці, колеса, кулі...
Біля дверей б'ючись, я мав вас за ключі, —
Та ви мені замка не відімкнули...
Бо, повна тайн і білим днем,
Природа не відслонить запинала,
І що вона тобі від духу заховала,
Того не витягнеш гвинтом і важелем.
Ось інструмент ще батьківського вжитку,
До нього я ні разу не торкавсь;
Ось блок уже здавен дармує без пожитку,
Від каганця весь сажею узявсь.
Ой, краще б я малий цей спадок згайнував,
Аніж тепер під ним, згинаючись, впрівати!
Що від батьків у спадок ти дістав,
Тим користуйсь, щоб дійсно посідати.
Що без пожитку нам —
то тягар зайвих справ,
А користь вся у тім, що хвиля може дати.
Та що там із кутка так вабить, ловить очі?
Чи в пляшечці тій криється магніт?
Ясніє любо так, мов в лісі серед ночі

Проміння місячне, пробивши хашу віт.
Привіт тобі, фіале мій єдиний,
Утілення умілості людини,
Побожно я на стіл тебе здійму.
Вмістилище лагідних струй дрімотних,
Виталище витворних сил мертвотних,
Вслужи як слід господарю своїму.
Дивлюсь на тебе — і страждання глухне,
Візьмусь за тебе — поривання вщухне,
Вгамується в душі бажань прибій;
До ніг мені безкрає, світле море
Простелеться, мов дзеркало, прозоре,
І вдалині засяє день новий.
Ось близиться вогненна колісниця
На легких крилах! Вже готовий я
Новим шляхом в ефірний безмір звиться
До вищих сфер, де чистий чин сія.
Божиста розкіш, вічне раювання!
Чи ж варт його така гробача слизь?
Так, від земного сонця без вагання,
Без жалкування відвернись!..
Дерзні вступити самохіть до брами,
Якої всяк уникнути б волів;
Ти мусиш зараз довести ділами,
Що честь людей — не менш, як міць богів;
Перед хмурним проваллям не дрижати,
Що в нім фантазія до мук нас прирекла,
До того входу прямувати,
Що поза ним пекельний вир пала;
На крок рішучий мужності здобутись,
Хоч би й судилося в ніщо там обернутись.
Іди ж сюди, мій кубку кришталевий;
Залежався ти в цьому футляреві,
Давно вже я про тебе й не гадав!
Ти вигравав ще на дідівських святах
І звеселяв гостей понуркуватих,
Коли між них ти за столом кружляв.
Твій штучний карб аж очі в себе брав:
Усі той карб у віршах толкували,
А потім враз свій трунок випивали, —
Я не забув і досі тих забав...
Та не мінятимусь з сусідами тобою,
Не мудруватиму над хитрою різьбою,
Бо іншого пиття собі надбав.
В тобі ж темніє сік п'янки, фатальний,
Що я обрав на цей бенкет прощальний;
В останній раз, самотній і печальний,
Вітаю ранок я, що тайно засвітав!

*(Підносить келиха до вуст.
Чути дзвони й хоровий спів.)*

Хор ангелів.

Христос воскрес!

Мир вам, оплутані

Згубними, лютими,

Грішними путами,

Мир вам з небес!

Ф а у с т

Що за гомін, що за світлий дзвін

Від уст відводить чашу ненадпиту?

То дзвонів гук; чи не вістує він

День Великодній змученому світу?

Ви, хори, почали уже той втішний спів,

Що в воскресіння ніч з уст ангелів бринів

Потвердженням Нового Заповіту?

Хор жінок

Миром пашистим

Ми полили Його,

Саваном чистим

Ми повили Його;

В гріб положили

Тіло Його святе...

Як же з могили

Зник ти, Христе?

Хор ангелів

Христос воскрес!

Радуйтеся, смирнії,

Серцем покірнії,

В іспитах вірнії, —

Ви спасетесь!

Ф а у с т

Небесна вість любові й миру,

За чим прийшла в оселю сіру?

Лети туди, де є лагідні почуття.

Я чую вість, але утратив віру.

А чудо — віри вкохане дитя.

У сфери ті, відкіль той спів лунає,

Мені заказано політ;

Та рідний був той дзвін мені з малечих літ,

І знов мене він до життя вертає.

Колись, було, в суботній тишині

Небес цілунок мариться мені,

І чудо чується у дзвоні, тайни повнім,

І я горю в екстазі молитовнім;

І йду, було, у поле, в ліс,

У тузі солодко-бентежній,

І розливаюсь морем сліз,

І світ встає в мені безмежний!
Так згадую я час дитячих забавок
І щастя свят весни, свобідне і безкрає,
І спогад любий цей мене вже не пускає
Зробить останній, грізний крок.
Дзвеніть, бриніть, пісні, ясні, як мрія!
Сльоза біжить... О земле, знову твій я!
Х о р у ч н і в
Землю покинув Він,
Вставши із тліні,
Вгору полинув Він
В слави промінні.
Він в небесах ясних,
Там Йому стать, радіть;
Ми ж на путях земних,
Тут нам страждать, терпіть.
Ти нас залишив,
Вчителю, ми скорбим:
Ти нас не втішив
Щастям Твоїм!
Х о р а н г е л і в
Христос воскрес,
Смертю смерть зборов!
Вільний від зла оков,
Рад мир увесь!
Хто Його чтитиме
Тим, що чинитиме:
Ближніх любитиме,
Благо творитиме,
Тайну віститиме, —
З тим буде Божий Син,
З тим буде Він!

ЗА МІСЬКОЮ БРАМОЮ

Юрби людей, що вийшли гуляти за місто.
Гурт підмайстрів
Із нами хочете? Ходім!
Другий гурт
Та ні, ми йдем в Стрілецький дім.
Перші
А ми до млину водяного.
Один підмайстер
Я раджу вам до Доброї Води.
Другий
Коли ж негарна там дорога!
Другий гурт
А ти?
Третій

Куди вони, і я туди.
Ч е т в е р т и й
Ходім у слободу, там гулянки на диво,
Дівчата гарні, і незгірше пиво,
І хлопці б'ючі, хоч куди.
П ' я т и й
Диви, яка палка натура!
Чи втретє засвербіла шкура?
Ти не заманиш більш мене туди.
Н а й м и ч к а
Ні, ні, пусти, я маю бути в місті.
Д р у г а
Та він десь тут, ходім до тих осокорин.
П е р ш а
Мені нема з того користі,
Бо ж горнеться до тебе він,
З тобою тільки і танцює...
Мене те щастя не хвилює!
Д р у г а
Та він там буде не один,
Казав, що прийде і блондин.
Ш к о л я р
Глянь, пане-брате! Ну й дівульки!
Гайда слідом, підчепим хто яку.
Хмільного пива дзбан,
Кріпкий тютюн до люльки
Та дівка при боку — оце нам до смаку.
Д і в ч и н а - г о р о д я н к а
Нівроку, хлопці джэнджуристі,
Та легковажні, просто жах:
Де б погулять в пристойнім товаристві —
Так ні, побігли по дівках.
Д р у г и й ш к о л я р
(до першого)
Стривай, ще дві ідуть за нами,
Дівчата ладні, чепурні;
Одна — моя сусідка саме,
І страх до любові мені.
Дивись, як ніжками дрібочуть,
Напевно, нас догнати хочуть.
П е р ш и й
Ні, пане-брате! Що нам чепурні!
Біжим, не даймо зникнуть дичині.
Ті рученьки, що в будень працю люблять,
В недільний день найкраще приголублять.
М і щ а н и н
Ні, новий бургомістр не радує мене,
Як на посаду став, так зразу кирпу гне!

А місту з цього мало послуг, —
Що день, то гірше справи йдуть,
Що час, то збільшується послух,
Що раз, то більше з нас деруть.
С т а р е ц ь - л і р н и к
(співає)
Пани кохані, любі пані,
Мої рум'яні, пишно вбрані!
Учуйте голос слізний мій,
Запоможіть в нужді гіркій!
Нехай недарма буду грати!
Блаженний той, хто може дати...
Хай ради празника і ми
Повеселимся між людьми.
Д р у г и й м і щ а н и н
Люблю я над усе в неділю а чи в свято
Послухати про війни та бої;
В Туреччині, — десь є такі краї, —
Народи ріжуться завзято.
Стоїш собі із кухлем край вікна,
А по ріці човни проходять рівномірно;
Так весело святковий день мина,
І йдеш додому тихо й мирно.
Т р е т і й м і щ а н и н
Еге ж, сусіде, й я за те,
Хай б'ються там собі на лихо,
Хай світ перевертом іде,
Аби у нас було все тихо.
С т а р а б а б а
(до дівчат-городянок)
Дівчатовька! Ой любий маків цвіт!
У вас не закохатись годі!
Бабуся стане вам в пригоді —
Чи ворожить, чи вилити пристріт.
Д і в ч и н а - г о р о д я н к а
Не йди, Аґато, до старої відьми,
Не станем тут із нею говорить ми;
Та, знаєш, в неї в новорічну ніч
Я судженого бачила навч.
Д р у г а
Та і мені вона гадала,
Його в кришталі показала:
Військовий, смілий, гарний на виду, —
Шукаю скрізь його, та хтозна, чи знайду.
С о л д а т и
Кріпкіі замки —
Мури зубчасті,
Пишні дівчата,

Ще й гордуваті —
Здобич солдата!
Красна в нас плата
За сміливий труд!
Завше ми радо
Йдем за трубою,
Як до утіхи,
Так і до бою.
Любо нам жити,
Мило нам битись,
Замки й дівчата
Мусять скоритись.
Красна в нас плата
За сміливий труд!
Візьмуть солдати
Й далі ідуть.
Фауст і Вагнер
Фауст
Від криги звільнив закуті хвилі
Ясної весни животворний зір;
Полів зеленіє весела шир;
Стара зима у люті безсилій
Втекла до схову суворих гір
І посилає подеколи звідти
Зернистого снігу спізнілу стягу,
Що зникне вмить на зеленім лугу,
Бо білого сонце не хоче терпіти;
Всюди буяє ріст і цвітіння,
Все одягає барвне одіння,
І як немає квіток ще тут,
То їх замінює вбраний люд.
З гірки цієї обернися
І на місто подивися:
Як із темрявих воріт
Весело висипав люд, мов цвіт.
Сонце всіх їх радо віта:
Це ж бо день воскресіння Христа,
Та й самі вони з мертвих встали,
Вийшли з тісних, ядушних домів,
Кинули темні горища й підвали,
Стіни гнітючі майстерень, цехів,
Вирвались з вулиць щемких оков,
Із святоблिवого смерку церков —
Вийшли всі до світла ясного!
Глянь-бо, глянь, народу якого
Розійшлось по садах, по полях,
А ріка тече розлого,
Вся в веселих, рухливих човнах.

Од берега, до краю повен,
Одчалує останній човен;
Навіть з далекої гори
Убрань мигочуть кольори...
А он — селян святкові зграї,
Тут люди раді, як у раї,
І скрізь один лунає крик:
Ось тут я справді чоловік!
В а г н е р
Шановний докторе, із вами
Приємно й корисно пройтись;
А сам би я не зміг гулять між мугирями,
Бо грубості я не виношу скрізь.
Цей крик і зик, скрипки, скраклі
Для мене зроду ненависні:
Так репетують, мов їх гонять духи злі,
І це в них гра, і це в них пісня!
С е л я н и
(танцюють і співають під липами)
Ой пастушок прибравсь в танок,
На жупанку — стрічок, квіток —
Як мак той, процвітає...
Під липою гульня вже йде,
І всі танцюють, аж гуде —
Гей, гоп! Гей, гуп!
Топо-топ! Тупу-туп!
Ще й скрипка витинає.
Ось пастушок прискорив крок,
Та шусть в гурток, та до дівок,
І вже одну штовхає...
Та обертається мерщій:
«Агій, дурний, який швидкий —
Гей, гоп! Гей, гуп!
Топо-топ! Тупу-туп!
Звичаю мов не знає!»
Та пастушок її в кружок,
Направо стриб, наліво скок —
Плахіття тільки має!
Розчервонілись — аж горять,
Втомились — сіли спочивать,
Гей, гоп! Гей, гуп!
Топо-топ! Тупу-туп!
Він дівку підмовляє.
«Ой пастушок, голубчикок!
Слова ж твої, як той медок,
А не звездеш, буває?»
А він її у гай веде,
З-під липи ж їм танець гуде —

Гей, гоп! Гей, гуп!
Топо-топ! Тупу-туп!
Ще й скрипка витинає...
С т а р и й с е л я н и н
А, пане докторе, гаразд,
Що й ви між нас у день оцей:
Такий учений чоловік,
А не цураєтесь людей!
За це ж найкращий кухоль вам,
Хоч покуштуйте наших вин, —
Пиття вам згагу прожене;
І, скільки в кухлі є краплин,
Бажаю я, щоб стільки днів
Вам Бог до віку приложив.
Ф а у с т
За ласку дяку віддаю
І за здоров'я ваше п'ю.
(Народ обступає їх колом.)
С т а р и й с е л я н и н
Еге ж, гаразд, що ви до нас
У цей веселий день прийшли;
Та ви і в інший, гірший час
До нас прихильними були.
Чимало є між нас таких,
Що ваш покійний панотець
Одзволив з пазурів чуми,
Поклавши пошесті кінець.
А ви, ще парубком, із ним
З села ходили до села
Між хворих, чумних мертвяків —
Не брала вас недуга зла.
Випробувань скінчився час:
Спасителя Спаситель спас.
У с і
Хай Бог пошле вам довгий вік,
Учений муж, наш рятівник!
Ф а у с т
Молить Того, хто боре зле,
Спасати вчить, спасіння шле.
(Іде з Вагнером далі.)
В а г н е р
Народна шана, о великий муже,
Тебе, напевне, схвилювала дуже.
Щасливий той, хто весь свій хист
Оберне на таку користь!
Показує на тебе батько сину,
Юрба навкруг хвилює без упину,
Застиг скрипаль і танцюрист.

Ти йдеш, і всі стоять рядами,
Шапкуючи, прохід дають:
Ще мить — і всі навколішки впадуть,
Немов перед священними дарами!
Ф а у с т
Пройдім туди ще декілька ступнів
Та й сядемо на камені спочити.
Не раз я тут у роздумі сидів,
Від молитов і посту хоровитий,
І, уповавши на Творця,
Ридав, зітхав, ламав я руки,
Благав страшній чумі кінця,
Визволу від тяжкої муки.
Хвала юрби звучить мені як глум,
І скільки вже я передумав дум
Про те, що ми, невдахи бідні,
І батько, й син — похвал не гідні!
Мій батько, чесний, скромний трудівник
Над тайнами природи бивсь весь вік
Ретельно, ревно і невтомно,
Але якось головоломно.
У чорній кухні він сидів,
Замкнувшись із гуртком адептів,
І там за безліччю рецептів
Чудовий еліксир варив.
З негідних речовин червоний лев вчинявся,
Що потім в літеплі з лілеєю вінчався,
А згодом їх обох ганяв огонь палкий
На шлюбне таїнство з покою у покій.
І в склянці ось, блискучіша над перли,
З'являлася цариця молода;
Такий у нас був лік; а хворі мерли й мерли,
Чи вижив хто — питать шкода,
Із цим-то варивом пекельним,
Ще гірше од чуми смертельним,
Ми гори й доли ці пройшли.
Десяткам тисяч жертв таке дання давав я,
Вони погинули, а я доживсь безслав'я —
Убивцям чую похвали.
В а г н е р
Навіщо вам про те журитись?
Хіба ж не досить нам трудитись
Ретельно й чесно, так, як нас
Учили вчителі в свій час?
Коли ти хлопцем батька поважаєш,
Його науку радо приймеш ти;
Коли ти мужем скарб той множаєш,
То син твій зможе більше досягти.

Ф а у с т

Блаженний той, хто ще надію має
На світ зірнуть із цього моря тьми!
Бо треба нам, чого не знаєм ми,
Що знаємо — з того пуття немає.
Та годі, годі сумувать
Такої гарної години!
Поглянь, як в сяєві прощальному блищать
Окучерявлені хатини...
Заходить сонце; гасне день у нас;
Десь інший край ще оживить та сила.
Коли б дались мені могутні крила,
Летів би я за сонцем повсякчас,
Глядів би я на світ просторий
У променистім сповитті,
На тихі падоли, на жевріючі гори,
На сріберні струмки і ріки золоті...
Ні дикі урвища, ні темряві ізвори
Мене б у льоті не могли спинить,
І ось уже внизу леліє море,
Ваблива, лагідна блакить...
Не видно вже Божистого світила,
А мрія знов у серці заясніла:
За ним, за ним летіти дню навстріч,
Лишаючи позаду себе ніч,
Над мною — небо, піді мною — хвилі...
Це мрія, сон, а день уже погас...
Чому лиш дух крилатий в нас,
Але тілесно ми безкрилі?
Та хто не марив, хто не снів
Злетіли високо-високо,
Почувши жайворонка спів,
Що його не догляне око,
Побачивши, як од землі
Орел шугає попід тучі,
Як понад море й гори-кручі
Летять додому журавлі?!
В а г е р
І я, було, частенько химерую,
Але в таких дурницях не смакую.
Набриднуть швидко всі поля й ліси;
Пташині крила — то мені до лиха;
Книжки, книжки читати — от де втіха,
Немає в світі кращої краси!
Вони скрашають вечори зимою
І зогрівають серце і думки,
А розгорну пергаменти шумкі —
То й небо те, здається, тут, зі мною.

Ф а у с т

Тобі одна знайома путь,
А я — стою на роздоріжжі...
У мене в грудях дві душі живуть,
Між себе вкрай не схожі — і ворожі.
Одна впилась жаждиво в світ земний
І розкошує з ним в любовній млості,
А друга рветься в тузі огневій
У неба рідні високості.

О духи, духи, ви ж тут є,
Ширяєте між небом і землею,
Зійдіть до мене й силою своєю
Змініть, змініть життя моє!
Коли б плаща чарівного я мав,
Щоб він мене поніс у світ незнаний,
То я б його, щасливець незрівнянний,
І за царську порфіру не віддав.

В а г н е р

Не викликай тих духів навісних,
Що в мареві над нами в'ються роєм:
Даремно людям ждять добра від них,
Вони приносять звідусюди зло їм.
Із півночі кусливі духи йдуть,
І зуби, й язики у них гостренні,
Зі сходу сонця нам вони засуху шлють,
Сухотами згризаючи легені,
Із півдня, із розпечених пустинь
Спекотою палючою діймають,
Із заходу не прохолодну тінь,
А зливу, як потоп, на ниви насилають.
Лиш позови — вони з'являються на клич,
Готові враз на згубу і на шкоду,
Та, хоч і ангельська в них річ,
Вони диявольського роду.
Але ходім! Уже зовсім стемніло,
Холодна мла полями залягла;
Кортить увечері до хатнього тепла!
Та що ж ти став і дивишся здуміло,
Мов поночі побачив дивне щось?

Ф а у с т

Собака чорний он там по ріллі блукає.

В а г н е р

Та бачу й я — нічого в тім немає.

Ф а у с т

Ану пригляньсь, на що воно здалось?

В а г н е р

То, мабуть, пудель, що шукає
Свого хазяїна сліди.

Фауст

А глянь, як він спіралями кружляє,
Зближаючись щораз до нас сюди!
За ним слідком у грі витворній
Мигочуть іскри голубі...

Вагнер

Та що це ти?

Там просто пудель чорний,
А інше все примарилось тобі.

Фауст

Мені здається, ніби він проводить
Чаклунський круг навколо наших ніг.

Вагнер

Дивись, як сторожко й непевно
він підходить —
Замість хазяїна він двох чужих настиг.

Фауст

Все вужче коло, вже він близько!

Вагнер

Ну от, дивись, звичайне псисько,
Гарчить, то знітиться увесь,
Хвостом виляє — звісно, пес.

Фауст

До мене, цуцику! На, на!

Вагнер

Ця псина, бач, яка чудна!
Як станеш ти — й вона тут стане,
Гукнеш — одразу прибіжить,
Загубиш щось — то найде вмить,
Ціпка тобі з води дістане.

Фауст

Ти правду кажеш, духа тут нема;
В цьому собаці — виучка сама.

Вагнер

І мудреця, буває навіть,
Такий собака зацікавить;
Твоєї ласки сповна заслужив
Годованець веселих школярів.
(Увіходять до міської брами.)

КАБІНЕТ ФАУСТА

Фауст увіходить з пуделем.

Фауст

Покинув я поля і луки,
Що у нічному тумані сплять,
Ущухли в грудях люті муки,
І буйні пориви мовчать.
Душа стражденна просвітіла —
Благословен просвіток цей!

І знову в ній заговорила
Любов до Бога, до людей.
Спокійно, пуделю! Годі тобі вертїться!
Чом ти там на порозі гарчиш?
Ляж біля печі, треба зігрїться...
Ось на подушку, та мовчи ж!
Кумедно кружляв і петляв чогось ти,
Як сюди ми йшли по дорозі крутїй,
Тепер попав до мене в гості,
Так шануватися умій.
Коли у келїї смиренній
Знов світло лампи спалахне,
В моїй душі, добром натхненній,
Зринає видиво ясне.
Думки стають чїткі і стислі,
Надія лине в майбуття,
І знову, знов я зношу мислі
До потайних джерел життя.
Та цить же, пуделю! Твоє завивання
Не гармонує зі звуками тими,
Що душу сповняють думками святими.
Таж нам відоме людське глузування
З високого всього,
З того, що в ньому не тямлять нічого;
Осміюють вони прекрасне все;
І ти туди ж, за ними, псе!
Та лихо мені! Я знову нудьгую,
В душі задоволення більше не чую.
Чом так швидко криниця висихає,
А мене знов спрага змагає?
Не раз таке було зі мною...
Та з цим ще можна позмагатись:
Нам треба вірою проїнятись,
Премудрістю понадземною,
Нам тільки Відкриття з'ясує світ.
Відкрию Новий Заповіт,
Відкрию текст прадавній знову,
Заглиблю в нього пильний зір
І цей священний первотвір
Перекладу на милу рідну мову.
(Розгортає книгу і лаштується перекладати).
Написано: «Було в почині С л о в о!»
А може, переклав я зразу помилково?
Зависоко так слово цінувать!
Інакше треба зміркувать,
Так внутрішнє чуття мені говорить.
Написано: «Була в почині М и с л ь !»
Цей перший вірш як слід осмисль,

Бо ще перо біди тобі натворить.
Хіба ж то мисль і світ і нас створила?
А може, так: «Була в почині С и л а !»
Пишу — і сумнів душу огорнув:
Я, мабуть, знову суті не збагнув...
Та світ свівув — не зрадила надія,
І я пишу: «Була в почині Д і я!»
Коли ти хочеш тут сидіти,
Пуделю, то годі вити
І скавуліти!
Мені в роботі заважаєш,
Господаря так зневажаєш!
Хоч мені з кімнати
Прийдеться тікати,
Хоч гостю покажу поріг:
Біжи туди, звідкіль прибіг!
Та що це? Що я бачу?
Чи я притомність трачу?
Чи це не сон, чи не мара?
Собаку щось мов розпира —
Росте, росте, як та гора,
Втрачає подобу собачу!
Так ось кого я пригостив!
Немов страшений бегемот,
Він блимнув оком, роззявив рот.
Ну що ж! Бог милостив!
Пекельне кодро розженем
Ми Соломоновим ключем!
Д у х и
(в коридорі)
Одного уже зловили —
Обережно, браття миле!
Як в капкан хитрий лис,
Втрапив в пастку хижий біс.
Тільки глядіть!
Підлетіть та заграйте,
Все змішайте,
І звільніть його, звільніть!
Якщо ми зможем —
Йому допоможем;
Він нашій породі
Теж стане в пригоді.
Ф а у с т
Я звіра чарами зв'яжу,
Замову Чотирьох скажу:
Саламандро, блищи,
Ундіно, течи,
Сільфідо, подуй,

Кобольде, працюй!
Той, хто не знає,
Що в кожній стихії
Силу становить —
Той не здолає
Добрі й лихії
Духи замовить.
В огні розвійся,
Саламандро!
В воді розлийся,
Ундіно!
Блисни в повітрі промінно,
Сільфідо!
Дай дому поміч незмінно,
Incudus! Incudus!
Вийди, я тебе не боюсь!
Ось всі чотири —
Нема їх в звірі...
Лежить і вищиривсь, бридкий;
Його не зрушив поклик мій!
Та ще я нову
Вживу замову.
Ти, може статся,
Пекельного роду?
Глянь на цей знак!
Його бояться
Всі ваші зроду.
Чому ж це ти наївивсь так?
Виплід триклятий!
Вмієш читати
Ім'я Несказанного,
Чудом зачатого,
За нас розп'ятого,
В віках осіянного?
Де ж він? За піччю он,
І вже вироста, як слон,
Заповнює весь покій,
Хоче узятись туманом...
Спускайся униз мерщій!
Падай ниць перед паном!
Бачиш, мої не марнії погрози,
Сплять тебе святії грози!
Не змушуй же
Вогонь троїстий лити!
Не змушуй же
Щонайсильніших чар ужити!
М е ф і с т о ф е л ь
*(виступає, коли туман розійшовся,
з-за печі в одязі мандрованого схоласта)*
Що тут за шум? Чим зможу вам служити?

Фауст

Так ось хто в пуделі сидів!
Мандрований схоласт! Оце так насмішив!

Мефістофель

Вітаю вас, великовчений муже!

Од ваших чарів вприв я дуже.

Фауст

Як звешся ти?

Мефістофель

Як дивно запит цей

Від того чуть, хто зневажає слово

Й, не звикши мислить поверхово,

Зглибляє дійсну суть речей.

Фауст

Таких, як ти, відома суть —

Аж світиться крізь покрив назви;

Пізнається усюди враз ви,

Коли «лихими» вас «спокусниками» звать;

Ну, добре, хто ж ти є?

Мефістофель

Я — тої сили часть,

Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого.

Фауст

Це загадка! Розгадку ж хто подасть?

Мефістофель

Я — заперечення усього!

Бо всяка річ, що постає,

Кінець кінцем нічим стає,

І жодна річ буття не гідна.

А все, що ви звете гріхом,

Чи згубою, чи просто злом, —

Ото моя стихія рідна.

Фауст

Ти кажеш, що ти — часть,

а сам з'явивсь цілком.

Мефістофель

Мені чужа зарозумілість.

Це ж тільки ви з своїм дурним світком

Себе вважаєте за цілість.

Я ж — часть од часті лиш, що перше всім була,

Частинка тої тьми, що світло привела,

Те світло гордеє, що хочеться йому

З одвічних володінь прогнати матір тьму.

Та це йому не вдасться — шкода сил,

Воно навік приковане до тіл:

Од тіл тече, в тілах лише прекрасне,

Тілами лиш спинається в ході,

А згинуть ті тіла — тоді

Й воно разом з тілами згасне.

Ф а у с т

А, ось до чого ти згодивсь!
Велике знищить — неспромога,
Так ти з маленьким заходивсь.
М е ф і с т о ф е л ь
Та й тут непевна перемога!
Цей світ, оце нікчемне Щось,
Проти Ніщо мов затялось;
На всякі способи я брався,
А все удачі не діждався:
Проти пожеж, потопів, бур
Земля стоїть собі, як мур!
Людське й звірине кодро теж набридло:
Як можна так поводитися підло?
Вже я їх бив, губив — і знов,
Дивись, шумує свіжа кров.
І скрізь таке, хоч бийся в груди —
В землі, в воді, в повітрі, — всюди
Мільйони родяться життів,
В теплі і в холоді, в сирому і в сухому...
Остався б я, напевне, ні при чому,
Коли б огонь служить не захотів.

Ф а у с т

На всеблагу творящу силу,
Підступний, нищий, хижий біс,
Ти руку смертно-зледенілу
Даремно, грозячи, підніс.
До чогось іншого б узявся,
Потворний дух, поріддя тьми!

М е ф і с т о ф е л ь

Та я вже й сам був поривався;
Про це ще поговорим ми.
А зараз можна мені вийти?

Ф а у с т

Чому ж не можна? Ну й чудний ти!
Тепер уже знайомі ми:
Заходь до мене, як захочеш,
Вікном — вікном, дверми — дверми,
Та й через комин ти проскочиш.

М е ф і с т о ф е л ь

Та так-то так! А звідси вийти як?
Завадою постане під ногами
Біля порога тайний знак.

Ф а у с т

А! Ти злякався пентаграми,
Що має силу над чортами?
Пекельнику, як ти сюди пробравсь?
І як це дух такий попавсь?

М е ф і с т о ф е л ь
А придивись до неї пильно, —
Вона намалювана нещільно:
Не вийшов трохи крайній кут.
Ф а у с т
Випадок добре постарався!
Так ти тепер в неволі тут?
Оце не ждав, не сподівався!
М е ф і с т о ф е л ь
Коли сюди я вскочив псом,
Я не помітив знаку того, —
І чорту вийти вже незмога.
Ф а у с т
А чом не вилізти вікном?
М е ф і с т о ф е л ь
Та звичка в нас така вже здавна повелась:
Чортам і привидам скрізь вхід без перепони,
Але кудюю вліз, тудюю і вилазь.
Ф а у с т
То в пеклі теж свої закони?
Чудова річ! То з вами можна й пакт
Надійний підписати, безумовно?
М е ф і с т о ф е л ь
Як хто формальний укладе контракт,
Обіцяне завжди одержить сповна.
Колись питання це складне
Ми обговорим неодмінно.
Ну, а тепер пусти мене,
Прошу тебе, прошу уклінно.
Ф а у с т
Та ще хвилиночку пожди,
Скажи мені хорошу казку!
М е ф і с т о ф е л ь
Та це ми встигнемо завжди.
Пусти мене, зроби цю ласку!
Ф а у с т
Чи я шукав тебе, скажи?
Ти ж сам попавсь мені на щастя.
Хто чорта вловить, то держи,
Хтозна, чи ще коли впіймати вдасться.
М е ф і с т о ф е л ь
Гаразд, на все я пристаю,
Як хочеш, я лишусь з тобою,
Але дозволь фантазію твою
Потішити мого мистецтва грою.
Ф а у с т
Роби що хоч, але гляди,
Щоб не було в тій грі нуди.

М е ф і с т о ф е л ь
Твої чуття за цю часину
Зазнають більше втіх, мій сину,
Ніж в цілий рік сіреньких днів.
Ти вбачиш любосну картину,
Ти вчуєш духів ніжний спів, —
І це не буде лиш маною:
Відчуєш ти амброзій пах
І смак нектару на устах,
Торкнешся щастя ти рукою.
А збори скорі будуть в нас:
Весь гурт наш тут; почнімо враз!
Д у х и
Щезніть, зникайте,
Темні склепіння!
Дивно привітне,
Ніжно-блакитне
Небо, сяй!
Геть розпливайтесь,
Чорнії тучі,
Ви ж розгоряйтесь,
Зорі блискучі,
Сонце, заграй!
Діти небесні —
Духи чудесні,
Ласку несучи,
Тут пролітають,
Трепет жагучий
Скрізь викликають;
Звинні їх тіні
В барв мерехтінні
Землю вкривають
Там, де в альтанах
Пари коханих
В пристраснім млінні
Душі зливають.
Зелено-пишні
Лози буяють,
Грона розкішні
Тяжко звисають,
І винотоки
Винні потоки,
Пінні й шумливі,
З них вигнітають.
В радісній зливі
З гір, маєм критих,
По самоцвітах
Струмні ті ллються,

Поки зйдуться
В ріки глибокі,
Плеса широкі.
Любить там птиця
Солодко впиться
Й далі помчати
Десь на чудовий
Острів казковий
Сонце стрічати.
Чуєш, у лузі
Спів там лунає?
Бачиш, у крузі
Танець буяє?
Всюди тут воля,
Всім тут роздолля:
Ті поп'ялися
По верховині,
Ті розплилися
В озера сині,
Інший ширяє
В небо безкрає,
В далі прозорі,
Звідки ллють зорі
Щастя жагу.
М е ф і с т о ф е л ь
Заснув! Гаразд, мої хлоп'ята чулі!
Чудово ви співали люлі-люлі;
За цей концерт я не лишусь в боргу.
Він думав, що мені звідсіль уже не вийти!
Ще більш його маною оповийте,
Ще глибш його занурте в море мар!
Мені ж тепер пацюк на визвіл прийде,
Розбить накреслений цей чар.
От і пацюк вродивсь одразу —
Шмигнув до ніг і жде наказу.
Володар всіх щурів, мишей,
Жаб, мух, комах, блощиць, вошей
Тобі наказує підлізти
І на порозі знак прогризти
Там, де оливи він полив, —
За діло ж, ну, без зайвих слів!
Он закрутка чаклунська, бачиш, скраю?
Я через неї тут сидіти маю;
Гризни! Ще раз, і всьому край! —
Ну, Фаусте, спи й поки що бувай!
Ф а у с т
(прокинувся)
Це що ж, я знов в оману дався?

Знов духів рій без сліду зник,
Почезла чортова мана вся,
Та й пудель теж кудись утік!
КАБІНЕТ ФАУСТА
Фауст і Мефістофель
Фауст
Хто там? Заходь! Чи ж мук іще не досить?
Мефістофель
Це я.
Фауст
Заходь!
Мефістофель
Хто хоче, тричі просить.
Фауст
Заходь же!
Мефістофель
От за це люблю;
Дійдем до злагоди ми духом.
Дивись, яким прийшов я зухом:
В червець убрався, в блаватас,
Плащем обвинувся єдвабним,
Вдяг капелюх з пером привабним
Ще й шпагу замашну припас.
Послухай дружньої поради,
Вдягни й собі такі наряди,
Покинь нікчемні заняття, —
Узнаєш, що таке життя.
Фауст
Шкода мені у шати ті вбиратись,
Турбот життя й на них лежить печать.
Я застарий, щоб тільки гратись,
Замолодий, щоб не бажать.
Чого ж мені од світу ждати?
І що той світ спроможний дати?
Страждай, терпи! Терпи, страждай! —
Цей спів я чую сохвилини,
І щогодини, і щоднини
Усе життя — із краю в край.
Прокинувся уранці — і тривога,
Печаль гірка мене уже тіснить,
Що весь цей день не дасть мені здійснити
Ні одного бажання, ні одного...
Найменший проблиск щастя враз
Від злої критики погасне,
Зникає видиво прекрасне
За тисяччю гидких гримас...
Нічною зрадною добою
Я в ліжко з острахом іду —

І тут мені нема спокою
Од снів, що сняться на біду.
А Бог той, що живе в мені
І сили збуджує духовні,
Громадить їх бентежно в глибині,
Та вийти не дає назовні.
Онавіснів мені тягар буття —
Я кличу смерть, ненавиджу життя.
М е ф і с т о ф е л ь
Та хто ж бажає смерті прибуття?
Ф а у с т
Блаженний той, кому у сяйві слави
Вона чоло у лавр зав'є кривавий,
Кого знайде серед гулянки
В обіймах дівчини-коханки.
Чому не вмер я в захваті в ту мить,
Як Дух Землі мені явився!
М е ф і с т о ф е л ь
І все-таки якогось трунку спить
Ти тої ночі не рішився.
Ф а у с т
Як бачиться, ти любиш шпигувать.
М е ф і с т о ф е л ь
Хоч не всевіда я, а дещо можу знать.
Ф а у с т
Тоді від пориву страшного
Спинив мене знайомий спів,
І спомин днів дитинства мого
Іще раз душу обманив...
Клену ж я все, що нас тримає
В тенетах марев і оман,
Клену я все, що нам скрашає
Життя земного тужний бран!
Прокльон бучному гордуванню,
Що дух ним сам себе п'янить,
Прокльон людському сліпуванню,
Що нас обманює щомить!
Прокльон вам, мрії славолюбні,
Бажання ввічнити ім'я,
Прокльон вам, пута злудні, згубні —
Робота, влада і сім'я!
Прокляття золоту, мамоні,
Що завдає нам тьму турбот
Або колише нас на лоні
Розкошлюбних насолод!
Я шлю прокльон любові щирій,
Смачному соку виногрон,
Я шлю прокльон надії, вірі,

Й терпінню надто шлю прокльон!
Х о р д у х і в
(незримо)
Жаль! Жаль!
Розбив ти його,
Прекрасний світ,
Ударом руки —
Розбив на друзки!
То вчинок півбога!
Ми зносим
Уламки у вічне Ні ч о г о,
Голосим
По загинулій красі.
Сильніший,
Як земнородні всі,
Пишніший
Світ побудуй,
Побудуй його в серці своїм!
І прямуй
Шляхом новим
З духом ясним,
І чарівніший
Спів наш почуй!
М е ф і с т о ф е л ь
Мої малята
Мудрі до ката.
Чуєш, як до втіх і дії
Радять, мов старії?
Звуть тебе в світи
З цієї самоти,
Що від неї кров німіє,
Розум туманіє.
Кинь панькатись із вічною журбою,
Що круком серце рве тобі з грудей.
Відчуєш ти, оточений юрбою,
Що й ти людина між людей.
Не хочу я, правда, рівнять
Тебе до того наброду.
Я сам не великого роду;
Але, коли схочеш пристать
До мене в життєвій дорозі,
То буду тобі по змозі
Товаришем вірним,
Слугою покірним,
А хочеш — і псом,
Безмежно відданим рабом.
Ф а у с т
Якої ж ти від мене хочеш плати?

М е ф і с т о ф е л ь
Того часу ще досить довго ждати.
Ф а у с т
Ні, ні! Ти, чорте, егоїст,
І так не зробиш, Бога ради,
Комусь другому щось в користь.
Кажі, якої хочеш плати,
А то не буду і наймати.
М е ф і с т о ф е л ь
Я маю т у т тобі у всім служити,
Скоряючись завжди твому слову.
Коли ж ми т а м зустрінемося знову —
Ти мусиш те ж мені робити.
Ф а у с т
Що буде там — мене це не обходить.
Ти можеш світ якийсь новий виводити,
Коли зруйнуєш той, що є.
На цій землі я радістю втішаюсь,
Під небом цим я муками караюсь,
І аж тоді, як з ними попрощаюсь,
Нехай що хоче настає.
І не бере мене цікавість
Спізнати той інакший світ,
Чи є і там любов, ненависть,
Чи є і там і верх, і спід.
М е ф і с т о ф е л ь
Та, якщо так, тобі немає ризику.
Угодьмося. Лиш дай мені підписку,
Я дам тобі таке, чого повік
Іще не бачив чоловік.
Ф а у с т
Що хочеш ти, нещасний чорте, дати?
Чи можеш ти стремління ті узнати,
Що їх плекає дух людський?
Є в тебе їжа — в ній нема поживи;
Є в тебе злото — та воно рухливе,
Із рук виприскує як стій;
Покажеш гру — в ній виграти неможливо,
Даси коханку — а вона, зрадлива,
З моїх обіймів іншому морга;
Є в тебе честь і слава дорога —
Мов метеор, вона щезає;
У тебе плід зеленим зогниває,
А дерево лиш мить одну цвіте.
М е ф і с т о ф е л ь
Така вимога біса не злякає,
Я могу дати тобі все те.
Та, друже мій, колись і щось хороше

Утішити в спокої прийде нас.
Фауст
Коли, упокоєний, впаду на ліні ложе,
То буде мій останній час!
Коли тобі, лукавче, вдасться
Мене собою вдовольнить,
Коли знайду в розкошах щастя, —
Нехай загину я в ту мить!
Ідем в заклад?
Мефістофель
Ідем!
Фауст
Дай руку, переб'єм!
Як буду змушений гукнути:
«Спинися, мить! Прекрасна ти!» —
Тоді закуй мене у пута,
Тоді я рад на згубу йти.
Тоді хай дзвін на вмерле дзвонить,
Тоді хай послух твій мине,
Годинник стане, стрілку зронить,
І безвік поглине мене.
Мефістофель
Зміркуй як слід! Ми все затямим, друже!
Фауст
На це ти маєш всі права.
Що я кажу — то не пусті слова.
Як буде так — я раб тобі, злий душе,
Тобі чи ще кому — байдуже.
Мефістофель
Сьогодні ж, пане докторе, в обід
Я до своєї служби приступаю.
Але — життям і смертю закликаю —
Розписку дай, щоб все було як слід.
Фауст
Навіщо ця формальність дріб'язкова?
Не знаєш ти, що ми додержуємо слова?
Тобі не вистачить хіба,
Що слово дам несхибне, поки віку?
Весь світ тече, хисткий без міри і без ліку,
Мене ж затримає клятьба?
Хоч, може, це й химера все —
Але душа її приймає.
Блаженний той, хто вірність в серці має,
Він без жалю все в жертву їй несе.
А звій пергамену, і підпис, і печатка
Лякає всіх, як хижий василіск;
Там слово мертве од початку,
Там владу мають шкура й віск.

Скажи ж мені, що треба взяти:
Мідь? Мармур? Шкуру? Папірець?
Різець, перо чи олівець?
Як бачиш, вибір пребагатий!
М е ф і с т о ф е л ь
Уже засипав, як з лоток...
Навіщо стільки тої мови?
Бери абиякий листок,
А підписатися — вточи краплину крові.
Ф а у с т
Ну що ж, і цей зроблю я крок,
Коли вже в вас такі умови.
М е ф і с т о ф е л ь
Кров, бачиш, своєрідний сік.
Ф а у с т
Не бійсь, що я угоду цю порушу:
Мою нестримно пориває душу
До того, що тобі прирік.
Даремно я себе дурих:
Не більш од тебе я заважив.
Великий дух мене зневажив,
До тайн природи вхід закрит.
Тепер порвалась нитка мислі,
Науки стали мені ненависні.
Тепер у вирі чуттєвих втіх
Я пристрасті племін заспокою,
За чарівною пеленою
Набачусь див і чуд усіх.
Риньмося сміло в часу прибій,
В потік випадків і подій,
Нехай і сміх, і плач,
І щастя, й біль невдач
Перехлюпуються, як хвилі рік:
Лиш в русі проявить себе чоловік.
М е ф і с т о ф е л ь
В нас не питай, де міра й край:
Всього досхочу, до жадоби.
Бери, хапай, що до вподоби,
І на здоров'я поживай.
Лиш не губись, держися сміло.
Ф а у с т
Та зрозумій, не в насолодах діло.
В стражданнях радощі відчути я готов,
Утіху — в розпачі, в ненависті — любов.
Мій дух звільнивсь уже од пут науки,
Чутким зробивсь до будь-якого болю,
Вмістить в собі всі радощі і муки,
Все те, що людству випало на долю.

І глиб, і вись — все духом охоплю я,
І втіху, й біль — все в серце уберу я,
Щоб всім єством своїм з єством вселенським злитись
І разом з ним у безвість провалитись.

М е ф і с т о ф е л ь

І я жую вже ряд тисячоліть
Той шмат черствий, мій друже милий!
Ніхто з людей, з колиски й до могили,
Старої закваски ніяк не міг стравить.

Повір мені, для себе сам
Бог сотворив цей світ як цілість;
Він в вічнім світлі сяє там,
Нам дав лиш п'їтьму, ну, а вам
І день і ніч послав як милість.

Ф а у с т

Коли ж я хочу!

М е ф і с т о ф е л ь

Це воно!

Але... тут є «але» одно.

Мистецтво довге, вік короткий,
Ти б мусив знати це давно.
Нехай який-небудь поет солодкий,
У мріях смілий, у серці кроткий,
Для тебе аж у хмари зайде,
Найкращі якості там найде;
Ти будеш сміливий, як лев,
І, як сайгак, прудкий,
Як півдня син, яркий, палкий,
Як сіверяк, кріпкий.

І будеш ти зразком лицарства
І водночас верхом лукавства,
Зумієш пристрастю палати
І розраховано кохати.

Таку прояву високосну
Значу я знаком мікрокосму.

Ф а у с т

Хто ж я такий, що досягти
Я мрії людськості не можу,
Якою душу я тривожу?

М е ф і с т о ф е л ь

Кінець кінцем, ти — тільки ти.
З мільйонів кучерів дістань собі перуки,
На височеннії зопнися закаблуки,
Але й тоді ти будеш — ти.

Ф а у с т

Не радує мене тих знань скарбниця,
Що я збирав на протязі років...
Я ніби й ріс — а добре придивиться,

То духом я ні крихти не зміцнів;
Не став я ні на волос вищий,
До безконечного не ближчий.
М е ф і с т о ф е л ь
Мій друже, дивишся на речі
Ти якось надто по-старечи;
Ні, треба діяти не так,
Поки в житті ми чуєм смак.
Кат знає! Руки, ноги маєш,
І голова, і зад — все є...
А те, чим вільно користаєш,
То, може, скажеш, не твоє?
Шестірку коней я впряжу,
Коли купити їх до змоги,
І, хоч людина, а біжу,
Як звір двадцятьчотириногий!
Мерщій покиньмо всі думки
І в світ пориньмо навпрямки!
Хто в мудрощі химернії заходить,
Той мов осел, невдаха-довговух,
Якого пустирем мара по колу водить,
Коли кругом хвилює пишний луг.
Ф а у с т
З чого ж ми почнемо?
М е ф і с т о ф е л ь
Мерщій відціль біжим!
Та це ж катівня, а не дім!
Себе ти тут даремно душиш
І хлопчаків нещасних сушиш;
Нехай сусіда цим живе,
Товче, як знає, воду в ступі...
Чи тим малим ти скажеш щось нове?
Вони для того надто гупі.
Ось чуєш, вже один іде!
Ф а у с т
Я не прийматиму нікого.
М е ф і с т о ф е л ь
Та бідний хлопець довго где,
Невже ж і піде без нічого?
Стривай, цей плащ і шапочка оця
Мені якраз, здається, до лиця.
(Перевдягається.)
На мене сміло покладайся,
Я хлопчику скажу два-три слівця,
А ти іди в дорогу вже ладнайся.
Фауст виходить.

Мефістофель
(у Фаустовій довгій одежі)
Зневаж лиш розум і знання —
Найвище людське надбання;
Хай дух олжі тебе охмарить,
Дивами злудними обмарить, —
Тоді робота нам легка...
Йому діставсь на долю дух бентежний,
Що мчить усе вперед, усе чогось шука,
Рвучись кудись в простір безмежний,
Од втіх земних він утіка.
Втягну ж його в життя розпусне,
У світ нікчемностей липкий,
Хай б'ється, борсається, грузне,
Нехай в ненаситі своїй
Жадливими устами дарма ловить
Примарну їжу і пиття, —
Коли б і не вдалось мені його підмовить,
То він би й сам пропав без вороття.
(Увіходить учень.)

Учень

У цьому місті я новак,
Сюди осміливсь завітати,
Щоб мужа вченого пізнати,
Якого тут шанує всяк.

Мефістофель

Вельми вдячний вам за цю честь,
Та таких, як я, немало єсть.
Ви що, уже взялися за науку?

Учень

О, прийміть мене під вашу руку!
Я з щирим серцем сюди прийшов,
Є й грошенята, й свіжа кров.
Довго мене не пускала мати,
Та дуже хочу мудрість пізнати.

Мефістофель

Тоді на місці ви якраз.

Учень

Признатись, сумно якось у вас:
Усі ці мури, всі ці зали
Мені до серця не припали.
Мов нежива оселя ця —
Ані зела, ні деревця,
А як за парту я сідаю —
І слух, і зір, і ум втрачаю.

Мефістофель

Та тут у звичці діло все.
І немовля спочатку теж

Не дуже радо груди ссе,
А опісля — не одірвеш.
Отак і вам — науки груди
Щодня смачніше ссати буде.
У ч е н ь
Радніший я до тих грудей допасти,
Але ж навчїть, як шлях до них прокласти?
М е ф і с т о ф е л ь
Та ви скажїть менї вперед,
Який ви обрали факультет?
У ч е н ь
Я хочу справдї вченим стати,
Усе знання умом обняти,
Пїзнатъ життя землї і неба
І всїх речей збагнути суть.
М е ф і с т о ф е л ь
Ви стали враз на вїрну путь;
Лиш розважатися не треба.
У ч е н ь
Вїзьмусь я щиро працювати,
Але хотїлося б менї
Хоч трохи часом погуляти
У гарнї святковї лїтнї днї.
М е ф і с т о ф е л ь
Цїнуйте час — вїн не стоїть на мїсцї,
Зумїйте з нього взятъ якмога бїльш користї,
А щоб як слїд згострити ум,
Вступїть в Collegium logicum.
Там дух ваш добре намуштрують,
В іспанськї чоботи озують,
Щоб вїн тягнувсь за кроком крок
Обачно по шляху думок,
А не збивавсь на манївцї,
Як блудний вогник по луцї.
Там вас навчатимуть щодня:
Не дїй нїколи навмання,
Не так-то просто їсти й питъ —
Все слїд пїд «раз, два, три» робить.
Думки у нас фабрикують так,
Як складну тканину тче верстак:
Раз ступив — тисячї ниток,
Раз прибив — непомїтно ллютьсся,
Човники сюди-туди снуютьсся,
В основу вплїтаючи уток.
А тут фїлософ вже пїдходить
І щ о , й ч о г о , і я к доводить:
Як перше так і друге так, —
То третє і четвєрте так;

Як першого й другого немає,
То третє й четверте відпадає.
І славлять повсюди його учні,
Та щось із них ткачі незручні.
А стане мудрець живе щось вивчати —
Заходиться з нього дух виганяти,
І от — всі частки в руках трима,
Та що по тих частках — зв'язку ж нема!
«Encheiesis naturae» це в хімії звать,
Ті мудрощі темні самі себе б'ють.

У ч е н ь

Мені не все тут зрозуміло.
М е ф і с т о ф е л ь
Та далі краще піде діло,
Навчїться лиш редукувати
І вірно класифікувати.

У ч е н ь

Од цих речей я очманів:
У голові — мов сто млинів.
М е ф і с т о ф е л ь
А потім, щоб дійти мети,
Слід метафізику пройти.
Збагніть, зглибїть усе те в нїй,
Чого не втямить глузд людський,
А як не все і збагнете —
Слова ж препишні є на те!
Та ви в цей перший рік занять
Повинні пильно працювати:
Щодня п'ять лекцій буде в вас;
З дзвінком завжди заходьте зразу в клас,
Заздалегідь завчїть урок
З своїх книжок — рядок в рядок,
Побачите, що вчитель вчить
Достотно так, як там стоїть,
І все пишїть у зошит свїй,
Мов то диктує Дух Святий.

У ч е н ь

Я розумію це чудово:
Не спи, у класі сидючи,
Усе записуй слово в слово,
Іди додому та й учи.

М е ф і с т о ф е л ь
То вибирайте ж факультет!

У ч е н ь

У правознавствї щось принади я не бачу.

М е ф і с т о ф е л ь

За це я вас не винувачу:
Наука права — то не мед.

Закон, права, правопорядок —
Все те прийшло до нас у спадок,
Передавалось, як лишай,
Із роду в рід, із краю в край.
Страждай, тому що ти нащадок:
Ум — безумом і злом добро стає,
А що у нас природне право є,
Про те нема ніде і згадок.

У ч е н ь

Тому, що досі думав сам,
У вас підтвердження знайшов я.
Чи не піти ж на богослов'я?
М е ф і с т о ф е л ь

Я б не хотів зле радить вам.
В науці тій обачним треба бути,
Щоб на слизьку дорогу не ступить.
Розлито стільки в ній таємної отрути,
Що трудно нам її од ліків одрізнити.
Найкраще й тут — одного лиш держіться
І на слова учителя клянїться,
Тоді вам прикростей не знать.
І взагалі, держіться слова,
І в храм пізнання путь готова.

У ч е н ь

Але ж до слів потрібно і понять!
М е ф і с т о ф е л ь

Авжеж, це так, міркуючи сумлінно;
Та де понять не стане, неодмінно
Словами слід їх підмінять.
Словами спорять на всі теми,
Словами творять всі системи,
Словам тим віри всі діймають,
Із слова букв не викидають.

У ч е н ь

Пробачте, я вам відбираю час,
Розпитуючи без упину,
Та хтів би я почуть од вас
Ще кілька слів про медицину.
Три роки швидко промайнуть,
А ще ж яка далека путь!
Та вже як хто покаже пальцем,
То ніби охїтніше йти.

М е ф і с т о ф е л ь
(до себе)

Ну, мабуть, годі сухоти,
Явлюся знов, як чорт — зухвальцем.
(Вголос)

Дух медицини легко зрозумїть.

Великий і малий світ вивчити прийдеться,
А там — нехай усе ведеться,
Як Бог велить!
Тут нічого в премудрощах витать —
Не перевчиш усього і за вік;
Хто нагоду зумів піймать,
То тільки й чоловік.
А ви збудовані як треба,
Та й смілість би у вас найшлась, —
І як повірите ви в себе,
То й інші теж повірять в вас.
Займіться, раджу вам, жінками:
В них охи й ахи цілий вік;
Тих самих лік
Всі потребують хворі дами;
Не надто грубо лиш зайдіть —
І всі до вас попали в сіть.
На титул ваш усі повірять ладні,
Що рівних вам у вмілості нема,
І мацайте собі усі красоти знадні,
Що інший жде роками задарма.
Щупніть їй пульсик, як годиться,
Метніть їй зір при тім палкий,
Візьміть за стан її стрункий —
Чи не тісна, мов, шнуровиця?
У ч е н ь
Оце воно! Тут видно, що і де.
М е ф і с т о ф е л ь
Теорія завжди, мій друже, сіра,
А древо житні — золоте.
У ч е н ь
Немов крізь сон я слухаю все те.
За мудрі ради вам подяка щира;
Коли ж іще мене ви повчите?
М е ф і с т о ф е л ь
Я допомгти готовий завше.
У ч е н ь
Я не піду од вас, не взявши
Хоч пари писаних рядків:
В альбом що-небудь я б просив.
М е ф і с т о ф е л ь
Гаразд!
(Пише й дає.)
У ч е н ь
(читає)
Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum.
(З пошаною закриває альбома,
вклоняється й виходить.)

М е ф і с т о ф е л ь
Слухай цих слів та змії, тітки моєї, поради —
Будеш своїй богорівності
сам незабаром нерадий!

Ф а у с т

(увіходить)

Куди ж ми підемо?

М е ф і с т о ф е л ь

Побудемо, де слід:

Оглянем перш малий, за ним великий світ.

Побачиш, буде до любові

Тобі цей курс наук чудовий.

Ф а у с т

Задовга в мене борода,

І пустувать мені шкода.

Боюсь, що зробим кепську спробу,

Цей світ — не на мою подобу;

На людях нічусь я, малюсь,

Завжди соромлюсь і гублюсь.

М е ф і с т о ф е л ь

Нічого, друже мій, усе це згодом дасться,

У себе тільки вір, і ти доб'єшся щастя.

Ф а у с т

А як же з дому нам піти?

Де тії коні, повіз, челядь?

М е ф і с т о ф е л ь

Та наші так: плаща лише простелять —

І пошуміли у світи!

У смілий цей політ з собою

Речей багато не бери;

Ми миттю злинем догори,

Ось тільки я дмухну югою —

Легенько скрізь летітиметься нам!

Поздоровляю вас з новим життям!

АВЕРБАХІВ СКЛЕП У ЛЕЙПЦИГУ

Веселе товариство розважається.

Ф р о ш

Ніхто не п'є, не веселиться.

Я покажу вам кислі лица!

Завжди, бувало, горите,

А це, як мокрі, сидите!

Б р а н д е р

Себе вини! Бо й ти хороший теж:

Ні свинства, ні дурниці не сплетеш.

Ф р о ш

(*вливає йому на голову склянку вина*)

На й те, і те!

Б р а н д е р
З свиней свиня!
Ф р о ш
А ти не в'язни, як пеня!
З і б е л ь
За двері геть! Не треба чвар!
Усяк лиш пий і пісню шквар:
Гей, гей-а-гей!
А л ь т м а є р
Ой пробі! Вати, вати!
Оглухну я, як будуть так співати.
З і б е л ь
Як од склепінь луна іде,
То, значить, добре бас гуде.
Ф р о ш
Отак! Кому ж не в лад,
того в три вирви гнать!
Ой тара-ляра-ля!
А л ь т м а є р
Ой тара-ляра-ля!
Ф р о ш
Ну, можна починать.
(Співає)
І як воно іще стоїть,
Священне Римське царство?
Б р а н д е р
Погана пісня! Політична! Тьху!
Противна пісня! Даймо Богу славу,
Що не на нас він звірив ту державу.
Про мене й те прибуток немалий,
Що я не цісар і не канцлер в ній.
Та треба й нам якесь начальство мати;
Анумо папу обирати!
Відомо всім, котрій з прикмет
Належить тут пріоритет!
Ф р о ш
(співає)
Соловейку-пташко, лети-вилітай,
Мою милованку сто раз привітай...
З і б е л ь
Про милу не співай! Не хочу я і чути!
Ф р о ш
Співай і прославляй! По-твоєму не бути!
(Співає.)
Одчини! Бо ніч іде.
Одчини! Бо милий жде.
Зачини! Світає день...

З і б е л ь

Ну що ж, співай на славу їй пісень!
Од цих пісень тобі ж колись завадить:
Мене вже зрадила, чекай, тебе ще зрадить.
Нехай кохається вона з домовиком,
Вночі на пустирі стає із ним на речі,
І цап, вертаючись додому од відьом,
Хай на добраніч їм люб'язно промекече.
Хіба я з розуму вже спав,
Щоб за повією впадав?
Які у біса їй привіти?
Хіба що вікна потрощити!

Б р а н д е р

(гримнув кулаком по столі)
Мовчать! Мовчать! Що за содом!
Ви ж знаєте, я вмію жити:
Тут всі закохані кругом,
Їх треба чимсь хорошим пригостити,
Щоб все кінчилося ладом.
Ось пісня вам нового крою,
І всі тягніть приспів за мною.
(Співає.)

Раз криса в кухні завелась,
Жила із сала й масла,
Мов доктор Лютер, розплилась,
Пузце собі напасла.
Та кухар їй отрути дав,
І білий світ немилий став,
Неначе з закохання!

Х о р

(весело)

Неначе з закохання!

Б р а н д е р

Вона й туди, вона й сюди,
Усе гризе, що знає,
З усіх калюж пила води —
Ніщо не помагає!
Вона й навплиг, вона й навскач,
Її ж пече — хоч сядь та й плач,
Неначе з закохання!

Х о р

Неначе з закохання!

Б р а н д е р

І зо страху середо дня
У кухню як не скоче!
Упало край вогню, бідня,
Так жалібно пискоче...

Отруйник злий сміється лиш:
«Ого, як солодко квилиш
Неначе з закохання!»
Х о р
Неначе з закохання!
З і б е л ь
Ех, ниці блазні! І чому б
Із цього приводу радіти?
Жарт — бідну крису отруїти!
Б р а н д е р
Чи ба, озвався крисолюб!
А л ь т м а є р
Ех ти, товстий, а тонкокожий,
Ти, голомозина гладка!
Недаром же і сам ти схожий
Ураз на крису й пацюка.
Ф а у с т і М е ф і с т о ф е л ь .
М е ф і с т о ф е л ь
От, для початку придивися,
Як весело живе гульвіса:
Йому, крім гуль, усе бридня,
Справляє празника щодня.
Хоч розум в'яне від безділля,
Танцює кожен тут кругом,
Мов кошенятко за хвостом;
Аби легке було похмілля,
Аби шинкар на віру дав —
Ото йому усіх і справ.
Б р а н д е р
Що це за люди чудородні?
Одразу знать, що лиш сьогодні
До нас у місто прибули.
Ф р о ш
Це правда. Лейпціг наш в тім гідний похвали!
Він, мов малий Париж, своїх людей карбує.
З і б е л ь
І хто ж, по-твоєму, вони?
Ф р о ш
Стривай лиш! Хай вип'ють у охоту,
Я визнаю од них усе достоту —
Вони ще проти мене сосуни!
А все ж таки здається, що пани:
Такі бундючні, гордовиті.
Б р а н д е р
Та це базарні дурисвіти.
А л ь т м а є р
Хтозна.
Ф р о ш
Ось я їм дам, дивись.

Мефістофель
(до Фауста)
Людцям і невтямки, що біс
Їх може враз за карк схопити.
Фауст
Чолом, панове, б'ю!
Зібель
Спасибі, й вам чолом!
(Тихо, позираючи на Мефістофеля).
А цей чого немов кульгає?
Мефістофель
Чи можна й нам присісти за столом?
Як доброго вина у вас бігмає,
То хоч в гурті звеселимось.
Альтмаєр
Ви дуже вередливі щось.
Фрош
У Ріппаху, мабуть, сю ніч ви ночували
І в Ганса-дурника вечері заживали?
Мефістофель
Ні, цим разом не довелось,
А на тім тижні в нього ми бували:
Він нам розповідав про любих родичів
І кожному із них вклонитись доручив.
(Кланяється Фрошу).
Альтмаєр
(тихо)
А що, піймав! Це зух!
Зібель
Авжеж! Це битий жак!
Фрош
Стривай, заїду ще інак!
Мефістофель
Іще недавно тут, здається,
Бриніла пісня голосна;
Од цих гінких склепінь луна,
Мабуть, чудово оддається?
Фрош
А ви, буває, не артист?
Мефістофель
Велика хіть, та невеликий хист!
Альтмаєр
Ви б пісню нам якусь...
Мефістофель
Та я їх силу знаю.
Зібель
Але нову — такий наказ.

М е ф і с т о ф е л ь
Вернулись ми з Іспанії якраз,
Вина й пісень уславленого краю.
(Співає.)

Жив цар колись в давнину,
Й була у нього блоха...

Ф р о ш

Ха-ха! Блоха! Приємна вість!
Блоха у нас жаданий гість.

М е ф і с т о ф е л ь
(співає)

Жив цар колись в давнину,
Й була у нього блоха;

Мов рідную дитину,
Він ту блоху кохав.

Велів кравця позвати.

Прийшов к ньому кравець:

«Поший мерщій паняті
Штанці і жупанець!»

Б р а н д е р

Хай нагадять кравцеві не забудуть,
Щоб пильно міру добирав,

Бо він пропав, навік пропав,

Якщо штанці у брижах будуть.

М е ф і с т о ф е л ь

В саєти, в адамашки

Блоху вдягли кругом,

Обвішали у стяжки,

Оздобили хрестом.

Міністром стала скоро —

Аж сяють ордени,

Весь рід взяла до двору,

Всіх вивела в пани.

А ті вже не давали

Спокою дворакам,

Царицю — й ту кусали,

Шпигали її дам.

Не стало впину злющим,

Ні вбить, ані зігнать...

Ми ж трошим їх ще й плющим.

Хай спробують кусать!

Х о р

(весело)

Ми ж трошим їх ще й плющим.

Хай спробують кусать!

Ф р о ш

Браво! Браво! Молодець!

З і б е л ь

Блосі — блошиний і кінець!

Брандер
Між нігтів згинуть їй дано!
Альтмаєр
Віват свобода! Віват вино!
Мефістофель
На честь свободи — так, пилає би всмак чарчина,
Якби у вас були хоч трохи кращі вина.
Зібель
Ізнову та ж балаканина!
Мефістофель
Боюсь зробити кривду шинкарю,
А то б я дав вам для спробунку
Із похідного льоху трунку.
Зібель
Нічого! Я вас помирю!
Фрош
Дамо вам похвалу, як буде до вподоби.
Та цур! Щоб не маленькі проби!
Тут треба, щоб суддею быть,
Добряче цівкою смикнуть.
Альтмаєр
Це гості з Рейна, річ видима.
Мефістофель
Добудьте десь свердла!
Брандер
А що свердлом робить?
Хіба в вас тут і кухви за дверима?
Альтмаєр
Он в шинкаря в кутку начиння все лежить.
Мефістофель
(бере свердла; до Фроша)
Яким же вас почастувати?
Фрош
А що, хіба у вас усякі є?
Мефістофель
Хай кожен те, що хоче, п'є.
Альтмаєр
(до Фроша)
Іч? Ти почав і губи вже лизати!
Фрош
Гаразд! Як вибирать — то рейнське вибираю:
Найкращі нам дари від батьківського краю.
Мефістофель
(просвердлюючи дірку в столі проти Фроша)
Ви воску принесіть, щоб затички ліпити.

Альтмаєр
Та це таке — дурних сліпити!

Мефістофель
(до Брандера)
А вам?
Брандер
Шампанського вина,
Щоб шумувало аж до дна!
Мефістофель *провірчує дірки; хтось тим часом пона-*
ліплював із воску пробок і затикає дірки.

Брандер
Й чужого не цураймось, друзі, —
Буває, й там щось добре є.
Хоч німцю щирому не до душі французи;
Він їхні вина радо п'є.
Зібель
(коли Мефістофель підходить до нього)
Я кислого, признатись, не люблю,
Солодкого ж ніде не уникаю.

Мефістофель
Тоді я вам вточу токаю.
Альтмаєр
Ні, глуму я не потерплю!
Ану ж, погляньте прямо в очі!
Мефістофель
Про це й балакати не варт —
То був би надто смілий жарт.
Кажіть, до чого ви охочі?
Чим можу вас я пригостити?
Альтмаєр
Чим ваша хіть. Лиш не томіть!
(*Всі дірки попровірчувано й позатулювано.*)

Мефістофель
(з химерними вихиласами)
Грона є на лозі,
Роги є на козі,
Вино — це сік, лоза — деревина,
З дерева стіл, в нім скриті вина.
В природу глибше заглядай.
Вір в чудо й чуда дожидай!
Виймайте затички і пийте!
Всі

(*повиймали затички; кожному ллється в склянку замовлене вино*)

О пречудовий водограй!
Мефістофель
Та цур, ні краплі не розлийте!
(*П'ють по другій.*)

Всі (*співають*)
Прелюдожерно гарно нам,
Мов всім на світі кабанам!

М е ф і с т о ф е л ь
Поглянь, народ на волю вирвався наче.
Ф а у с т
Вони мені уже обридли всі.
М е ф і с т о ф е л ь
Стривай лиш, ще в усій красі
Побачиш їх нутро скотяче.
З і б е л ь
*(необережно ялось п'є; вино хлюпнуло додолу
і взялося полум'ям)*
Огонь! У пеклі я горю!
М е ф і с т о ф е л ь
(замовляє огонь)
Вгамуйся, приязна стихіє.
(До товариства).
Це тільки бризочка з чистилища вогню!
З і б е л ь
Це що ж таке? Та як він сміє?
Та ми за цюю чортівню...
Ф р о ш
Щоб ти такого більш не коїв!
А л ь т м а е р
А може, попросить на виступці панка?
З і б е л ь
Чи бач, нахаба отака!
Яких ти фіглів тут наброїв?
М е ф і с т о ф е л ь
Заткнись, барило!
З і б е л ь
Ах ти ж помело!
Так ти ще будеш нам грубити?!
Б р а н д е р
Ну, начувайся, будеш битий!
А л ь т м а е р
*(відтикає пробку зі стола;
в лице йому жбухає вогонь)*
Горю! Горю!
З і б е л ь
Це ж чародій!
Поза законом! Хлопці, бий!
Повихоплювали ножі і обступають Мефістофеля.
М е ф і с т о ф е л ь
(прибравши урочисто-таємничої постави)
Місце й час, схитнись,
Слово й вид, змінишь,
Око й ум, змутнись.
Всі поставали остовпіло, витріщившись один на одного.

А л ь т м а є р
Та де ж це я? Чи не в раю?
Ф р о ш
Сад-виноград, чи що?
З і б е л ь
І я в лозі стою.
Б р а н д е р
У ярім листі ягід повно:
Буйні, круглясті — гроно в гроно...
(Хапає Зібеля за носа. Інші роблять
те ж одне одному, попіднімавши ножі.)
М е ф і с т о ф е л ь
(як і перше)
Спади з очей, мани полудо!
І знайте, як жартує біс!
(Щезає з Фаустом.
Приятелі випускають одне одного.)
З і б е л ь
Це що ж?
А л ь т м а є р
Це ж як?
Ф р о ш
То це твій ніс?
Б р а н д е р
А я схопив твого... От чудо!
А л ь т м а є р
Оце удар! Аж жах шибав мною!
Стільця сюди, бо на ногах не встою!
Ф р о ш
Що трапилось — ніяк не розберем.
З і б е л ь
А де ж той ланець? Ну, спіймаю,
То з рук не випущу живцем!
А л ь т м а є р
Я бачив сам — він сів на бочку скраю
І полетів з тим другим молодцем.
В ногах мов олово, здається...
(Обертаючись до столу.)
А може, там вино ще ллється?
З і б е л ь
Та це ж усе була мана!
Ф р о ш
А я хіба не пив вина?
Б р а н д е р
А як же грона ті на вітті?
А л ь т м а є р
От і кажіть, що див нема на світі!

ВІДЬМИНА КУХНЯ

На низенькому припічку кипить на вогні великий казан. Угору клубочить-ся пара, і в ній манячать різноманітні постаті. Мавпа сидить край казана, мішає в ньому і доглядає, щоб не перекипіло через край. Мавпиіз мавпенятами сидять навколо, гріються. Стеля й стіни пообвішувані чудернацьким відьомським начинням.

Фауст і Мефістофель.

Фауст

Не по мені цей чар несамовитий;
Коли б то зміг мене уздоровити
Безглуздох нісенітниць спліт?
Привів мене до баби, до чаклунки...

Хіба ж її паскудні трунки

З плечей ізнімуть тридцять літ?

Оце твій лік мені на безголов'я!

Вогонь надії вже в мені потух.

Невже ж природа й благородний дух

Не здужають ніяк вернуть здоров'я?

Мефістофель

Розумно кажеш, далебі!

Тебе одмолодить є і природний засіб.

Та не про нас ця річ, вона тобі

Іще дикішою здалася б.

Фауст

Я хочу знать.

Мефістофель

Та засіб не який —

Без ліків, чар і без оплати.

У поле йди собі мерщій

Та й ну копати чи сапати;

Замкни себе, і розум свій

Держи в обмеженому колі,

І їж хоч просто, та доволі;

Живи з скотом, як скот, і не погребуй сам

Ту ниву, де ти жнеш, порядно угноїти;

Оце найкращий спосіб нам

Хоч на сто літ помолодіти!

Фауст

До того я не звик, і краще не чіпати

Мені ні сапи, ні лопати;

Не по мені вузьке життя.

Мефістофель

Що ж! Жди відьомського пиття!

Фауст

І знать яги я б не хотів!

Хіба ж ти сам не звариш зілля?

Мефістофель

На те нема мені дозвілля,

Скорій зможу я тисячу мостів.

Тут треба, крім знання і вміння,
Диявольського ще терпіння.
Тут звільна діє дух не рік, не два,
Поки як слід те вариво вшумує;
Яких приправ не потребує
Він для чаклунського питва!
Хоч чорт навчив його варити,
А сам не вміє сотворити.
(Зирнувши на мавп).
Які ж гарнесенькі звірки!
Оце такі в яги служки.
(До звірів).
Немає дома господині?
З в і р і
В гостині!
Крізь димар
Пішла аж до хмар!
М е ф і с т о ф е л ь
Чи довго ж буде там баритись?
З в і р і
Та поки будемо тут грітись.
М е ф і с т о ф е л ь
(до Фауста)
Ну, як тобі оці звірята?
Ф а у с т
Чи де ще є подібна бридь?!
М е ф і с т о ф е л ь
Е, ні, із ними говорить,
То це мені з відрад відрода!
(До звірів)
Скажіть же, кляті потерчата,
Що вам тут дідько заварив?
З в і р і
Нічимну юшку для старців.
М е ф і с т о ф е л ь
Тоді в вас публіки багато!
М а в п і й
(підліз і лащитья до Мефістофеля)
Зіграймо у кість
Мені на користь —
Дай виграти грошей!
Я дурень в біді,
А стану тоді
Розумний, хороший.
М е ф і с т о ф е л ь
Була б щаслива мавпа, як ніхто,
Коли б уміла грати у лото

(Тим часом мавпенята грають великою кулею і викочують її вперед.)

М а в п і й
Оце земля:
Летить, кружля,
Не знає впину;
Бряжчить, як скло,
Бо в ній дупло
На всю нутрину;
Блищить, мигтить,
Кругом ряхтить, —
Гляди, мій сину,
За рухом стеж,
Бо розіб'єш
Її до решти
І сам за те ж
Тоді помреш ти.
М е ф і с т о ф е л ь
Це що, решето?
М а в п і й
(здіймає решето)
Як злодій хто —
Воно ураз покаже.
*(Біжить до мавпи, щоб та подивилась
крізь решето).*
На, глянь в решето!
Ну, злодій хто?
Хоч знає, не каже!
М е ф і с т о ф е л ь
(підходить до вогню)
Це що за збан?
М а в п і й
Який ти дурбан!
Та це ж казан.
Чудні в тебе мислі!
М е ф і с т о ф е л ь
Яке ж ти мурло!
М а в п і й
Ось на помело
Та й сядь тут у кріслі.
(Садовить Мефістофеля на крісло).
Ф а у с т
*(дивиться у дзеркало, то підходячи,
то одступаючи од нього)*
Який чудовий вид відкрили
Свічада чари тут очам!
Ой осіни мене, Амуре легкокрилий,
Щоб я до неї враз домчав!
Ах, тут стоять доводиться мені;

Коли наблизитись я хочу —
Вже бачу я в тумані, мов у сні,
Ту постать чарівну жіночу.
Невже ж така у жінці є краса?
Невже в цьому простягнутому тілі
Вмістилися всі неба чудеса?
Невже таке і на землі б ми стріли?
М е ф і с т о ф е л ь
Та ясно, коли Бог шість день попрацював
І потім «браво» сам сказав,
То, певне, він не схибив цілі.
Ну, поки що дивись на видиво бліде,
А там найду й живу красу для тебе;
Блаженний, хто її до себе
Як наречений поведе!
*(Фауст усе дивиться в дзеркало. Мефістофель,
розлігшись в кріслі, граючись помелом, веде річ далі.)*
Я тут сиджу, неначе цар на троні!
І скіпетр у руці, от тільки не в короні!
З в і р і

(що досі розмовляли між собою на мигах, з кумедними вихилясами і великим галасом приносять Мефістофелю корону)

Вінчаній главі
Дай поту й крові —
Корону скріпити.

(Сіпнули якось необережно корону і розбили її надвоє, скачуть довкола з половинками).

А ми глядимо,
За всім слідимо,
Щоб вірші ліпити.
Ф а у с т
(перед дзеркалом)
Я збожеволю! Це сказ!
М е ф і с т о ф е л ь
(вказуючи на звірів)
Та і мені ось ці вже голову прогризли.
З в і р і
А в слухний час
Бувають у нас
У віршах навіть мислі.
Ф а у с т
(як перше)
У мене в грудях аж клекоче!
Ходімо далі од біди!
М е ф і с т о ф е л ь
(в тій же поставі)
Я визнаю, проте, охоче,
Що з них поети хоч куди!

(Мавпа якось одвинулася од казана, і він починає бігти; спалахує велике полум'я і жбухає в комин. Відьма через полум'я влітає в кухню з оглушливим репетом.)

В і д ь м а
Ух! Ух! Ух! Ух!
Проклята твар! Паскудна гидь!
Казан проспась? Мене спалить?
Триклята бридь!
(Побачивши Фауста і Мефістофеля.)
А ви чого?
А вам кого?
А ви куди?
І як сюди?
Ось я вогню
На вас хлюпну!
(Набирає ополоником у казані і оббризкує огнем
Фауста, Мефістофеля і мавп. Звірі скавулять.)
М е ф і с т о ф е л ь
(обернувши помело, трощить склянки й горщики)
Шарах! Тарах!
По всіх горшках!
Все розвалю,
Все розіллю, —
Це, стерво, так
Тобі під такт!
(Відьма одсахнулася з гнівом і жахом).
Впізнала вже, опудало погане?
Впізнала ти свого володаря?
Захочу я — й тебе, й твого звір'я
Перед очима враз не стане!
Забула вже вбрання червоне це
І півняче перо на капелюшу?
Чи, може, я сховав лице?
Чи, може, сам назватись мушу?
В і д ь м а
Пробачте, пане, за прийом!
Та, бачу, ви не з копитом.
Та й де ж це ваші вірні круки?
М е ф і с т о ф е л ь
Гаразд, цей раз забудьмо зло!
Води чимало утекло
Од часу нашої розлуки.
Тепер прогрес, що світ весь охопив,
І чорта навіть зачепив;
Північні привиди вступилися з дороги;
Де стрінеш кігті, хвіст і роги?
От кінської ноги — не можу я зректись,
Хоч з нею вочевидь я не ходжу між люди,

Бо рада є й на те: тепер же повелись
Фальшиві литки в моду всюди.
В і д ь м а
(пританцьовуючи)
Ой я п'яна і без вина —
Вернувсь мій пан, мій сатана!
М е ф і с т о ф е л ь
Не зви мене більш тим ім'ям!
В і д ь м а
Чому? Хіба ж воно завадить вам?
М е ф і с т о ф е л ь
Із тим ім'ям ми в книгу притч попали,
Та не пішло те на користь людям:
Лихого відреклись, а добрими не стали.
Тепер я — «пан барон», ти так мене і зви;
Тепер я кавалер, як інші кавалери,
Шляхетна в мене кров, шляхетні і манери,
І герб шляхетський — ось диви.
(Робить сороміцький жест).
В і д ь м а
(заходиться реготом)
Ха, ха, ха, ха! Оце встругнув!
Такий жартун, як перше був!
М е ф і с т о ф е л ь
(до Фауста)
Мій друже, вчись, яким шляхом
Підходить треба до відьом.
В і д ь м а
А що ж сюди вас, панство, привело?
М е ф і с т о ф е л ь
Нам треба склянку, знаєш, того соку...
Та щоб пиття старе було!
Воно міцніше рік від року.
В і д ь м а
Та ось той сік, у цьому бутлю,
Сама я часто з нього дудлю —
Смачне, й ні крихти не смердить;
Чому б і вас не пригостить?
(Нишком.)
Та як первісних чар нема в ції людини,
Вона ж, ви знаєте, не витягне й години.
М е ф і с т о ф е л ь
Та не завадить, ні, бо чоловік це свій,
Найкріпшого дання йому готовий дати я,
Накресли круг, скажи закляття
І чару вщерть йому налий.

Відьма ворожить, химерно жестикулюючи, — обчіркує круг і становить в нього усяке причандалля; склянки тим часом забряжчали, казани загуділи —

почалася музика. Вкінці дістає велику книгу і розставляє у крузі мавп — піддержувати книгу і присвічувати смолоскипами. Аж тоді киває Фаустові, щоб підійшов.

Фауст

(До Мефістофеля)

Скажи, нащо це готування,

Це химородне чаклування?

Усі ті витівки дурні

Давно вже ввірились мені.

Мефістофель

Нехай собі! То все на сміх;

Не будь же строгим ти до них!

Це мов лікарська процедура,

Щоб краще діяла мікстура.

(Примушує Фауста вступити в круг .)

Відьма

(починає високохмарно декламувати з книги)

Як досягти

До десяти?

Один — як дим,

А два — сплива,

А три — зітри,

Чотири ж — виріж,

А п'ять — украдь,

А шість — ізчисть,

А сім — знесім,

А вісім — повісим,

А дев'ять що? — Невідь-що.

А десять — кудесять.

Отак-то лічим ми, відьми.

Фауст

З гарячки баба щось верзе.

Мефістофель

Стривай лишень, це ще не все.

Вся книга та з однакових мудрацій;

На неї я поклав чимало праці.

Усіх тих таємниць, усіх тих протиріч

Ні дурень, ні мудрець не втямить ані гич.

І так ведеться вже давно:

Ми знаєм прикладів чимало,

Як кривду в правду обертало

Те «три в одному і в трьох одно».

Отак повчають скрізь і всюди,

І з дурнями змагатись зась —

Бо, чуючи слова, звичайно вірять люди,

Що в них і думка є якась.

Відьма

(ворожить далі)

Науки дар —
Немов між хмар,
Для людства таємниця!
А хто без дум,
Тому, мов на глум,
Вона спішить одкритися.
Ф а у с т
А може, годі? Чи не все ще?
Вже як не трісне голова!
Здається, мов оті слова
Ураз сто тисяч дурнів плеще.
М е ф і с т о ф е л ь
Ну, буде вже, метка Сивілло!
Бери своє пиття і сміло
По самі вінця наливай!
Це другові ніяк не зробить шкоди —
Вже він пройшов усякі переходи
Й не раз хилив аж через край.

Відьма з великими церемоніями наливає пиття в чару; коли Фауст її пригубив, з неї вихоплюється легке полум'я.

М е ф і с т о ф е л ь
Ну, вимчи духом аж до дна!
Це буде серцеві одрада.
І з чортом ти запанібрата,
А чара ця тобі страшна?
Відьма розмикає круг. Фауст виходить.
В і д ь м а
Ну, доброго здоров'я пивши!
М е ф і с т о ф е л ь
(до Фауста)
Тепер ходім!
Тобі потрібен рух!
(До відьми.)
Коли від мене ждеш яких послуг,
То нагадай, на шабаш прилетівши.
В і д ь м а
Ось пісня вам! Коли її співать,
То буде лік вас краще пробирать.
М е ф і с т о ф е л ь
Тепер іди мерщій за мною,
Спітнієш добре, й міць напою
Пройме істоту всю, не знаючи заслон.
А там навчу тебе я благородній ліні —
І скоро вчуєш ти в солодкому томлінні,
Як грає у тобі скакунчик Купідон.
Ф а у с т
Дай в дзеркало іще раз подивиться
На тую жінку казкову!

М е ф і с т о ф е л ь
Ні, ні! Чекай, усім жінкам цариця
До тебе прийде наяву.
(Стиха).

Тепер, з тим хмелем у голівці,
Гелену вбачиш в кожній дівці.

НА ВУЛИЦІ

Фауст. Маргарита проходить мимо.

Ф а у с т

Гарна панно! Не відмовте в честі,
Дозвольте вас додому провести.

М а р г а р и т а

Не панна я, й не гарна я,
Додому втраплю і сама.

(Випручалась і пішла).

Ф а у с т

Їй-богу, чарівне дитя!

Таких не бачив за все життя.

Цнотлива, скромна — ангел кругом,

І трохи з перцем, заразом.

Корали уст, рум'янець щік —

Я не забуду їх повік!

Очиці опустила вниз —

Аж серце пройняла навкрізь.

А як відрізала мені...

Я в неї просто в полоні.

Увіходить Мефістофель.

Ф а у с т

Ти мусиш дівку ту підмовить!

М е ф і с т о ф е л ь

Яку?

Ф а у с т

Та ту, що ось пройшла.

М е ф і с т о ф е л ь

Вона приходила на сповідь,

Тут у священника була;

У сповідальню я прокравсь —

Вона невинна, я дізнавсь.

Ходила на сповідь задарма;

Над нею в мене влади нема.

Ф а у с т

Уже за чотирнадцять їй.

М е ф і с т о ф е л ь

Говориш ти, мов Ганс Ласій,

Що на всі любі квітки жадний

І думає, що кожна честь

І ласка лиш для нього єсть;

Цей шлях бува часом трудний.

Ф а у с т

Пане магістре Похвальний,
Не треба моралі, то марна праця!
Ось тобі слово моє тверде:
Як те дівчатко молоде
Цю ніч мені на руки не впаде,
То опівночі ми мусим розстаться.

М е ф і с т о ф е л ь

Зміркуй, що можна, а що ні!
Два тижні треба буде мені,
Щоб тільки знайти якусь приключку.

Ф а у с т

Мав би я часу сім годин,
То і без чорта, сам-один,
Звів би таку гарненьку штучку.

М е ф і с т о ф е л ь

Говориш, як француз-пустак;
Тобі все шкода й невігода.
Яка ж одразу насолода?
Тоді кохання буде всмак,
Коли ти здалеку зайдеш
І фіглі-міглі поведеш,
Доскочиш кралі шляхом інтриг,
Як знаєм ми з італійських книг.

Ф а у с т

Й без того маю апетит!
М е ф і с т о ф е л ь
Та годі, ти мені обрид!
Щоб спокусить оте дитя,
Не будьмо поквапні без пуття,
Тут штурмом нічого кидатись,
Треба до хитрощів удатись.

Ф а у с т

Добудь од неї мені що-будь!
Дай у покої її побуть!
Дістань хустину з грудей її,
Підв'язку з ніжки милої!..

М е ф і с т о ф е л ь

Щоб бачив ти, що я тобі
Допомагаю у цій журбі, —
Нам нічого довго зволікати,
Сьогодні зводжу до її кімнати.

Ф а у с т

До неї? Нею володіть?
М е ф і с т о ф е л ь
Ні, вона буде в сусідки сидіть,
А ти тим часом можеш мріть
На самоті, в оселі тихій,

Про неї, про майбутні втіхи.
Фауст
Зараз підем?
Мефістофель
Трохи пізніш.
Фауст
Та не забудь їй дарунків, гляди ж!
(Пішов.)
Мефістофель
І за дарунки вже? Ну, будеш успіх мати.
Є в мене сила тайників,
Давно закопаних скарбів —
Там треба буде дещо взяти.
ВЕЧІР
Невеличка чистенька кімната.
Маргарита
(заплітаючи і підв'язуючи коси)
Що б я дала, щоб хто сказав,
Який то пан мене займав!
Такий у нього пишний вид,
Одразу знать вельможний рід —
Це мов написано на чолі,
А то б не давав собі так волі.
(Виходить).
Мефістофель, Фауст.
Мефістофель
Сюди, та тихше, ось сюди!
Фауст
(постоявши хвилю мовчки)
Тепер іди й надворі жди!
Мефістофель
(обнишпорив очима кімнату)
В дівчат так чисто не завжди.
(Виходить).
Фауст
(оглядається кругом)
Привіт оселі цій святій,
Що мріє в застумі півтьми!
Скропляючись в ясній росі надій,
Кохання біль, у серці защеми!
Який тут спокій і порядок,
Яке довілля і звичай!
В цій бідності — який достаток!
В цій тісноті — який розкішний рай!
(Кидається в шкіряне крісло край ліжка.)
Прийми й мене, як за старих часів
Приймав других, з утіхою й журбою.
Як часто він, цей любий трон батьків,

Обвішувавсь дрібною діворою!
І мила, може, тут, у зграї щебетух,
За різдвяний удачна подарунок,
Дідусику несла свій поцілунок.
Я чую, дівчино, тут дух
Хазяйновитості витає;
Як мати, він тебе щодня навчає
Стіл чепурно обрусом застелить,
Узорчасто піском долівку притрусить.
О мила рученько! Подбай,
і ти з хатини зробиш рай.
А тут!
(Підіймає заслону ліжка.)
Мене пройма блаженний жах.
Стояв би тут години цілі...
Це ж тут природа в світлих снах
Створила ангела у тілі;
Вона тут спала, й наливалась
У груди їй теплінь жива,
Тут чисто й свято розвивалась
Ясна подоба божества.
А ти! Тебе що привело?
Мене всього мов потрясло...
Що хочеш ти? Чом в серці біль тяжкий?
Нужденний Фауст! Ти ніби сам не свій.
Чи тут незримим чаром віє?
Я ж насолоди був запраг —
І ось душа моя у сні любовнім мліє!
Чи ж ми хисткі, немов на вітрі прах? —
Коли б вона в цю мить ввійшла в покій,
То як свого блюзнірства ти б скупився:
Одразу знічений, малий,
До ніг упав би й розтопився.
М е ф і с т о ф е л ь
(увиходить)
Скоріш! Іде вже господицька!
Ф а у с т
Ходім! І більше не прийду!
М е ф і с т о ф е л ь
Дивись, яка важенька скринька;
Як треба буде, ще знайду.
Постав у шафу, на косинець.
Клянусь, вона зійде з ума,
За цей спокусливий гостинець
Тобі гостинця дасть сама.
Дитя — дитя, і цяця — цяця.
Ф а у с т
Не треба, може?

М е ф і с т о ф е л ь
Ще й питається?
Чи, може, візьмеш скарб собі?
Тоді пораю я тобі
Мене даремно не тривожить
І клопоту мені не множить.
Не думав я, що ти скнарий!
А я тут в голову захожу...
(Ставить скриньку в шафу і замикає її.)
Ходім! Скорій!
Щоб привернути грою мрій
До тебе ту дитину гожу.
Чого ж понурились ти,
Немов тобі на лекцію іти,
Немов тебе примарою ляка
І фізика, і метафізика?!
Ходім!
Виходять.
М а р г а р и т а
(увиходить із лампою)
Ой як тут душно, парко як!
(Одчиняє вікно.)
А вечір же наче й без тепла.
І якось моторошно так...
Коли б хоч мати скоріше йшла...
Вся аж тремчу... Острах стиска...
Яка ж я, дурненька, боязка...
(Роздягається, заспівала.)
Був вірний коханці завше
Славетний Фульський цар;
Вона йому, вмиравши,
Дала злотний кубок в дар.
Над всі скарби коштовні
Він кубок той любив,
І очі сліз були повні,
Як він із нього пив.
Почувши, що годі жити,
Усе роздав синам:
«Усе беріте, діти,
А кубка не віддам!»
Сидів він на бенкеті,
І все лицарство з ним,
У замку на бескеті,
Над берегом морським.
Допив живець достанку
Старенький бенкетар
І в буйні хвилі з ґанку
Жбурнув священний дар.

Ось кубок летить, мигоче,
Ось вир його схопив...
А цар склепив свої очі
І більше вже не пив...
(*Одчиняє шафу, щоб повісити одержу
аж бачить — скринька.*)
Звідкіль взялась тут скринька ця мала?
Таж шафа замкнена була.
Що за притичина? І що в ній може бути?
А, знаю, мамі хтось приніс
В заклад під позичку, мабуть.
Ось ключик на шнурочку звис...
А що, як взять та й відімкнуть?
Ой, що це? Боже милий! Глянь,
Чи бачила ж таке я на віку?
Убір! В святковий день найбільша з пань
Наділа б річ таку!
А як мені в цім ланцюжку?
Чи ж то всі оці розкоші?
(*Убирається й розглядається в дзеркалі.*)
Ой, а сережки ж хороші!
Вберись — і вже зовсім не та...
Що врода й молоді літа?
До них тепер байдужі всі,
І похвали твоїй красі
Бринять, неначе докори.
Всі злата ждуть,
На злото б'ють —
Горе нам, бідним, горе!

НА ПРОГУЛЯНЦІ

*Фауст проходжується в задумі.
Підходить Мефістофель.*
М е ф і с т о ф е л ь
Бодай тобі зраднє кохання! Бодай тебе
в пекла стихію!
Я кляв би іще чимсь гіршим, але,
на жаль, не вмію!
Ф а у с т
Який же дрік тебе вджигнув?
Чого це ти так чудно кривиш морду?
М е ф і с т о ф е л ь
Радніший я продатись чорту,
Коли б я сам не чортом був!
Ф а у с т
Тобі цей сказ якось не личить.
Та що ж могло тебе так спантеличить?
М е ф і с т о ф е л ь
Та що? Убір, що Гретхен я дістав,

Піп загребущий одібрав!
Побачила ту штучку мати
І зразу стала потерпати:
Тонкий у неї аж надто нюх,
Весь ніс просяк молитовника дух, —
Обнюхує і се, і те,
Чи воно грішне, чи святе,
А що вже убір — то й видом видать,
Що не яка в нім благодать.
«Доню! — рече — неправе добро
Душу бентежить, збурює кров.
Божій Матері його віддаймо,
На манну небесну уповаймо!»
А Гретонька закопилила губи:
Дарованому коню та дивиться в зуби?
Той, певно, Бога в душі мав,
Хто їй ту цяцю підослав...
Та мати священика приводить,
Той скоро справі кінця доходить,
Сподобався йому дарунок.
«Добре, — глаголе, — есте вчинили!
Хто алчність боре, той Господу милий.
А в нашої церкви добрий шлунок,
Вже скільки царств вона пожерла,
А ще з переїду не вмерла:
Тільки церква, мої любі діти,
Може неправе добро стравити...»

Ф а у с т

Та ні: євреї і царі
Також до того штукарі.
М е ф і с т о ф е л ь
Взяв піп пояс, ланцюжок, кільце,
От буцімто полова все це,
Чи там подякував, чи ні,
Мов за горішки ті дрібні,
Пообіцяв в небесах нагороду —
Й залишив маму вельми раду.

Ф а у с т

А Гретхен?

М е ф і с т о ф е л ь
Та собі сидить,
Не зна, небога, що робить,
Думає про убір — аж до сліз,
Ще більш про того, хто приніс.

Ф а у с т

Її журба мені докір.
Добудь їй зараз новий убір!
Той перший був її не варт.

М е ф і с т о ф е л ь
Авжеж, тобі усе за жарт!
Ф а у с т
Роби, як я кажу, і край!
Її сусідку поєднай!
Ти ж не макуха — чортом будь,
Таки убір їй роздобудь!
М е ф і с т о ф е л ь
Я слухаю, мостивний пане!
(*Фауст виходить.*)
Цей закоханець навісний,
Хай сонце, місяць, зорі — все дістане,
Розвіє все на втіху дорогій.

У СУСІДНІМ ДОМІ

М а р т а
(*сама*)
Простибіг мужу мойому,
Що жінці кривду учинив,
Кудись світ за очі зблудив,
Лишивши тут мене саму.
Чи я ж його коли гнівила?
Чи я ж його та й не любила?!
(*Плаче.*)
А може, вмер на чужині...
Коли б хоч посвідку мені!
Увіходить Маргарита.
М а р г а р и т а
Пань Марто!
М а р т а
Гретхен, що тобі?
М а р г а р и т а
Аж трусяться мені коліна!
Відкільсь взялась ізнов скриньчина
У мене в шафі, вся в різьбі,
А в скриньці тій — прикрас, прикрас!
Стократ пишніші, як той раз...
М а р т а
Ти ж хоч матусі не показуй,
Бо знов попу віддасть одразу.
М а р г а р и т а
Ох, глянь сюди! Дивись сюди!
М а р т а
(*убирає її*)
Щаслива ти, вродлива ти!
М а р г а р и т а
Коли б їх на вулицю одіти.
Або до церкви отак сходити?

М а р т а

А ти сюди приходишь частіш
Вбиратись нишком в ці оздоби.
Хоч перед дзеркалом щаслива посидиш,
Мені до любої вподоби.
А там, при нагоді, в святковий день якраз
Щось зможеш одягти і людям напоказ —
Каблучку, ланцюжок чи перлів там разок,
А матері якихсь накажемо казок.

М а р г а р и т а

Від кого ж ці обидві скриньки?
Якісь непевні базаринки!
Хтось стукає.

Ох, чи не мати? Куди ж це діть?

М а р т а

(визирає)

Ні, пан чужий якийсь. Ввійдіть!

М е ф і с т о ф е л ь

(увіходить)

Даруйте, пані, що так заходжу

І, може, пані у чімсь тривожу.

(З пошаною відступає перед Маргаритою.)

Я Марту Швертляйн хтів спитати.

М а р т а

Це я. Що має пан казати?

М е ф і с т о ф е л ь

(тихо до неї)

Прошу пробачення; у вашмості

Сидять такі вельможні гості,

То, може, я собі піду,

А по обіді знов зайду.

М а р т а

(вголос)

От тобі, дочко, й даровизна:

Пан за шляхтянку тебе визнав.

М а р г а р и т а

Ні, я собі з простих міщан,

До мене дуже добрий пан;

Усе це вбрання — не моє.

М е ф і с т о ф е л ь

Ні, крім вбрання, іще щось є;

І погляд ваш, і ввесь ваш склад!

То можу лишитись? Дуже рад.

М а р т а

То що ж приніс нам любий гість?

М е ф і с т о ф е л ь

Гай, гай! Не дуже веселу вість!

Не тим би я хотів послужити;

Ваш чоловік наказав довго жити.
М а р т а
Помер? Мій голуб? Бідна я!
Мій муж помер! Ой смерть моя!
М а р г а р и т а
Ох, тітонько, не плачте, ну...
М е ф і с т о ф е л ь
Слухайте ж повість цю сумну!
М а р г а р и т а
Краще зовсім ні з ким не кохатись,
Ніж після смерті до смерті вбиватись.
М е ф і с т о ф е л ь
В радощах горе, і радощі в горі.
М а р т а
То як же вмер він, розкажіть!
М е ф і с т о ф е л ь
Він при Антонівським соборі
У місті Падуї лежить,
Край велеліпної святині
Спить вічним сном у домовині.
М а р т а
А що ж мені він передав?
М е ф і с т о ф е л ь
Та побажання все побожні:
Він триста панахид одправить наказав;
Кишені ж геть були порожні.
М а р т а
Як? Ні гостинця? Ні шага?
Таж кожен столярчук щось в торбі зберігає;
Щось для домівки відкладає,
Хоч сам старцює, голодає.
М е ф і с т о ф е л ь
Мадам, я спочуваю вам;
Та марнотратником не був ваш муж ніколи.
В своїх гріхах він каявся вже й сам,
Нещасної украй зазнавши долі.
М а р г а р и т а
І випаде ж такий талан гіркий!
Молитимусь і я за його упокій!
М е ф і с т о ф е л ь
Таку дитину чемну й любу
Хоч зараз повести до шлюбу.
М а р г а р и т а
Ох, ні! Це буде не тепер.
М е ф і с т о ф е л ь
Коли не муж, то кавалер
Без краю буде раювати —
Таку красуню милувати.

М а р г а р и т а
Такого не ведеться в нас.
М е ф і с т о ф е л ь
Але трапляється не раз.
М а р т а
Доказуйте ж!
М е ф і с т о ф е л ь
Так я йому доглядів смерті
Не те щоб на гною — на мерві перетертій.
Та, як християнин, він, каючись, помер.
«Як я клену, — сказав, — себе тепер,
Що так подавсь знеобачки в дорогу,
Худобу кинувши і жіночку-небогу!
Мені та згадка — гострий ніж.
Коли б мені простила жінка мила...»
М а р т а
Ой чоловіченьку! Я вже тобі простила!
М е ф і с т о ф е л ь
«Та свідок Бог! Вона жила грішніш!»
М а р т а
Та бреше ж він! У смертний час брехати?
М е ф і с т о ф е л ь
Так, це було й по ньому знати,
Що то була вже маячня.
«Недбальство, — мовив він, — моя найменша хиба;
Надбав їй перш дітей, потому дбав їй хліба,
Та не було такого дня,
Щоб шмат насущника я з нею з'їв у мирі».
М а р т а
Оце і дяка вся моїй любові щирій,
Моїм турботам і трудам?!
М е ф і с т о ф е л ь
Та ні, він був такий удячний вам.
«Коли од Мальти, — каже, — я одплив,
Молився ревно я за жінку й діток;
І небеса послали нам пожиток —
У турка наш фрегат галеру захопив,
Ладовану султанськими скарбами.
Одвага високо в ціні —
Як паювали луп між нами, вояками,
Припала дещиця й мені».
М а р т а
Оттак! То він, либонь, той скарб десь закопав?
М е ф і с т о ф е л ь
Гай-гай! Тепер шукайте вітра в полі!
В Неаполі, гуляючи на волі,
Він панночку гарнесеньку спіткав,
І щиро так вони удвох кохались,

Що аж по скін сліди на нім zostались.
М а р т а
Лайдак! Ледачеє ледащо!
І в злиднях він бахурував!
Рідних дітей обкрав нізащо!
М е ф і с т о ф е л ь
За те ж його й Господь скарав.
Я б, бувши вами, може, з рік
Додержував як слід жалоби,
А там уже когось знайшов би до вподоби.
М а р т а
Е, ні, таких, як перший чоловік,
По цілім світі треба пошукати —
Таке дурне й плохе було воно!
От тільки що любив, сердега, мандрувати,
Чужих жінок, чуже вино
Та в розпрокляті кості грати.
М е ф і с т о ф е л ь
Ну, ну, це не такі вже вади!
Бо, може, й вам він попускав
З таких робити дещо справ.
Коли б мені такі умови —
Каблочки я змінять готовий.
М а р т а
Та що ви, пане! Пан жартує!
М е ф і с т о ф е л ь
(до себе)
Чи не пора звідціль тікати?
Ця й чорта може упіймать!
(До Маргарити.)
А ваше серце що віщує?
М а р г а р и т а
Не розумію вас.
М е ф і с т о ф е л ь
(до себе)
Дитина!
(Вголос.)
Прощавайте!
М а р г а р и т а
Прощайте!
М а р т а
Паночку, стривайте!
Я хтіла б посвідку дістать,
Коли, де й як мого сховали чоловіка.
Порядку зроду я прихильниця велика, —
В газетці б вість про смерть хотілось почитать.
М е ф і с т о ф е л ь
Що двоє свідків будь-яких посвідчать,

Папери те, як факт, увіковічать.
У мене ще і приятель є тут,
Ми можем разом піти у суд.
Що, привести?
М а р т а
Ой, приведіть!
М е ф і с т о ф е л ь
А панна теж буде тут сидіть?
Бравий, бувалий такий панич,
З паннами вмє вести річ.
М а р г а р и т а
Мушу червоніти перед паничем...
М е ф і с т о ф е л ь
О ні, хоч би й перед королем!
М а р т а
Цей вечір у нашому саду
Я з нею панів сьогодні жду.
НА ВУЛИЦІ
Ф а у с т
Ну, як? Іде? Як справа наша?
М е ф і с т о ф е л ь
Ви весь в огні! Пождіть ладу.
Небавом Гретхен буде ваша.
Цей вечір стрінетесь в сусідки у саду.
Циганкувата то кумася
І свашкувати придалася.
Ф а у с т
Гаразд!
М е ф і с т о ф е л ь
І ти ж їй щось за те зроби.
Ф а у с т
Так, ти мені, а я тобі.
М е ф і с т о ф е л ь
З тобою вдвох посвідчити я мушу,
Що муж її віддав вже Богу душу
І в Падуї похований лежить.
Ф а у с т
Отак! То це нам перш туди летіть?
М е ф і с т о ф е л ь
Sancta simplicitas! Навіщо це робить?
Лиш підпишись, та й по всій справі.
Ф а у с т
Негоден я здійснять ці заміри лукаві.
М е ф і с т о ф е л ь
Святенник! Це тобі мерзить!
Фальшиве свідчення давати —
Хіба ж тобі це первина?
Що Бог, що світ, що дух, що неба таїна,

Що серце й ум людей, що подорож земна —
Давно ти перестав про все це толкувати,
Наповнений зухвальства вщерть!
Багато брав тоді собі на плечі!
А глибше глянь — про всі ті мудрі речі
Ти знав не більше, як про Швертляйнову смерть.

Фауст

Ти був і є крутій, софіст.

Мефістофель

Ні, я наскрізь твій знаю зміст!

Ти ж завтра будеш намагатись

До Гретхен в душу увібгатись,

В коханні щирім присягатись...

Фауст

Та ще й од серця.

Мефістофель

Гарний ти!

А там почнеш про вічну вірність,

Жаги єдиної безмірність, —

Це теж од серця буде йти?

Фауст

Облиш! — Як серце мре без краю

В однім битті, в однім чутті,

Як я ім'я йому не знаю, —

Тоді я у світи усім еством ширяю

І слів найвищих добираю.

І племінь той, що в нім згораю,

Я вічним, вічним називаю —

Невже то лжа, слова пусті?

Мефістофель

Таки я прав!

Фауст

От, щоб ти знав,

Не хочу я надсаджувати груди;

Хто має язика і хоче правим бути, —

То той і прав.

Ходім! Обрид цей вічний спір мені.

І згоден я — хоч правий ти, хоч ні.

САД

*Маргарита під руку з Фаустом, а Марта
з Мефістофелем гуляють по саду.*

Маргарита

Я бачу, ви, жалкуючи мене,

Знижаєтесь — мені аж сором.

Життя, напевне, мандрівне

Навчило вас не бути суворим.

Не для таких досвідчених людей

Убожество моїх простих речей.

Ф а у с т

Один твій зір, одне слівце твоє —

Чи ж де дорожча мудрість є?

(Цілує їй руку.)

М а р г а р и т а

Та чи подоба ж вам ту руку цілувати?

Вона негарна, шкарубка.

Мені доводиться усього пильнувати,

А мати строга ще така.

Проходять.

М а р т а

Ви так ото й мандруєте весь вік?

М е ф і с т о ф е л ь

Така у нас вже служба подорожня!

Буває — так у інших місці звик, —

А залишитися не можна.

М а р т а

Хай молодий іще літа

Метеликом з країни до країни;

А вбившись у такі літа,

Старим бурлакою брести до домовини —

Це справа вже зовсім не та.

М е ф і с т о ф е л ь

Та я вже й сам, признатись, потерпаю.

М а р т а

Тож, паночку, робіть, що я пораю.

Проходять.

М а р г а р и т а

Аби з очей, то вже й з думок.

Хоч гречність вас і прикрасила,

У вас розумних друзів сила,

Мені до них — як до зірок.

Ф а у с т

О серце, вір, те, що розумним звуть, —

То інколи обмеженість пуста.

М а р г а р и т а

Як?

Ф а у с т

Ах, свята невинність, простота —

Ніяк собі ціни не пізнають!

Сумирність, лагідність —

що краще є в природі?

Ці найкоштовніші з окрас...

М а р г а р и т а

Хоч раз мене згадайте при нагоді,

А я про вас гадатиму всякчас.

Ф а у с т

Не часто ходиш ти гуляти?

М а р г а р и т а

Та в нас хазяйство не яке,

Але, нівроку, клопітке:

В нас наймички нема; сама вбирай у хаті,

Сама вари й печи, сама і ший, і мий,

А мати в мене ще такі чепуркуваті,

Що Боже крий!

А стан у нас не дуже і скрутний;

Таки не гірш, як у людей, достаток:

Од батька нам оставсь порядний статок —

Будинок свій, садок при нім густий.

Тепер уже спокійні дні настали

В солдатах братик мій,

Сестричку поховали...

Мені з тим дитинчам був клопіт немалий,

Та я б воліла з ним возитися і далі —

Воно...

Ф а у с т

Таке, як ти, було мов янголя...

М а р г а р и т а

Мене любило дуже те маля.

Воно знайшлось уже по смерті тата.

А мамі тяжко так прийшлось —

Вже думали, що їй більш рясту не топтати,

Але таки очуняла якось.

Куди вже їй було гадати

Те пташенятко годувати!

От я й давай його тоді

Поїть на молоці й воді...

В моїх руках воно й росло —

Таке гарнесеньке було...

Ф а у с т

Ти щастя чистого зазнала.

М а р г а р и т а

Та й горя гіркого немало.

Вночі, було, по десять раз встаю

Я до колиски немовляти;

І напою,

Й візьму до себе, і давай люляти;

А як кричить, беру я лялечку свою

Та й ну по хаті взад-вперед гуляти...

А вранці вже над ночвами стою,

А там базар, а там в печі попорай —

І так щодня, сьогодні, як і вчора.

Отак-то, паночку, доводиться усяк.

Зате вже всмак їси і спочиваєш всмак.

Проходять.

М а р т а
Все винуваті бідні ті жінки,
Все кривдять їх старі холостяки.
М е ф і с т о ф е л ь
Як хто натрапить на таку, як ви,
То зразу вийде дур із голови.
М а р т а
Признайтеся, ви, може, щось найшли вже?
Комусь-таки ви серце віддали вже?
М е ф і с т о ф е л ь
Так, власний дім і добра жінка нам,
Як той казав, — то скарб усім скарбам.
М а р т а
Та я не те; чи вже ви почували?
М е ф і с т о ф е л ь
Мене завжди і всюди шанували.
М а р т а
Та ні, всерйоз траплялось вам любитись?
М е ф і с т о ф е л ь
Так, жартувать з жінками не годиться.
М а р т а
Не зрозуміли ви!
М е ф і с т о ф е л ь
Це дуже жаль мені.
Але я зрозумів, які ви приятні.
Проходять.
Ф а у с т
То ти мене впізнала враз,
Як тільки ми зайшли до вас?
М а р г а р и т а
Ви ж бачили, як очі я спустила?
Ф а у с т
І ти мені зухвальство те простила,
Що я тебе так зачепив,
Коли на вулиці зустрів?
М а р г а р и т а
Мене тоді аж кинуло у кров,
Бо зроду я ще не ходила в славі;
Я думала: невже в моїй поставі
Нечемне щось, нахабне він знайшов,
Що він до мене прямо так підходить
І жартує, мов із дівкою, заводить!
Признаюся, щось у мені в той час
Озвалось в вашу користь мимовільно;
Я гнівалась сама на себе сильно,
Що гнівалась не дуже я на вас.

Фауст
Серденько!
Маргарита
Гетьте лиш!
(Зірвала айстру і обриває пелюсточки один по одному.)

Фауст
Це що? Вінок плести?
Маргарита
Ні, гра така.
Фауст
Яка?
Маргарита
Вам все на сміх звести.
(Обриває пелюстки і щось шепоче.)

Фауст
Що шепчеш ти?
Маргарита
(півголосом)
Любить — не любить...
Фауст
О дивний ангел краси!
Маргарита
(ворожить далі)
Любить — не любить, любить — не любить...
(Зриваючи останній пелюсточок, по-дитячому радіючи.)

Любить!
Фауст
Так, дитино! І це слово квітки
Хай буде словом Бога. Любить!
Ти знаєш, що це значить? Любить!
(Схопив її за обидві руки.)
Маргарита
Я вся тремчу...
Фауст
О не лякайся! Нехай мій зір,
Хай потиск рук тобі те скаже,
Що словом не сказать.
Віддатись повністю, й блаженства
Зажить, що вічним бути мусить!
Вічним! Кінець його — то був би розпач!
Ні, без кінця! Без кінця!

(Маргарита стискає його руки, випрочується і тікає. Він стоїть хвилю в задумі, потім спішить за нею.)

Марта
(надходить)
Вже поночі.
Мефістофель
Так, нам додому час.

М а р т а
Я довше б вас лишитися просила,
Але лихі тут люди в нас.
Неначе їм нема другого діла, —
Вони завсіди
Розглядують, що робиться в сусіди,
І пустять поговір — хоч хай хто як живе...
А наша парочка?
М е ф і с т о ф е л ь
Деся аж у тій алеї...
Прудкі метелики!..
М а р т а
Він закохавсь у неї.
М е ф і с т о ф е л ь
Вона у нього! Діло світове!
АЛЪТАНКА
*Маргарита вбігає, стає за дверима,
притуляє пальця до вуст і виглядає крізь щілку.*
М а р г а р и т а
Іде!
Ф а у с т
(увіходить)
Так ти дражнить? Стривай, як уловлю,
Узнаєш!
(Цілує її.)
М а р г а р и т а
(обіймає його й цілує)
Голубе! Я так тебе люблю!
Мефістофель стукає.
Ф а у с т
(аж тупнув ногою)
Хто там?
М е ф і с т о ф е л ь
Свої!
Ф а у с т
Ну й гад!
М е ф і с т о ф е л ь
Налюбишся потому.
М а р т а
(надходить)
Так, пане, пізно вже.
Ф а у с т
Провести вас до дому?
М а р г а р и т а
Та мама ж... Прощавай!
Ф а у с т
Ти кажеш, щоб я йшов?
Прощай!

М а р т а
A dieu!
М а р г а р и т а
Ми стрінемося знов.
Фауст і Мефістофель виходять.
М а р г а р и т а
Мій Боже, що за чоловік!
Він думав, думав цілий вік,
А я ж — дурнісіньке дівча,
Лиш слухаю, як він навча.
О Гретхен, Гретхен, бідна ти,
І що він міг в тобі знайти?

ЛІС І ПЕЧЕРА

Ф а у с т
(сам)
Високий духу, дав мені ти все,
Усе, чого просив я. Недаремно
Мені явив ти лик свій племенистий.
Природу дивну дав мені в уділ,
Дав силу — почувать, зажить її,
Не подивлять споглядачем холодним,
А глибоко у надра таємничі,
Немов у серце друга, зазирнути.
Ти показав всю безліч животвору,
Навчив мене вбачать своїх братів
В воді, в повітрі, в тихому гаю.
Коли в бору реве-бушує буря
І падає стовбур'я дужих сосон,
Ламаючи і тлумлячи сусідів, —
Аж хряскотом одгримує од гір,
Ведеш мене ти в затишок печери
Й показуєш мені мене самого —
Які дива таяться в мене в грудях.
А як засяє місяць-білозір —
Леліють в блиску лагіднім навколо,
На брилах скель і у гіллі вологім,
Часів прадавніх постаті сріблесті, —
І м'якша пал суворий споглядання.
Ох, для людей ніщо не досконале,
Вже бачу я. Ти дав мені в цім щасті,
Що до богів мене все ближче зносить,
Супутника, що став вже необхідним,
Хоч він зухвало й холодно знижає
Мене в моїх очах і обертає
Одним слівцем твої дари унівець.
Роздмухує в мені він ярий племін
До видива прекрасного того.
Я рвуся од жаги до насолоди,

І в насолоді я жаги жадаю.
М е ф і с т о ф е л ь
(приходить)
І хто-таки кумедно так живе?
Чи скоро вже тобі це все обридне!
Раз спробувать — воно іще догідне,
А там розшукуй щось нове.
Ф а у с т
Ти знов завзявсь нагнати нуду?
Чи більше нічого робить?
М е ф і с т о ф е л ь
Ну, ну, не буду більш, не буду,
Бо ти ладен вже бучу збить.
Різку, тяжку, примхливу маєш вдачу.
Розстанемось — то небагато втрачу.
Кручусь-верчусь для тебе день при дні,
А що тобі у лад, що ні —
Того тобі по носу не побачу.
Ф а у с т
Ти що ж, за витівки всі злі
Од мене й дяки ще б хотів?
М е ф і с т о ф е л ь
А як, злидений син землі,
Без мене б ти і животів?
Чи ж од уяви злої тлі
Я не зцілив твоїх чуттів?
Коли б не я, ти взагалі
Вже в безвість був би полетів!
Чого ж отут, в тісній печерній щілі
Сидиш, мов пугач на могилі?
Забивсь у вогку мшедь, у скель ослизлу цвіль,
І, наче жаба, смокчеш щось відтіль...
Аж сміх бере од цих химер.
Ні, доктор ще в тобі не вмер.
Ф а у с т
Чи знаєш ти, яку снагу живущу
Відчув я тут, зайшовши в дику пущу?
Коли б ти тільки міг збагнуть,
То ти мені, як чорт, позаздрив би, мабуть.
М е ф і с т о ф е л ь
Розкоші неземні, божисті! —
Лежать вночі десь на скалі росистій,
І землю, й небо яро обіймати,
Себе до Бога гордо підіймати,
До надр землі пустить чуттів коріння,
Вмістить в собі всіх шести днів творіння,
Утіхами незаними упиться,
В любовнім захваті в природі всій розлиться,

Земних позбувшись тягарів,
І ввесь небесний цей порив
(робить сороміцький жест)
Ось цим, пробачте, завершиться.
Ф а у с т
Бодай тебе!
М е ф і с т о ф е л ь
Не до смаку те диво?
Бодайкаєш ти надто соромливо!
Од того в'януть всі невинні уші,
До чого прагнуть всі невинні душі.
Я не хотів тобі заборонити
Себе самого часом одурити, —
Та в тебе ж витримки не гурт.
Я бачу, ти от-от схибнешся
І знов знеобачки зірвешся
В жахних марінь шалений нурт.
Облиш це все! А там твоя кохана
Десь сохне-в'яне од нуди,
Все виглядає милодана,
Що покохала назавжди...
Любов'ю перш так яросно бурлив ти,
Як бистрень навесні, в час танення снігів.
Любов їй в серце перелив ти,
І струмінь твій ізмеженів.
Ніж тут лісним царем бродити
По диких нетрях навмання,
Вертайся те дівча-бідня
За всю любов нагородити.
Помалу-малу йде їй день;
Стоїть край вікна, зорить в неба муть,
Де хмари хмурі над муром пливуть...
«Чом я не пташка?» — їй тільки й пісень
І день, і ніч, і ніч, і день...
То звеселіє, то хмурніє знов,
То вдариться у плач,
То ніби вщухне... От бач,
Яка там любов!
Ф а у с т
Змія! Змія!
М е ф і с т о ф е л ь
(до себе)
Таки тебе впіймаю я!
Ф а у с т
Не спокушай, не говори
І рани в серці не ятри!
Не розпалляй в душі безумній хоті
До ярої, незайманої плоті.

М е ф і с т о ф е л ь
Вона гада, що ти її забув уже...
Тобі ж, здається, байдуже.
Ф а у с т
І вдалині я все близький їй буду,
Її повік не кину, не забуду.
Я заздрю й на розп'ятого Христа,
Коли його торкнуть її уста.
М е ф і с т о ф е л ь
Бувай мені, що аж жижки трясуться
До сарн-близнят, що між лілей пасуться.
Ф а у с т
Геть, звіднику!
М е ф і с т о ф е л ь
Ну лайсь, нехай і так; про мене!
Створивши хлопця й дівку, Бог
Докупи тут же звів обох,
Щоб сповнили покликання священне.
Тяжка біда мені з тобою!
Та я ж до милої покою,
А не на смерть тебе веду.
Ф а у с т
Що за небесний рай — її обійми!
Нехай вона мене в них палко прийме!
Чи ж я забув її біду?
Чи ж не тинявся я бурлакою бездомним,
Недолюдком без просвітку й мети,
Неначе водоспад, що в льоті карколомнім
Шумить в зівущу хлань з жахної висоти...
А ось вона — в невинності дитинній
На тихому альпійському лужку
Жила собі в своїй хатині,
Як у маласенькім світку.
І я, богомерзенний,
На тім не перестав,
Що скелі величenni
На друзки розбивав!
Я ще й її життя розбив зухвало!
Ти, пекло, цеї жертви вимагало!
Гей, чорте, поможи цей час тривоги збавить!
Що мусить бути, хай збудеться притьмом,
Нехай судьба її впаде й мене роздавить,
Нехай загинемо разом!
М е ф і с т о ф е л ь
Знов закипів, в огонь метнувся!
Йди, дурню, любку потішай!
В безвихідь головою ткнувся
І думає: усьому край!

Хоробрим будь, дивися ширш!
Ти чортом вже помазався незгірш!
Ніде нічого гидшого не знаю,
Як чорт, що знизивсь до відчаю.

КІМНАТА ГРЕТХЕН

Г р е т х е н
(одна за прядкою)
На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік.
Де його нема —
Могильна тьма,
І білий світ —
Зів'ялий цвіт.
В голівоньці
Журба тяжка,
На думоньці
Печаль гірка.
На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік.
Я виглядаю
Його в вікно,
Я дожидаю
Його давно.
Ой коли б прийшов,
Хорош, ласкав,
Пройняв очима,
Словом заграв,
Посмішкою
Зачарував,
Потиснув руку,
Поцілував!
На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік...
До нього рветься
Душа моя,
Його обняти
Жадаю я,
І цілувати,
І любо мліть,
В його цілунках
І смерть зустріть.

САД МАРТИ

Маргарита і Фауст.

Маргарита

Пообіцяй же, Генріх!

Фауст

Все, мій друже!

Маргарита

Скажи, як із релігією ти?

Ти серцем повний доброти,

А от до віри мов байдужий.

Фауст

Облиш, дитя!

Міцна моя любов;

Кого люблю — проллю за того кров,

А вірити не бороню нікому.

Маргарита

Ні, треба вірити й самому.

Фауст

Чи треба ж?

Маргарита

Ох, щоб я на тебе мала вплив!

Ти ж не шануєш і святих дарів!

Фауст

Шаную.

Маргарита

А приймати не приймаєш.

На службі, сповіді ніколи не буваєш.

Ти віриш в Бога?

Фауст

А чи змога

Комусь сказати:

«Я вірю в Бога»?

Чи ти в священника спитай,

Чи в мудреця про те — вважай,

Їх відповідь — мов глум.

Маргарита

То ти не віриш?

Фауст

Мій ангеле, не в ту ти міру міриш.

Хто б міг назвати його

І так признати його:

«Я вірю в нього»?

Чи не відчуть його

І відметнуть його:

«Не вірю в нього»?

Всеобіймитель

І вседержитель,

Хіба ж не обіймає, не держить він

Тебе, мене, себе?
Хіба ж над нами не склепіння неба?
Хіба ж під нами не земная твердь?
Хіба ж нам не зоріють
Привітно зорі вічні?
Хіба ж я не дивлюсь тобі у вічі?
Хіба ж усе це не пройма
Твій ум і серце,
Не віє в вічній таємниці
Незримо й зримо вколо тебе?
Наповни ж ним все серце, аж по вінця,
І якщо в цім чутті зазнаєш щастя ти,
То зви його, як хочеш:
Любов! Блаженство! Серце! Бог!
А я ім'я не знаю
Йому! Чуття — то все;
Ім'я — то звук і дим,
Що пал небесний сповива.
М а р г а р и т а
Втішаєш ти мене всім тим;
Священник каже те ж; слова
Він тільки інші ужива.
Ф а у с т
Ти обійди усі світи, —
Це кажуть всі од серця повноти,
Та кожному своя властива мова;
Чому й мені свого не вжити слова?
М а р г а р и т а
Послухаєш, то й гарно кажеш ти,
А все ж тривога обіймає,
Бо у тобі Христа немає.
Ф а у с т
Дитино!
М а р г а р и т а
Горе мені тяжке,
Що ти попав в товариство таке.
Ф а у с т
Яке?
М а р г а р и т а
Того, що ходиш завше з ним,
Ненавиджу я всім нутром своїм;
Такого не було ще ніколи;
Побачу — аж у серце коле,
Той чоловік страшний якийсь.
Ф а у с т
Люба лялечко, не бійсь!
М а р г а р и т а
Його присутність аж кров стена.

Я всім зичлива й приязна;
Тебе хочу бачить — жду не діждуся,
Того ж чоловіка душею боюся,
Та ще й здається, що він шахрай!
Як я неправа, Боже, не карай!
Ф а у с т
Є ж і такі диваки на світі.
М а р г а р и т а
Із таким я б не хотіла жити?
Як тільки він заходить сюди —
Подивиться так глузливо завжди
І мов зі злом;
Знать, що йому чуже все кругом;
В нього написано на лобі,
Що йому ніхто не в уподобі.
Мені з тобою тут в тиші
Так легко, вільно на душі,
В його ж присутності мене мов що стиска...
Ф а у с т
(до себе)
Моя віщунко ти чутка!
М а р г а р и т а
Аж самовладу я гублю,
Як він до нас свій вид бридкий проявить.
Здається, що й тебе вже не люблю,
Молитися при нім не можу навіть...
Аж серце сохне у журбі;
Так, мабуть, Генріх, і тобі?
Ф а у с т
То просто антипатія.
М а р г а р и т а
Я мушу йти.
Ф а у с т
Коли вже зможу я
Набутися з тобою вдвох, мій світе,
Із груддю грудь, з душею душу злити?
М а р г а р и т а
Якби ж то спала я сама,
То сю ніч я б дверей не замикала.
Так мати ж — мов не спить — дріма,
І, якби нас вона застала,
То я б і з місця вже не встала!
Ф а у с т
Нічого, серце, то дарма.
На пляшечку! Лиш три краплини
Підлий в пиття; це зразу вплине,
Їй сон глибокий принесе.

М а р г а р и т а
Для тебе я піду на все.
А це їй часом не завадить?
Ф а у с т
Хіба я можу зле щось радить?
М а р г а р и т а
О голубе, я так тебе люблю,
Що воленьку у всім твою вволю;
Для тебе я такого вже зробила,
Що більш зробить, здається, і несила.
(Виходить.)
М е ф і с т о ф е л ь
(увіходить)
От мавпа! Вже пішла?
Ф а у с т
Ти знов тут шпигував?
М е ф і с т о ф е л ь
Так, все, здається, розібрав:
Вас, докторе, навчали катехизі,
І ви раділи з тих побожних вправ.
Дівчата те читають, як по книзі, —
Хто вірить в Бога щиро й гаряче,
Той і від них, гадають, не втече.
Ф а у с т
То ти не бачиш, хижий звіре,
Що вірна, щира та душа,
Святої повна віри,
Яку вважа
Єдиним щастям, — тож вона боліє,
Що ближній осягти спасіння не зуміє.
М е ф і с т о ф е л ь
Ех ти, жених надземно-земний!
Водить за ніс тебе дівча.
Ф а у с т
Ти, пекла вибрудок нікчемний!
М е ф і с т о ф е л ь
Фізіономії ж вона незле вивча.
То моторозна їй завжди моя присутність?
Крізь маску цю побачила вона
Мого ума приховану могутність;
Для неї — геній я, а може, й сатана.
Так сю ніч...
Ф а у с т
Що тобі до того?
М е ф і с т о ф е л ь
І я ж утіху маю з цього.

БІЛЯ КОЛОДЯЗЯ

Гретхен і Лізхен із глеками.

Лі з х е н

Про Бербельхен ти чула щось?

Г р е т х е н

Ні, рідко я ходжу між люди.

Лі з х е н

Сьогодні чула я од Труди,
Що їй до скруту вже прийшлось,
Отій гордячці!

Г р е т х е н

Як?

Лі з х е н

Вже щось в ній є!

Тепер на двох і їсть, і п'є.

Г р е т х е н

Ах!

Лі з х е н

От тобі й дожартувалась.
На шию парубку чіплялась!
З ним вона й на гулі,
З ним і на танцюлі,
Хотіла скрізь перед вести;
Пиріжком, вином її вгости;
Пишалась з своєї краси,
Стиду і сорому не мала,
Дарунки від нього приймала.
А він лестив її, пестив,
Аж поки без вінка пустив.

Г р е т х е н

Сердешная!

Лі з х е н

Жалю по киселю!

Ми все, було, при кужелю,
Мати не випустить вночі, —
Вона ж воркує, стоючи
В садку з ласкавчиком своїм, —
І нічка не змигнеться їм.

Тепер іди на покриття,
На привселюдне каяття.

Г р е т х е н

Він, певне, жениться на ній.

Лі з х е н

Нема дурних! Та він же зух —
Ще знайде сто таких красух;
Уже відкинувсь.

Г р е т х е н

Одурих!

Л і з х е н
А хоч би славу і покрив,
То хлопці зірвуть з неї вінця.
А ми їй — січки під ворітця.
(Пішла.)
Г р е т х е н
(сама, вертаючись додому)
Як сміло я колись судила,
Як дівчина яка зблудила!
Як я словами гріх діймала,
Що й слів на те було замало!
Як я його, було, чорню
І бідну покритку виню.
Яка була в мені пиха!
І ось — сама не без гріха.
Та все, що в гріх мене ввело,
Ох Боже, любе й миле було!

БІЛЯ МІСЬКОГО МУРУ

*У ніші муру статуя Mater dolorosa, перед нею глечики з квітами.
Гретхен стромляє свіжі квітки в глечики.*

Г р е т х е н
О Діво,
Глянь милостиво,
За гріх мій Бога вмилосердь!
Мечем пробита,
Жалем повита,
Ти зриш Святого Сина смерть.
Отця зовеш ти
Й зітхання шлеш ти
До неба, скорбі повна вщерть.
Хто знає,
Як крає
Це серце біль трудний?
Як душа моя страждає,
Чим тремтить, чого жадає —
Видно лиш Тобі одній!
Чи то б куди пішла я —
Тяжка, тяжка, тяжкая
На серденьку печаль!
Чи то одна сиджу я —
Тужу, тужу, тужу я,
Терзає душу жаль.
Скропила я цієї квіти
Росою, ах! сліз моїх,
Коли я рано-вранці
Для Тебе рвала їх.
Як промені веселі
Загнали крізь вікно,

Ридаючи, в постелі
Сиділа я давно.
Спаси! Одринь ганьбу і смерть!
О Діво,
Глянь милостиво,
За мене Бога вмилосердь!
НІЧ
Вулиця, біля дверей Гретхен.
В а л е н т и н
(солдат, брат Гретхен)
Коли, бувало, на гульні
Товариші мої п'яні
Почнуть хвалить та величать
Своїх улюблених дівчат,
П'ючи хильцем, щоб та хвала
Іще міцнішою була, —
Сиджу я нишком у кутку
І чвань ту слухаю грімку,
А там всміхнусь, розгладжу вус
І, повну взявши, було, озвусь:
«Ну що ж, усякому своє!
Та де в краю дівчина є,
Щоб Гретці-сестриці рівня була,
Щоб їй водиці подать могла?» —
Дзень-брязь! Дзень-брязь! Бряжчать чарки,
Аж гук устане: «Правда його!
Вона — окраса дівоцтва всього!» —
І поніміють всі хвальки.
Тепер до чого ж довелось!
Дерись на стіну, рви волосся!
Усяка погань шпильки пускає,
Киває, моргає, плечима стискає,
Й на кожен закид, кожен закив
Мовчи й печи, мов злодій, раків!
Хоч їх усіх поб'ю на рам'я,
А все ж брехні їм не завдам я.
Це хто ж іде? Ще й крадькома...
Їх двоє, сумніву нема.
Коли це він, той шалапут,
То я йому зроблю капут!
Фауст, Мефістофель.
Ф а у с т
Отак, як там, в каплиці, за вікном
Проблискує лампадка негасима,
А далі ледве-ледве блима,
І тьма згущається кругом, —
І в мене в серці споночіло.

М е ф і с т о ф е л ь
А в мене якось ние тіло,
Мов у ката, що по щаблях,
По ринвах крадеться на дах;
А на душі вже так цнотливо...
Злодійкувато й похїтливо...
То вже по жилах жбуха, б'є
Вогонь Вальпуржиної ночі,
Що післязавтра настає, —
Тоді й до сну байдужі очі.
Ф а у с т
А скарб тоді підніметься мені,
Що он мигоче в глибині?
М е ф і с т о ф е л ь
Так, ти зрадієш — не сказати;
Казанчик вигулькне пузатий:
Я якось зазирнув згори —
Які там гарні таляри!
Ф а у с т
А там нема якихсь окрас
Для любої моєї кізки?
М е ф і с т о ф е л ь
Чому ж, я бачив там якраз
Чудових перел зо три низки.
Ф а у с т
Гаразд! Не хочеться мені
Іти до неї впорожні.
М е ф і с т о ф е л ь
Чого ж на себе нарікати,
Як можна й даром скуштувати?
Ось зорі сповнили всю неба глибину,
Нам можна братися за діло.
Я їй моральної утну,
Щоб їй скоріше закортіло.
(Співає, приграючи на цитрі.)
Катрусю, чом
Стоїш смерком
Попід вікном
У хлопця, що ти любиш?
Гляди, гляди,
Не йди туди,
Побійсь біди —
Віночка там загубиш.
Йому дарма;
Зведе з ума —
Лишайсь сама,
Заломлюй білі ручки!
Кохать — кохай,

А розум май,
Не потурай,
Доки не дасть обручки!
В а л е н т и н
(виступає)
Кого ти надиш? Сакрамент!
Розпроклятущий щуролове!
Строщу я вщент твій інструмент,
Те ж буде вмент і співакові!
М е ф і с т о ф е л ь
Готова цитра, кидай в грязь.
В а л е н т и н
А зараз череп тільки хрясь!
М е ф і с т о ф е л ь
(до Фауста)
Ну, докторе, яви одвагу!
Сміліш! Я ж поруч ось стою!
Виймай мерщій із піхов шпагу!
Коли! Штирхай! Я відіб'ю.
В а л е н т и н
Ану ж відбий!
М е ф і с т о ф е л ь
А чому й ні!
В а л е н т и н
Іще!
М е ф і с т о ф е л ь
Давай!
В а л е н т и н
Сам чорт на його стороні!
Це що ж таке? Мов руку одняло...
М е ф і с т о ф е л ь
(до Фауста)
Коли!
В а л е н т и н
(падаючи)
Ой-ой!
М е ф і с т о ф е л ь
От і готов, дурло!
Тепер тікаймо звідси пріч!
Ти ж чуєш, здійняли вже галас.
Поліція б зі мною не змагалась,
А карний суд — то інша річ.
Пішли.
М а р т а
(у вікні)
Сюди! Сюди!

Г р е т х е н
(у вікні)
Вогню! Вогню!
М а р т а
Рятуйте, завели різню!
Н а р о д
Убитий ось один!
М а р т а
(виходячи)
А вбивці ж де? Втікли куди?
Г р е т х е н
(вибігаючи)
Хто це?
Н а р о д
Це матері твоєї син.
Г р е т х е н
Всевишній! Пощади!
В а л е н т и н
Вмираю! Скоро вимовить,
Зробить — іще скоріш.
Баби, покиньте скиглиць-вить
І слухайте пильніш!
Всі обступають його.
Ти, Гретонько, ще молода,
Ума в тобі шукать шкода, —
Ідеш ти не туди...
Що робиш, треба дороблять:
Коли вже з тебе вийшла...
То хоч на всю блуди!
Г р е т х е н
Ой брате! Боже! Ти ж ганьбиш...
В а л е н т и н
Та ти хоч Бога вже облиш.
Що сталося — не розстанеться,
Що має стати — станеться.
З одним ти нишком впала в гріх,
А там і троє буде їх,
А дійде до дванадцяти —
З всім містом будеш знаться ти.
Як тільки вродиться ганьба,
Її ховає сповитуха,
Нічної темряви габа
Їй покриває очі й вуха.
Її не пізно і приспять ще,
Та ось вона росте, зроста
І ходить гола запроста,
Хоч їй від того і не краще.
Та чим гидкіш її лице,

Тим більше їй потрібно це.
Вже скоро, скоро прийде час,
Коли всі чесні люди в нас
Од тебе, лярво, відсахнуться,
Як од прокази, віджахнуться.
Як в очі будеш їм глядіти
Після такої страмоти?
Тобі каблучки не одіти,
До віттаря не підійти
І не кружляти більш у танці
У гарній сукні-мережанці...
Заб'єшся в темний кут навіки
Поміж старці, поміж каліки,
Й як Бог простить гріхи твої, —
Будь проклята ти на землі!

М а р т а

Та не гніви блюзнірством неба!

Самому каятися треба!

В а л е н т и н

Якби я міг, я б задушив

Тебе тут, звідниче мерзенна,

І, певне, в Бога б заслужив

На віки вічні розгрішення!

Г р е т х е н

Ой муки люті! Брате мій!

В а л е н т и н

Замовч, кажу, ридать не смій.

Це ж сором твій мені на кару

Завдав смертельного удару.

До тебе, Вишній Судія,

Іду солдатом чесним я.

(Умирає.)

СОБОР

*Служба Божа. Органи і півча. Гретхен серед юрби народу.
Позад неї Злий дух.*

З л и й д у х

Не так бувало, Гретхен,

Коли ще невинна

Ти йшла до віттаря,

З пошарпаної книжечки

Молитви лебеділа

І гра дитяча,

І Бог у серці!

Гретхен!

Де в тебе голова?

Яка провина

У тебе на душі?

Ти молишся за душу матері,

Тобою приспану для довгих-довгих мук?
У тебе на порозі кров чия?
А в тебе під серцем
Що там ворушиться,
Ляка й тебе, й себе
Зловісною присутністю?
Г р е т х е н
Горе! Горе!
Коли б позбутися думок,
Що тут і там, і там і тут
Мене гнітуть!
Х о р
Dies irae, dies illa
Solvat saeculum in favilla.
Грає орган.
З л и й д у х
То неба гнів!
Труба гримить!
Гроби тремтять!
Твоя душа
Із смерті сну
Для мук огненних
Знову вокресла —
Дрижить!
Г р е т х е н
Як би втекти!
Органи ті мені
Дух забивають,
Той спів мені
Мов серце крає!
Х о р
Judex ergo cum sedebit,
Quidquid latet, adparebit,
Nil inultum remanebit.
Г р е т х е н
Як млосно тут...
Тяжкі колони
Мене тіснять!
Склепіння Давить! — Повітря!
З л и й д у х
Сховайсь! Гріха й ганьби
Не заховаєш.
Повітря? Світла?
Горе тобі!
Х о р
Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus,
Cum vix justus sit securus?

З л и й д у х
 Лице од тебе
 Одвертають святі,
 Тобі подати руку
 Страшно праведним!
 Горе!
 Х о р
 Quid ssum miser tunc dicturus?
 Г р е т х е н
 Сусідко! Ваш флакон!
 (Непритомніє.)

ВАЛЬПУРЖИНА НІЧ

*Гори Гарц. Околиці сіл Шіркє і Еленд.
 Фауст і Мефістофель*
 М е ф і с т о ф е л ь
 Тобі, мабуть, згодилося б мітлисько?
 Мені б оце дебелого цапка!
 Бо, знаєш, ми до цілі ще не близько.
 Ф а у с т
 Ні, ноги ще кріпкі, і йти не дуже слизько,
 То буде з мене і ціпка.
 Яка користь промчати навпрошки?
 Ні, краще йти по закрутах долини,
 На прямовисні дертись стромовини,
 Що з них униз мов падають струмки —
 Які утіхи скрасять нам стежки!
 Поглянь, в березах завесніло,
 Одмолоділа і сосна;
 Невже ж весна не ввійде в наше тіло?
 М е ф і с т о ф е л ь
 Та що весна та навісна!
 У мене в тілі зимнім-зимно;
 Я б по снігу з охотою носивсь.
 А тут іще й на небі ніби димно;
 Червоний місяць весь обгородивсь,
 Ледь блимає; не встигнеш і ступити, —
 На дерево чи скелю налетиш!
 Чи вогника блудного нам гукнути?
 Із ним видніш і веселіш.
 Агов, малий! Ходи, пройдися з нами!
 Чого там блудиш манівцями?
 Чим так горить, нам вгору присвіти!
 Б л у д н и й в о г н и к
 Надіюся, що панству на догоду
 Зумію я здолать свою природу:
 Зигзаґами я звик завжди іти.
 М е ф і с т о ф е л ь
 Ти що ж, людину мавпувати?

Во ім'я чорта мусиш прямувати,
А ні — умить тебе задму!
Б л у д н и й в о г н и к
Я бачу — ви господар в цім дому,
Готов служити і тямлю осторогу.
Та зважте, скільки чар сьогодні на горі;
Раз ви мене взяли собі в проводирі,
То не здивуйте, як схиблю дорогу.
Фауст, Мефістофель і Блудний вогник
(співають навпереміну)
Ми вступили в володіння
Снів чудових, чар таємних.
Проведи нас без блудіння
По просторах диких, темних,
Де блукають дивні мрева.
За деревами дерева
Мимо, мимо вдаль несуться,
Кручі корчаться і гнуться;
Онде бескети носаті
Захропили, лігши спати.
Між каміння, баговиння
Чуть струмочків дзюркотіння.
Щось рокоче, щось воркоче,
Мов кохання шепт урочий,
Раювання сни чудові,
Спів надії, спів любові! —
Оддається скрізь луною,
Казковою давниною.
Шугу! Пугу! Скрики, зойки...
Сич і пугач, чайки й сойки —
Їм незмога сю ніч спати...
Чагарями скачуть жаби —
Товстопузі, довголабі!
Ось гадючиться коріння
І крізь ріння, й крізь каміння;
Дивовижні їх сплетіння
Мов зібрались нас хапати:
Пручать скрути, ніби спрути,
Щоб мандрівців затягнути.
Долом мшавим, колом млавим
Миші, миші сунуть плавом,
Незліченні, різноцвітні!
А на кожному горнім плаї
Світляків рясніють зграї,
Щоб зблукались мимохідні.
Ти скажи, чи ще йдемо ми,
Чи на місці стоїмо ми?

Все тут крутить веремії —
Корчі, й скали-зубоскали,
Й світляки, що засакакали,
Завихрились, навіснії.
М е ф і с т о ф е л ь
Йди за мною без зневір'я!
Почалося середгір'я;
Звідси нам, як дивний сон,
Замигоче цар Мамон.
Ф а у с т
Крізь землю заграва замріла,
Немов розжевілася рань,
Запроменіла, зазоріла,
Прохлюпнулась в найглибшу хлань.
Там в'ється пара, дим клубками,
Там жар у мареві горить,
То ллється тонко, мов нитками,
То водоспадом аж яскрить,
То по долині круження,
Струмує тисячею жил,
То знов водносталь їх єднає
Між двох прилеглих скельних брил.
Ось іскор безліч нам заграла,
Мов золотий пісок зрина...
Поглянь, поглянь, як запалала
Скали стрімчастої стіна!
М е ф і с т о ф е л ь
Мамон вже знає, як одзначить
Цю урочистість, празник цей!
Радій, що все ти зміг побачить;
Я чую вже розбещених гостей!
Ф а у с т
Який рвучкий схопився вихор!
У спину б'є, мов триста душ!
М е ф і с т о ф е л ь
Чіпляйся за ребра скель чимдуж,
Бо в прірву звалишся, то буде не до ігор.
Гускне ніч од імлі завій...
Чуєш? Бором реве борвій!
Сполошились сови вирлаті.
В вічнозеленій палаті
Вітер колони рушить,
Гілля трощить і крушить,
Стовбур'я стогне в одчаї,
Коріння вивертом зяє.
І страшно грьопає враз додолу
Мішма, шкереберть все те посполу,
І, розгулявшись по вітровалі,

Буря регоче в проваллі.
Чуєш крики — дальше й ближче?
Чуєш гуки — вище й нижче?
З усіх верхів, з усіх низів
Рине скажений чаклунський спів.
Х о р в і д ь о м
Весь Брокен од відьом зацвів, —
Жовта стерня, зелений сів.
Зібрався там увесь кагал, —
Сів Уріан на трон із скал.
Усяк навзаводи летить,
Відьма п...ть, а цап смердить.
Г о л о с
Старенька Баубо в стороні
Одна трюхика на свині.
Х о р
Хвала тому, кому хвала!
Нехай би Баубо нас вела!
Вперед, стара! Щодуху дми!
А за тобою — ми, відьми!
Г о л о с
Ти кудюю ішла?
Г о л о с
Мимо Ільзенштайна.
До сови у гніздо зазирнула стайна,
Аж та витріщилась.
Г о л о с
Взяв би тебе дідько!
Чого ти так швидко?
Г о л о с
Я півбока драна,
Дивись, яка рана!
Х о р в і д ь о м
Далекий шлях, широкий шлях,
А всі стовпились — просто жах,
Всіх вила колють, мітли рвуть,
І мати дохне, й діти мруть.
В і д ь м а к и
(півхором)
Ми тут повзем, як слимаки,
Попереду усе жінки.
До зла баби йдуть, як на мед —
На тисячу ступнів вперед.
Д р у г и й п і в х о р
Та ми не заздрим на бабів,
Їм треба тисячу ступнів,
А чоловік — одразу скік!
І перегнав весь той потік.

Г о л о с
(зверху)
Ходіть до нас сюди з озір!
Г о л о с
(знизу)
Хотіли б ми до гір, на шир,
Та миємось, уже чистіш води.
Зате й безплідні назавжди.
О б и д в а х о р и
Вже місяць змерк, світ зірок стух,
І вихор стих, і вітер вщух,
Лиш ми, відьми, тут шумимо,
Мільйони іскор метемо.
Г о л о с
(знизу)
Пождіть! Пождіть!
Г о л о с
(зверху)
Це хто з провалля там ячить?
Г о л о с
(знизу)
Мене візьміть! Мене візьміть!
Я лізу більше трьох століть...
Яка тяжка до верху путь,
А все ж кортить з своїми бути.
О б и д в а х о р и
Сідай на вила, на козла,
Дістань кола чи помела;
Бо хто сьогодні не злетить,
Тому в багні довіку скніть.
Н е д о в і д ь м а
(внизу)
Я вже давно тут дрібочу,
Але, як інші, не злечу;
Із дому йду усіх раніш,
Сюди прийду — усіх пізніш.
Х о р в і д ь о м
Чарівна масть одваги дасть,
Оберне всяку річ у снасть,
Учинить човен із ночов, —
Хто вверх не сплив, той вниз пішов...
О б и д в а х о р и
Ми облетіли гору в млі,
Аж захотіли до землі.
Весь луг сирий скорій укрій,
Відьомський рій, відьмацький рій!
(Опускаються.)

М е ф і с т о ф е л ь

Біжать, летять, свистять, стукочуть,
Скриплять, шиплять, киплять, клекочуть,
Смердять, іскрять, горять, печуть!
Відьомський дух повсюди чуть!
Держись мене, бо зразу відітруть.
Та де ж ти?

Ф а у с т

(здалека)

Тут!

М е ф і с т о ф е л ь

Вже встигли відіпхати?
Та я ж таки господар хати!
Дорогу Фоланду! Гей, люба чернь, роздайсь!
До мене, докторе! За мене враз хапайсь,
Та й виб'ємось з цієї товчі.
Нащо вже й я, а чую прилив жовчі.
Мене мов тягне щось туди, в оті кущі,
Щось блима там, мов очі вовчі...
Ходім, ходім туди мерщій!

Ф а у с т

Дух заперечення! Ну що ж, веди де хочеш,
Коли вже ти увесь із протиріч;
Прийшли на Брокен ми стрічать Вальпурги ніч,
І раптом ти мені про самоту торочиш.

М е ф і с т о ф е л ь

Не самоту, а вужчий круг!
Дивись, який веселий рух
Біля бадьорого багаття!

Ф а у с т

Волів би там, вгорі, гулять я.
Там жар затлів і дим пішов,
Юрба до злого вже збирається стала,
Розв'яжеться там загадок немало.

М е ф і с т о ф е л ь

Й зав'яжеться чимало їх ізнов.
Нехай великий світ хвилює,
А нас і тиша улаштує.
Прадавній звичай всім велить
В великім світі скрізь малі світки творить.
Бач, молоді відьми всі наголо тут голі,
Старі ж убралися мудріш.

Прошу, будь з ними приятніш!

Турботи мало, втіх доволі.

Он грають вже... Бодай їх, тих музик!

До тої ревняви я й досі ще не звик,

Але тому вже не зарадиш горю...

Ходім, я перше сам зайду,

А там тебе у круг введу.
Ну що, скажи, чи мало в нас простору?
Очима кинь — нема йому кінця...
Кругом костри веселі зір голублять;
Тут варять, п'ють, кричать, танцюють, люблять...
Що ж краще є, як гулянка оця?

Ф а у с т

А як до них ти звернешся з привітом?
Чи так, як чорт, чи, може, ворожбитом?

М е ф і с т о ф е л ь

Я, правда, звик собі інкогніто ходити;
Та хоч-не-хоч, в цей день слід
орденом світить.

Підв'язки в нас не знає тут ніхто,
Зате шанує всяк це кінське копито.
Он бачиш слимака? Випручуючи ріжкі
До нас підповзує плазьма,
Мене вже він рознюхав трішки...

Втаїтися тут способу нема.

Ходім, обійдем всю громаду тую;
Ти женихайсь, а я постаростую.

(До деяких, що сидять біля погаслого багаття.)

Панове старики, чого ви сіли скраю?
Всередині я вам повеселитись раю,
Між молоді, в розгульнім сум'ятті;
Насидитесь і дома в самоті.

Г е н е р а л

Служить народу — шкода праці!
Хоч як рятуй його в біді,
А як в жінок, то так і в націй —
Завсіди зверху молоді.

М і н і с т р

Тепер не той пішов вже чоловік!
Де старина та люба-мила?
Коли у нас була вся сила,
То справді золотий був вік.

В и с к о ч е н ь

І ми були мов не дурні,
Повсюди руки нагрівали;
Та в цій крутні, у цій вертні
І те, що мали, ми втерляли.

П и с ь м е н н и к

І хто тепер читав би твір
Поважного якогось змісту?
Не втрапиш ти ніяк, повір,
На молодь, надто гонористу.

М е ф і с т о ф е л ь

(являючись на мить старезним дідом)

На суд страшний іти всім скоро доведеться,

Бо я в останній раз на шабаш ось бреду;

Як я вже на тонку пряду,

То й світ небавом западеться.

В і д ь м а - п е р е к у п к а

Панове, прошу, не минайте!

Погляньте пильно на мій крам!

Такої знайди, так і знайте,

Ніде більш не надибать вам.

Нема нічого в мене в ятці,

Щоб без заслуг якихсь було;

Все наше, нічого бояться,

Усе колись робило зло.

Кинджали всі не раз багрились кров'ю,

Бокали всі трутизни пал лили

В тіла при повному здоров'ю;

Убори всі дівчат з пуття звели,

Усі мечі або вчинили зраду,

Або противника підступно вбили ззаду.

М е ф і с т о ф е л ь

Е, тітко! Зваж ти на вимоги ринку.

Те, що було, те загуло!

Сховай кудись свою старинку,

Нове б нас дужче притягло!

Ф а у с т

Ну й шарварок — аж голова дуріє...

Це ярмарок, чи що, кругом шаліє?

М е ф і с т о ф е л ь

Все стовпище угору підступає;

Не ти його, воно тебе рушає.

Ф а у с т

То хто стоїть?

М е ф і с т о ф е л ь

Пригляньсь, Ліліт.

Ф а у с т

Яка Ліліт?

М е ф і с т о ф е л ь

Адама перша жінка.

Ппустила коси вітру на розпліт —

Ото її єдина одежинка.

Як в них вона заплута юнака,

То вже не скоро бідного пуска.

Ф а у с т

Он дві сидять — стара і молода.

Мабуть, натанцювались досить.

М е ф і с т о ф е л ь

Сьогодні так сидить не випада.
Ходім до них! Мене до танцю зносить.
Ф а у с т
(танцюючи з молодою)
Колись приснилися мені
Два яблучка на яблуні;
Два яблучка висять-блищать,
І я поліз, щоб їх зірвать.
К р а с у н я
Та яблучок кортить-бо вам,
Усім Адамовим синам,
І радо я в своїм саду
Тих яблучок для вас найду.
М е ф і с т о ф е л ь
(танцюючи з бабою)
Колись приснилося мені
Старе дупло в осичині;
Хоч те дупло й гниле було,
Воно мене немов тягло.
Я г а
Я б'ю низенько вам чолом,
Лицарю з кінським копитом!
Держить готового сучка,
Коли дупло вас не ляка.
П р о к т о ф а н т а з м і с т
Прокляте кодро! Як же ви посміли!
Чи ж вам не ясно з виступів моїх,
Що в привидів немає справжніх ніг?
Ви й танцювать, як люди, ще схотіли!
К р а с у н я
(танцюючи)
Чого ж то він сюди приліз?
М е ф і с т о ф е л ь
Та він буває всюди й скрізь!
Як хто танцює, то він цінить.
І жоден крок йому б не існував,
Коли б його він не обґрунтував.
А як вперед ідеш, тоді його аж пінить.
Коли б іще на місці ви топтались,
Як він в млині своїм старім,
Та й славили його при тім, —
Тоді б ви, може, схвалення діждались.
П р о к т о ф а н т а з м і с т
То що ви тут? Ну й звички у чортів!
Почезніть геть! Та я вже ж просвітив!
Не зна ладу пекельнее поріддя.
І мудрі ми — а в Тегелі привиддя.
З химерами б'ючись, я вже пихтів-пихтів,

Вони ж живуть; ну й звички у чортів!
К р а с у н я
Та годі вже нам дозоляти!
П р о к т о ф а н т а з м і с т
Скажу вам прямо, не стерплю:
Я деспотизму духу не люблю,
Бо мій же дух не має влади.
(Танець іде далі).
Мені сьогодні вперто не щастить,
Але ж мандрівку треба описати;
Чортів з поетами надіюсь подолати,
Коли б ще тільки довший час прожить.
М е ф і с т о ф е л ь
Він піде ще в калюжу сполоснеться —
Так він лікується з усіх недуг;
Коли ж йому п'явки у зад ввіп'ються,
То вийдуть з нього духи, вийде й дух.
(До Фауста, що кинув танцювати.)
А де ж твоя дівчина-врода,
Що до танку співала всмак?
Ф а у с т
Коли вона співала так,
Червона мишка плигнула їй з рота.
М е ф і с т о ф е л ь
Ото і все? Це ще біда мала;
Аби не сіра миша та була.
Чи ж дивляться на те, коли гулять охота?
Ф а у с т
А ще я бачив...
М е ф і с т о ф е л ь
Що?
Ф а у с т
Ти в даль вдивися пильно:
Он дівчина, прекрасна і бліда;
Мов скована — така її хода,
Ледь сунеться — повільно йде, повільно...
Мені здається, впізнаю
В ній Гретхен милую мою.
М е ф і с т о ф е л ь
Нехай собі! Немає в тім добра.
То ж привид неживий, оманлива мара.
Біда, кого вона спіткає,
Бо зір її у жилах кров стенає,
Людину враз у камінь обертає;
Ще про Медузу казка не стара.
Ф а у с т
Так, мов оскліли очі мертвякові,
Їх не закрила любляча рука.

Це Гретхен груди, у любощах п'янка,
Це Гретхен тіло, в пестошах медове...

М е ф і с т о ф е л ь

Ти — дурень-легковір! Та це ж одна мана!

Здається кожному коханкою вона.

Ф а у с т

Що за розкоші! Що за муки!

Мене до неї порива...

Та чом цю гарну шию обвива

Червоний шнур подобою гадюки,

А вшир — як спинка ножова?

М е ф і с т о ф е л ь

Та бачу, бачу всі ті штуки.

А часом під пахвою й голова,

Що втяв Персей їй міцнорукий.

Та що за мрією гоньба!

Ходім до того он горба,

Там шумно й людно, — чистий Пратер,

І, як не спить твій поводитир, —

Ми під театром стоїмо.

Що тут таке?

S e r v i b i l i s

Знов зараз почнемо.

Семірку в нас усі тут полюбляють,

Остання це з семи денних вистав.

Аматор п'єсу написав,

Аматори і виставляють.

Пробачте, я вже мушу йти;

Аматор я — завісу відслонити!

М е ф і с т о ф е л ь

На вдивовижу вас на Блоксберзі зустріти,

Вам кращого притулку не знайти.

СОН ВАЛЬПУРЖИНОЇ НОЧІ, АБО ЗОЛОТЕ ВЕСІЛЛЯ ОБЕРОНА Й ТІТАНІЇ

Інтермедія.

Д и р е к т о р т е а т р у

Нині буде вам спочин,

Мідінгівці жвавi :

Гора й долина — то наш кін,

Готовий до вистави.

Г е р о л ь д

Півстоліття ждять дано

Весілля золотого.

А сварка скінчиться — воно

Ще золотіш від того!

О б е р о н

До мене, духи, всі сюди,

Як ви мені покiрні, —

Ми вже знову, й назавжди,
З жоною друзі вірні.
П у к
Пук перевертом іде,
Притупує ногою,
Веселих духів вслід веде
Ватагу за собою.
А р і е л ь
Аріель заводить спів
У тонах дивних, ясних;
Вабить всіх його мотив —
Потворних і прекрасних.
О б е р о н
Всі, хто хочете, ходіть
До нас любові вчиться!
Щоб подружжю в згоді жить,
Перш треба розлучиться!
Т і т а н і я
Як муж бурчить, жона кричить —
На це є добрий захід:
Її на схід кудись замчіть,
Його пошліть на захід!
О р к е с т р
(tutti fortissimo)
Комарі й жучки-гучки,
Їх брати і сестри,
Жаби й коники-сюрчки —
Усі у нас в оркестрі!
С о л о
Чи ви бачили дуду —
Мов бульбашку надуту?
Йде й гуде — ду-ду, ду-ду,
Гундосить аж до нуду.
Д у х , щ о т і л ь к и т в о р и т ь с я
З жабиних пліч, павучих ніг
І крилець двох незгірших, —
Як не вийде звірення,
То, певне, вийде віршик!
П а р о ч к а
Дрібний крок, високий скок,
Де росяна травиця;
Та в повітря до пташок
Тобі несила звиться.
Ц і к а в и й м а н д р і в е ц ь
Чи я у маскарад замчавсь,
А чи марю, може?
Звідкіля ти тут узявсь,
Обероне-боже?

О р т о д о к с
Не має він хвоста й рогів,
Я ж знаю те, що знаю:
Як і грецьких всіх богів,
Його за чорта маю.
П і в н і ч н и й х у д о ж н и к
Що я тут не розпочну —
Якісь бліді етюди.
Ось я в Італію майну,
Там все інакше буде.
П у р и с т
В який це я попав содом!
Які кругом лахудри!
З усіх присутніх тут відьом
Лиш дві вживають пудри.
Г о л а в і д ь м а
І пудра, й плаття нас ляка,
То — баб'яче вже діло;
Сиджу на цапі голяка —
Любуйте всі на тіло!
С т а р а в і д ь м а
З тобою спорити шкода,
Та високо не пнишь ти;
Хоч ти вродлива й молода,
А доведеться гнисти.
К а п е л ь м е й с т е р
Комарі й жучки-гучки,
Од голої одстаньте!
Жаби й коники-сюрчки,
Не кваптеся, анданте!
Ф л ю г е р
(в один бік)
Яка компанія, гляди
Панянки знакоміті,
Та й кавалери хоч куди, —
Усі як перемиті!
(У другий бік.)
Як не розступиться земля
Цю погань поглинути,
Тоді од них готовий я
І в пекло плигнути.
К с е н і ї
Ми — кузьки з тисяччю жалець,
Кусаємось затято;
Прийшли ми к чорту на ралець,
Бо це ж наш рідний тато!

Г е н н і н г с

Поглянь на дружний рій казюк —
Наївні і жартливі!

Ще хтось подумає про злюк,
Що серцем добротливі.

М у з а г е т

Мені приємно поблудить
В цім галасливім крузі;
Відьми б я краще став водить,
Як ті примхливі музи.

С і - d e v a n t г е н і й ч а с у
Із нами ладь, держись за нас, —
Побачиш, вийдеш в люди!

Це ж Блоксберг, наш німецький Парнас,
Усім тут місця буде.

Ц і к а в и й м а н д р і в н и к

Що то за один, скажіть,
Бундючний, гордовитий?
Все носом нишпорить, нюшить,
Чи є тут езуїти.

Ж у р а в е л ь

Чи чиста, чи мутна вода, —
Люблю ловити рибку;
Й побожним часом випада
В чортів побути дрібку.

С и н с в і т у

Побожні йдуть на кожну путь,
Аби вела угору;
І Блоксберг скоро оберуть
За місце для собору.

Т а н ц ю р и с т

Що це? Ніби бубнії
На багвах б'ють у бубни?
Та де там, ні! То бугаї
Очеретолюбні.

Т а н ц м е й с т е р

Усі у круг — танцюю, нога!
Всі скачуть, як попало,
Кривий стрибка, гладкий плига —
Байдуже, що невдало!

С к р и п а л ь

Чорти! Один одного б тут
Смачніше, як людей, їв!
Та їх гамує голос дуд,
Як звірів — спів Орфеїв.

Д о г м а т и к

Усякій критиці на зло
Я на своїм остався:
Бо якби чорта не було,
То де ж би він узявся?

І д е а л і с т
Моя фантазія буя
Цей раз, як кінь безгнуздий;
Бігме, коли усе це — я,
То я таки безглуздий.
Р е а л і с т
Шаліє дух, піднявши бунт;
Я лютий до нестями!
Уперше тут схитнувся ґрунт
У мене під ногами.
С у п е р н а т у р а л і с т
Таїть утіхи немалі
Новий для мене обрій;
Бо як існують духи злі,
То мусять бути й добрі.
С к е п т и к
Шукавши чортових скарбів,
Вже не один збезумнів.
Я цього слова вмисне вжив,
Щоб зримувать свій сумнів.
К а п е л ь м е й с т е р
Жаби й коники-сюрчки,
Клятуці дилетанти!
Комарі й жучки-гучки,
Які з вас музиканти!
П р о н о з и
Ми звемося Sans souci,
Це не самохвальство;
Гориніж ходимо усі,
Коли велить начальство.
Н е в д а х и
І нам перепадали було шматки,
Тепер не наздоганиш.
Протанцювались у нас чобітки,
Ми біжимо босоніж.
Б л у д н і в о г н і
Полюбуйтеся на нас,
Зродило нас болото.
Та блиском ми затьмарим враз
Усю оту голоту!
П а д у ч а з і р к а
Ллючи іскри зореві,
Сюди я впала з неба;
Крижем тут лежу в траві —
Звести б на ноги треба.
М а с и в н і
Гей, з дороги! Грубим путь!
Всі трави потолочим;

Дури йдуть, і духам будь
Опецьками не злочин.
П у к
Та не тупайте ви тут
Слонячою тупою,
Переважить всіх вас Пук
Сьогодні грубизною.
А р і е л ь
Всяк, хто любить даль і шир,
Всяк, хто не безкрилий,
В літ за мною, до тих гір,
Що троянди вкрили!
О р к е с т р
(pianissimo)
Імла рідкіш, хмарки світліш,
Край неба засвітало.
Шелеще лист, шумить комиш —
Усе немов потало.
ПОХМУРИЙ ДЕНЬ. ПОЛЕ
Фауст і Мефістофель.

Фауст

В недолі! В розпачі! Довго блукала, страждаючи, по землі, а тепер — у неволі. Як злочинницю, вкинуто в тюрму на люті муки — її, миле, безталанне створіння! Аж ось до чого дійшло! Ось до чого!.. — І ти, лукавий, нікчемний духу, таїв усе від мене! — Стій тепер, стій! Ворочай скажено своїми сатанинськими вирлами! Стій наді мною нависом, осоружний! — У неволі! У безпросвітній неволі! У владі злих духів і безсердечно осудливої людськості! А ти заколихуєш тут мене відворотними розвагами, приховуєш од мене її гірке горе, — нехай гине в безпоряді!

Мефістофель

Вона не перша!

Фауст

Собако! Потворо мерзенна! — Оберни його, безконечний духу! Оберни цього гробака знов у собачу постать, що в ній він любив гасати нічною добою, клубком підкочуватись під ноги мирному перехожому і кидатись на плечі поваленому. Оберни його знову в його улюблену подобу, хай плазує переді мною в пилу, хай я топтатиму його потоптом, падлюку! — Не перша! — Горе! Горе! Ні думкою здумати, ні гадкою згадати! Уже ж одна загинула в безодні такого лиха, і смертною своєю нелюдською мукою не відпокутувала вини всіх інших перед очима Всепрощаючого! Серце моє начетверо крається, як подумую про одну оцю безталанну; а тобі байдуже — глузуєш з недолі тисячей істот!

Мефістофель

От і довеслували ми до того берега, де у вашого брата, людини, глузд за розум заходить. Нащо ж було вступати з нами в спілку, коли хисту нема? І літати кортить, і запаморочення боїшся? Що ж, ми до тебе набивалися чи ти до нас?

Фауст

Чого вищиривсь на мене так людожерно?! Аж гидко! — Великий, могутній духу, ти, що ласкаво з'явивсь мені, ти, що знаєш серце й душу мою, навіщо ти прикував мене до цього ганебного супутника, що йому шкода за ласощі, а згуба за розкоші?

Мефістофель

Ти ще не вигворився?

Фауст

Врятуй її! А ні — горе тобі! Найтяжчі прокльони на твою голову на тисячі тисяч літ.

Мефістофель

Незмога мені розірвати пута месника, розбити його затвори. — Врятуй її! А хто довів її де загибелі? Я чи ти?

Фауст дико озирається.

Що, грому шукаєш? Шкода, не дано його вам, злиденним смертним! Бач, тиранська звичка: роздробити безвинного суперечника, коли загонить на слизьке.

Фауст

Веди мене до неї. Її треба визволити!

Мефістофель

А про небезпеку свою забув? В місті ще свіжі сліди твого кривавого злочину! Над могилою вбитого ширяють духи помсти, чигаючи повороту душогуба!

Фауст

І тобі ще про це говорити! Смерть і погибель всесвітня на тебе, потворо! Веди мене до неї, чуєш, і звільни її!

Мефістофель

Та поведу вже, зроблю що можу. Що ж у мене, вся влада на небі й на землі? Я обмарю сторожу; добудь ключа і виведи її звідти людською рукою. Я ж чатуватиму напоготові з чарівними кінями, — умчу вас. Це я можу.

Фауст

Швидше!

НІЧ. ЧИСТЕ ПОЛЕ

Фауст і Мефістофель летять навзаводи вороними кінями.

Фауст

Чом в'ються вони круг шибениці?

Мефістофель

Не знаю, щось варять, щось творять.

Фауст

Висяться, низяться, клоняться, хиляться.

Мефістофель

Чарують, чаклюють.

Фауст

І кадять, і святять.

Мефістофель

Вперед! Вперед!

В'ЯЗНИЦЯ

Фауст з низкою ключів і лампою перед залізними дверима.

Ф а у с т

Знов жаль мене проймає незборимий,
У серці знов весь біль всіх серць людських.
Тут, тут вона, за мурами сирими,
Карається за свій безгрішний гріх!
Ти боїшся ввійти до неї?
Ти страшишся вини своєї?
Йди, не гайся! Смерть іде на поріг.
(Кидається до замка. Зсередини чути спів).

П і с н я

Моя мати, ледащо,
Зарізала мене!
Мій батько, гультай,
Із'їв мене!
А сестричка мала
Взяла й знесла
Кістки в зелений гай;
Я пташечкою полинула —
Вилітай! Вилітай!

Ф а у с т

(відмикаючи)
Не думає вона, що милий тут,
Соломи шелест чує, брязкіт пут.
(Входить.)

М а р г а р и т а

(ховаючись у солому)
Ой горе! Йдуть... Ой смерть, не йди!..

Ф а у с т

(тихо)
Цить, цить! Я випущу тебе на волю.
М а р г а р и т а
(кидаючись йому до ніг)
Коли людина ти, зглянься на мою долю!

Ф а у с т

Та не кричи, сторожі не збуди!
(Схоплює кайдани, щоб відімкнути.)

М а р г а р и т а

(навколішки)
А хто ж тобі цю владу дав
Наді мною, кате?!
Крові вночі вже зажадав...
Ой зжалься, встигнеш ще скарати!
Чи ждати ранку тобі шкода?
(Встає.)

Я ж молода ще, молода!
І мушу вмерти!
Я гарною була, і в тім причина смерті.
В мене був дружок, а тепер нема,

Хтось порвав вінок, квіти поламав...
Ой, пусти! За що така насила?
Пощади! Що я тобі зробила?
Вчуй мою благальну річ...
Та я ж не бачила тебе й навіч!
Ф а у с т
Чи виживу я цю стражденну ніч!
М а р г а р и т а
Тепер твоя тут воля, кате.
Дай хоч дитя погодувати,
Всю ніч воно ще тут було;
Вони взяли його, мені на зло,
І кажуть, що я вбивця немовляти.
І я безрадісно помру.
Пісень про мене співають...
То не люди — шакали.
Вони ту казочку стару
До мене приклали.
Ф а у с т
(падає їй до ніг)
Тобі до ніг упав коханий,
Прийшов розбить твої кайдани.
М а р г а р и т а
(кидається до нього)
Усім святим повинні помолиться ми!
Дивись! Під східцями
Горить огненна
Страшна геєна!
Лукавий,
Губитель кривавий,
Рикає, мов звірюга!
Ф а у с т
(голосно)
Гретхен! Гретхен!
М а р г а р и т а
(наслухаючи)
Я чую голос друга!
(Зривається на ноги, кайдани спадають.)
Де він, де? Я вчула слово кличне!
Вільна я! Зникло тло темничне!
Швидше, швидше пригорнути,
Упасти на груди!
Крикнув він: «Гретхен!» Той голос любовний
Крізь регіт глумливий і скрегіт зубовний,
Крізь ревіт пекельний, диявольський сказ —
Той голос коханий впізнала я враз!
Ф а у с т
Це я!

М а р г а р и т а
Це ти! Ох, ще скажи! Ще раз!
(Обіймає його.)
Це він, це він! Не стало мук, образ,
І тьми тюрми, й кайданів, і недолі!..
Це ти! Я знов на волі!
Ти мене спас!
Дивись, ось тая вулиця,
Де вперше ми зирнулися,
А ось і той садок,
Де з Мартою тебе я ждала в вечорок.
Ф а у с т
(хоче вивести її)
Ходім! Ходім!
М а р г а р и т а
(пестить його)
Лишись!
І я тут лишусь, як ти лишишся!
Ф а у с т
Та не барись!
Як забаришся,
То нам на волі не будуть.
М а р г а р и т а
Ти що? Не вмієш цілувать?
Зі мною тільки розлучився,
Вже й цілуватись розучився?
Чому ж такий страшний тепер став?
А ти ж було речами і очами
До мене небо прихилив
І цілував-зацілював до нестями.
Цілуй мене!
Бо цілуватиму тебе!
(Обіймає його.)
Ой! Уста твої холодні і німі!
Чого?
Не стало кохання
Зарання...
Хто відняв його?
(Одвертається.)
Ф а у с т
Ходім! За мною! Люба, схаменись!
Люблю тебе стократно, як колись,
Молю тебе, за мною лиш іди!
М а р г а р и т а
(обертається до нього)
Хіба це ти? Чи це ж і справді ти?
Ф а у с т
Це я! Ходім!

М а р г а р и т а
Ти з мене пута зняв
І знов мене в обійми взяв.
Чого ж мовчать у тебе жах і гнів?
Чи знаєш ти, кого це ти звільнив?
Ф а у с т
Ходім! Ходім! Тікає ночі мла!
М а р г а р и т а
Рідну неньку з світу я звела,
Втопила рідне дитя.
Твоє й моє було в нім життя.
Твоє... Це ти? Чи, може, ні?
Дай руку мені! То це не вві сні?!
Люба, мила рука! — Ой, вона ж вога!
Обітри! Здається, мов
То кров.
Боже! Кого ти заколов?
В піхви сховай свій меч,
Не супереч!
Ф а у с т
Що було — те пройшло, тому край!
Мене не карай!
М а р г а р и т а
Ні, будь живий і цілий,
Мушиш упорать могили;
Готуй для кожного ямку
З самого ранку.
Матері — кращу містину,
Поруч із нею — сину,
А мені — чуть в стороні,
Недалеко од рідні!
А дитинку мені по праву грудь,
Більш там нікому не бути! —
Тебе до серця горнути,
То було щастя — повік не забути!
Але його вже більш не вернути,
Порив мій до тебе чимсь ніби скутий,
Ніби ти хочеш мене відштовхнуть;
А все ж — це ти, і добрий, як завжди.
Ф а у с т
Ти ж бачиш, це я. Іди ж, іди.
М а р г а р и т а
Куди?
Ф а у с т
На волю.
М а р г а р и т а
Коли нас где там вічний дім,
Тоді ходім, ходім!

Піду я в тихий той куток,
І далі — ні на крок...
Ти йдеш? О Генріху, коли б і я могла...
Ф а у с т
Ти можеш, аби хіть!
Глянь, двері вже відкриті.
М а р г а р и т а
Нема мені надії на цім світі —
Впіймають скрізь, куди б я не втекла!
Ой тяжко-важко ходить попідтинням,
А ще до того з нечистим сумлінням...
Ой тяжко-важко в чужині блукати
І щогодини ждять розплати!
Ф а у с т
Я лишусь з тобою!
М а р г а р и т а
Облиш! Облиш!
Дитя рятуй скоріш!
Туди, туди,
Під гору йди,
Понад ручай,
І прямо в гай,
І до ставка,
Де кладочка...
Витягай, витягай!
Воно ще виринає,
Воно ще б'ється!
Рятуй! Рятуй!
Ф а у с т
Отямся! Чуй!
Один лиш крок — і вільна ти!
М а р г а р и т а
Коли б нам мимо гори пройти!
На камені там моя мати сидить,
Аж жах шибав мною!
На камені там моя мати сидить,
Хитає головою!
Ні, вже не кива... — ой, важка голова...
Спить — не проспиться, жива — нежива...
Спить, щоб ми вдвох раювали.
Щасні ті хвили бували!
Ф а у с т
Як ні впросити, ні вблагати,
То мушу силоміць узяти.
М а р г а р и т а
Пусти! Я насильства не буду терпіть!
Кинь мене, мов убивця, душить!
Все ж я робила тобі самохіть!

Фауст
День уже дніє! Мила! Мила!
Маргарита
День! Правда, що день! Останній день настає,
Це буде весілля моє!
Гляди ж, не кажи, що вже в Гретхен ти був!
Бідний мій віночку!
Прощай, прощай!
Ми зустрінемось, чекай,
Тільки не в таночку.
Кругом народу — аж загуло,
Площі й вулиць мало.
І враз тихо стало.
Ударили в дзвін, зламали жезло,
Волочать мене на плаху,
Руки зв'язавши назад.
Натовп здригнув від жаху —
Змахнув сокирою кат...
Весь світ, як німа могила!
Фауст
Ой нащо мене мати родила!
Мефістофель
(на порозі)
Швидше! Бо тут вам хвилина остання.
Годі вагання й словами змагання.
Коней моїх здригання
День провіщає близький.
Маргарита
Хто це, хто це такий?
Він! Він! Прожени!
Чого він прийшов сюди з глибини?
По мене!
Фауст
Ти будеш жить!
Маргарита
Суд Божий буде мене судить!
Мефістофель
(до Фауста)
Ходім! Бо кину тут тебе із нею!
Маргарита
Боже, зжалься над рабою твоєю!
Ви, херувими і серафими,
Мене осініте крильми благими!
Генріху! Який ти страшний!
Мефістофель
Вона рокована!

Г о л о с
(з неба)
Врятована!
М е ф і с т о ф е л ь
(до Фауста)
Мерщій!
(Зникає з Фаустом).
Г о л о с
(зсередини, завмираючи)
Генріху! Генріху!

ОСТАННІЙ МОНОЛОГ ФАУСТА **(Із частини другої)**

Ф а у с т
Край гір лежить гниле багно,
Весь край струїть грозить воно;
Його ми мусим осушити
І тим наш подвиг довершити.
Мільйонам ми настачим місця тут —
Стихію зборе їх свободний труд.
Простеляться лани широкополі,
Стада рясні заграють на роздоллі,
Круті горби зведе трудящий люд,
Укрие їх узорами споруд —
І заживе в цім краї, як у раї...
Нехай лютують хвиль скажені зграї,
Хай спробують де греблю ту прорвать —
Здолає гурт прорив затамувать.
Служить цій справі заповідній —
Це верх премудрощів земних:
Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється день у день за них.
Нехай же вік і молоде й старе
Життєві блага з бою тут бере.
Коли б побачив, що стою
З народом вільним в вільному краю,
Тоді гукнув би до хвилини:
Постій, хвилино, гарна ти!
Ніяка вічність не поглине
Мої діла, мої труди!
Провидячи те щасне майбуття,
Вкушаю я найвищу мить життя.

ПРИМІТКИ

ПРИСВЯТА

Написана 1797 р., коли Гете після багаторічної перерви знову вернувся до роботи над «Фаустом». Присвята звернена не стільки до читача, скільки до призабутих образів трагедії, «туманних постатей», що являлись поетові ще в дні юності і нині знов оволодівають його уявою, вимагаючи собі втілення.

Пісень моїх не чують ніжні душі, / Що слухали пісні юнацьких днів... — З поетових друзів, що слухали перші сцени «Фауста», одні на цей час уже померли (сестра Корнелія, письменники Мерк, Ленц), інші жили далеко від Гете або відцурались його (письменники Клопшток, Клінгер, Гердер, філософ-ідеаліст Якобі).

ПРОЛОГ У ТЕАТРИ

Написаний теж 1797 р. не без впливу драми давньоіндійського поета Калідаси «Шакунтала». Водночас у «Пролозі» знайшов відображення досвід Гете як театрального директора, а також його погляди на мистецтво взагалі. У цей час Гете вважав, що справжній художній твір виникає як рівнодійна трьох сил: генія (поет), мистецтва як уміння (комік) і мистецтва як ремесла (директор). Постать коміка дечим натякає на образ Мефістофеля, поет багато в чому нагадує Фауста.

...Із неба через землю в пекло. — Мається на увазі не шлях Фауста згідно з відомою середньовічною легендою, а широта задуму трагедії.

ПРОЛОГ НА НЕБІ

Написаний близько 1800 р.

Як зауважував сам Гете, цей пролог нав'язаний аналогічною сценою в біблійній книзі Іова, де диявол спокушає людину з Божої волі. Ім'я Мефістофеля запозичене з народної легенди; його етимологія незрозуміла. Пропонувались тлумачення: *мефізтофель* (євр.) — руїник-брехун; *мефаустрофілес* (гр.) — не Фауста друг тощо.

Могутнім громом серце грає / В гучному хорі братніх сфер... — Поняття гармонії сфер запозичено з учення піфагорійців, згідно з яким число, як суть буття, лежить в основі як музики, так і всієї світобудови. Пор. першу дію другої частини трагедії, де громохкий гомін виступає схід сонця.

...Нехай тоді плазує у пилу, / Як та змія, моя тітуся. — Згідно з Біблією, диявол спокусив Єву й Адама в образі змії, за що Бог прирік їй «плазувати на животі та їсти землю до кінця віку».

ДІЯ ПЕРША

НІЧ

Сцена складається з двох частин, написаних у різний час: перший монолог, викликання духа і діалог з Вагнером написано 1774–1775, решта — 1797–1801рр.

У цих мальованих шибках / Небесний світ — і той зачах! — В готичних будівлях часто використовували кольорові шибки.

...Цей Нострадамів віщий твір / Тобі відкриє таїну. — Нострадам (точніше, Мішель де Нотр Дам) — сучасник історичного Фауста, лейб-медик і астролог французького короля Карла IX, автор відомих пророцтв (1503–1556).

Розкриває книгу і бачить знак макрокосму. — Згідно з містично-кабалістичним «ученням» існує три світи: елементарний (стихийний, матеріальний), небесний і наднебесний (духовний), що разом становлять великий світ — макрокосмос. Все, що є в одному із тих світів, має аналоги в двох інших, і всі три світи в постійній взаємодії, яку Гете виразив тут за звичаєм давніх магів образами духів, що «в льоті стрічним міняють кінви золоті». Знак макрокосму — шестикутна зірка.

Тепер збагнув я сенс премудрих слів: / «В світ духів можна прозирнути...» — Перевіршована цитата зі Сведенборга, шведського натураліста та містика (1688–1772), «вчення» якого було дуже популярне наприкінці XVIII ст. Згідно з цим «ученням», потойбічний світ складається з об'єднань духів, які населяють різні стихії; духовидці можуть спілкуватися з духами лише певної, доступної для них сфери, і то за умови досягнення

ними вищої міри моральної досконалості. Гете як учений неодноразово виступав проти спиритизму Сведенборга, але у «Фаустові» він у ряді місць використовує деякі його положення як поетичні образи для змалювання «потойбічного світу».

... *Ткання мінливе, / Життя бурхливе...* — У Гете часто зустрічається образ природи як велетенського ткацького верстата. Німецьке слово *weben* (ткати) може значити також «снувати», «ширяти»; Гете вживає його на означення всякого стихійного ритмічного руху.

О смерть гірка! Це йде мій помічник... — Учень, асистент і водночас служник професора (фамулус), звичайно з числа студентів.

ЗА МІСЬКОЮ БРАМОЮ

Сцену написано приблизно 1800–1801 рр.

Школяр — тут у значенні студент.

Мій батько, чесний, скромний трудівник, / Над тайнами природи бивсь весь вік / Ретельно, ревно і невтомно, / Але якось головоломно. — За народною легендою, Фауст — син селянина, Гете робить із нього сина лікаря й алхіміка. Алхіміки намагались винайти «камінь мудрості», що нібито давав людині вічну молодість і перетворював усі метали в золото. Адепти — прибічники, втаємничені в алхімічні премудрощі. Чорна кухня — лабораторія чи майстерня алхіміків. Червоний лев у термінології алхіміків — золото або сірка, лілея — срібло чи ртуть, молода цариця — камінь мудрості або панацея, себто ліки від усякої хвороби.

КАБІНЕТ ФАУСТА

Сцену написано близько 1800 р;

«Було в почині Слово!» — Початок Євангелія від Іоанна, що викликав багато різних тлумачень у теології та ідеалістичній філософії. Багатозначне грецьке «логос» сприймалось більшістю коментаторів як Божественний розум, що виражає себе в своїх творіннях. Варіанти перекладів, що їх перебирає Фауст («мисль», «сила», «дія»), пропонувались, між іншим, сучасником і другом юнацьких літ Гете, поетом, істориком і філософом Гердером.

Пекельне кодро розженем / Ми Соломоновим ключем. — Соломонів ключ (лат. *Clavicula Salomonis*) — стародавня єврейська книга заклинань елементарних духів, що перевидавалась аж до XVIII ст.

Я звіра чарами зв'яжу, / Замову Чотирьох скажу... — За стародавніми віруваннями, світ складається з чотирьох елементів-стихій: вогню, землі, води і повітря. Кожна з стихій має своїх елементарних духів. Саламандра — земноводне з вогненними плямами, символ духа вогню; Ундіна — дух води (латин. *unda* — хвиля); Сільфіда, або Сільф (гр. «міль») — дух повітря; Кобольд, або латин. *Incubus* — дух землі.

Глянь на цей знак! — Очевидно, початкові літери імені Христа: JNRI, Ісус Назарей Цар Іудейський.

Не змушуй же / Вогонь троїстий лити! — Вогонь троїстий — знак Святої Трійці.

Мандрований схоласт (лат. *scholasticus vagans*) — характерна для середніх віків постать напівученого-напівшарлатана, що ходив від міста до міста, пропонуючи всім бажаним послуги лікаря та ворожбитя.

А! Ти злякався пентаграми... — Пентаграма, пентальфа — стародавній містичний знак у формі п'ятикутної зірки.

Володар всіх щурів, мишей, / Жаб, мух, комах, блощиць, вошей... — Уявлення про чорта як про повелителя всілякої дрібної тваринної нечисті властиве для всієї християнської Демонології.

КАБІНЕТ ФАУСТА

Початок сцени написано 1800–1801 рр., решта була вже в первісному фрагменті («Прафаусти»).

...*В червець убрався, в блаватас...* — Червець — червона, блаватас — блакитна шовкова тканина. За народною легендою, Мефістофель ходив із Фаустом у чернечому

перевдязі; пізніше, коли вертепна комедія про Фауста поширилась у католицьких краях, Мефістофель фігурував у ній уже в багатому світському вбранні.

Прокляття золоту, мамоні... — Мамон, мамона (з халдейської мови) — скарб, символ багатства і жадібності.

...Вступіть в Collegium logicum. — Collegium logicum (лат.) — курс логіки, з якого починалось навчання в тодішніх університетах.

Там дух ваш добре намуштрують, / В Іспанські чоботи озують... — Іспанські чоботи — знаряддя тортур, якими стискували й калічили ноги допитуваного.

«Encheiresis naturae» — грецький термін давньої хімії, що означає «спосіб діяння природи». Розкласти живу матерію на складники легко, але знову дістати з них життя неможливо, бо «спосіб діяння природи» не можна відтворити.

...Навчіться лиш редукувати / І вірно класифікувати. — Редукування — логічна операція зведення понять до основних категорій; класифікувати — розподіляти логічні поняття за класами.

Теорія завжди, мій друже, сіра, / А дерево життя — золоте. — Цей вислів став крилатою фразою.

Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum, — Латинський переклад слів спокусника-змія, звернених до Єви: «Будете, як Бог, знати добро і зло».

...Оглянем перш малий, за ним великий світ. — Вузкий бюргерський світ невеликого містечка першої частини і широка державно-політична і всесвітньо-історична арена у другій частині трагедії.

...Ось тільки я дмухну югою... — натяк на винайдений 1782 р. братами Монгольф'є аеростат, що наповнювався нагрітим повітрям.

АВЕРБАХІВ СКЛЕП У ЛЕЙПЦИГУ

Сцена написана у 70-х рр. і входить до «Прафауста». Склеп Авербаха був місцем гульні лейпцизьких студентів; свого часу вчавав туди і Гете. В пивниці були дві фрески, з яких одна зображувала студентський бенкет з участю Фауста, а друга — Фауста, що летить верхи на барилі.

А нумо папу обирати! / Відомо всім, котрій з прикмет/Належить тут пріоритет! — Обрання папи — п'яницька церемонія, поширена в багатьох європейських країнах. Прикмета, на яку тут натякається, — мужність; за приписами канонічного права, кастрат не міг бути папою.

Соловейку-пташко, лети-вилітай... — Початкові рядки німецької народної пісні.

А цей чого немов кульгає? — Згідно з християнськими легендами, диявол став кульгати, відколи був скинутий із неба в пекло і, падаючи, зламав собі ногу.

У Ріппаху, мабуть, сю ніч ви ночували / І в Ганса-дурника вечері заживали? — Ганс-дурник із Ріппаха (село між Лейпцигом і Наумбургом) — місцевий вислів, що означав за часів Гете «незграбне вайло».

В саети, в адамашки / Блоху вдягли кругом... — Саети і адамашки — види коштовних тканин.

ВІДЬМИНА КУХНЯ

Сцену написано 1788 р. в Римі. Відьмину кухню зображено за відомими в той час картинами Брейгеля, Теньє та Герра. Згідно з віруваннями середніх віків, чорні коти та мавпи були невід'ємними атрибутами відьом.

...Скорій змощу я тисячу мостів. — За народними віруваннями, чорти є будівниками мостів (звідси «чортів міст»).

Це що, решето? — Коскіномантія (ворожіння на ситі чи решеті) була поширена з найдавніших часів серед різних народів, у тому числі і в Україні. Особливо часто застосовувалась ця ворожба для пізнання вбивць і злодіїв.

Який чудовий вид відкрили / Свічада чари тут очам! — Фауст бачить у дзеркалі образ Гелени.

Та, бачу, ви не з копитом. / Та йде ж це ваші вірні круки? — Круки вважались невід'ємним атрибутом чорта. Серед усіх германських народів було також здавна поширене повір'я, що чорт кривий і має замість однієї ноги кінське копито.

Як досягти / До десяти? — Сам Гете сміявся з коментаторів, що намагалися розшифрувати «таємничий смисл» відьомської таблиці множення, яка насправді є сатирою на містичну «символіку чисел».

... *Те «три в одному і в трьох одно».* — Висміювання християнського догмату «триєдиної сутності Бога».

Ну, буде вже, метка Сивілло! — Сивілла — віщунка в Стародавніх Греції та Римі.

І скоро вчуєш ти в солодкому томлінні, / Як грає у тобі скакунчик Купідон. — Купідон (Амур) — у давніх римлян бог кохання, якого зображували крилатим хлопчиком із луком і стрілами.

НА ВУЛИЦІ

Сцену написано до 1775 р.

Гарна панно! Не відмовте в честі... — Панна (Fraulein) — звертання в ті часи лише до осіб дворянського походження. Маргарита (Гретхен) — з міщан (бюргерів).

Говориш ти, мов Ганс Ласій... — Типізує власне ім'я (пор. донжуан, ловелас). *Пане магістре Похвальний...* — Іронічне типізує власне ім'я (в оригіналі — Mein Herr Magister Lobesan).

ВЕЧІР

Написано 1775 р.

Був вірний коханці завше / Славетний Фульський цар... — Пісню про Фульського царя було спершу написано незалежно від «Фауста» (1774). Фуле (Ultima Thule) — римська назва якоїсь країни на північ від Британії, очевидно, Ісландії.

НА ПРОГУЛЯНЦІ

Написано 1755 р.

А в нашої церкви добрий шлунок, / Вже скільки царств вона пожерла, / А ще з переїду не вмерла... — Вислів, запозичений із антикатолицької полемічної літератури доби Реформації.

У СУСІДНІМ ДОМІ

Написано до 1775 р.

Коли б хоч посвідку мені! — Анахронізм, як і дальша згадка про газету: в XVI ст. ще не було ні метрик, ні посвідчень про смерть.

...*Як паювали луп між нами, вояками, / Припала дещиця й мені.* — Луп — військова здобич.

І щиро так вони удвох кохались, / Що аж по скін сліди на нім zostались. — Після хрестових походів по всій Європі поширився сифіліс, що називався тоді «неаполітанською хворобою» (mal de Naples).

НА ВУЛИЦІ

Написано до 1775 р.

Sancta simplicitas! — свята простота (латин). — слова вождя чеського національного релігійного руху Яна Гуса (1369—1415). Він вигукнув ці слова під час страти на кострищі, коли якась бабуся підкинула у вогонь хмизу, думаючи, що робить цим богоугодне діло.

САД

Написано до 1775 р. (за винятком кількох уставлених пізніше рядків).

...*В солдатах братик мій...* — Брат Гретхен, як і чоловік сусідки Марти, — ландскнехт, найманий солдат.

АЛЬТАНКА

Написано до 1775 р.

Голубе! Я так тебе люблю. — Після попередньої сцени минуло кілька днів: Фауст і Маргарита вже на «ти».

ЛІС І ПЕЧЕРА

Написано 1788 р.

Високий духу, дав мені ти все... — Під високим духом тут розуміється Дух Землі, що являвся Фаустові в першій сцені; його впливу Фауст приписує своє нове, живе пантеїстичне розуміння природи. *Ти показав всю безліч животворну, / Навчив мене вбачать свіох братів / В воді, в повітрі, в тихому гаю.* — Згідно з натурфілософським ученням Гердера, сприйнятим і розвинутим Гете, «старші брати людини — тварини».

Бува й мені, що аж жижки трясуться / До сарн-близнят, що між лілей пасуться. — Образ жіночих грудей, запозичений із Соломонової «Пісні пісень».

КІМНАТА ГРЕТХЕН

Написано до 1775 р. Пісню Гретхен неодноразово клали на музику; найбільш відома музика Ф. Шуберта (1797–1828).

САД МАРТИ

Написано до 1775 р. Ця сцена містить у собі пантеїстичну сповідь юного Гете в епоху «бурі і натиску». Самому поетові доводилося замолоду слухати докори за ігнорування обрядової сторони християнської релігії.

Чуття — то все... — Культ почуття, пропагований Ж.-Ж. Руссо, був характерний для більшості письменників «бурі і натиску».

Фізіономії ж вона незле вивча. — Фізіогноміка — наука визначати характер людини за її зовнішністю — захоплювала Гете в період роботи над «Прафаустом». У цей час він дружив із містиком і проповідником Лафатером (1741–1804), автором праць із фізіогноміки, в якому, зрештою, поет скоро розчарувався.

БІЛЯ КОЛОДЯЗА

Написано до 1775 р.

Тепер іди на покриття, / На привселюдне каяття. — Покриток вводили в церкву і ставили на видному місці в рядюжаній сорочці, Гете домогся заборони цього звичаю у Веймарському герцогстві в 1786 р.

... То хлопці зірвуть з неї вінця. / А ми їй — січки під ворітця. — В давнину в Україні дівчатам, що «не доносили вінка» до шлюбу, ворота вимазували дьогтем.

БІЛЯ МІСЬКОГО МУРУ

Написано до 1775 р.

Mater dolorosa — скорботна мати (лат). — зображення Богородиці Марії біля хреста з простромленими мечами грудьми.

НІЧ

Написано в основному 1800 р. (Перші сорок рядків належать до 1775 р.).

То вже по жилах жбуха, б'є / Вогонь Вальпуржиної ночі... — Вальпурга (або Вальпургія) — англійська черниця, ігуменя одного баварського монастиря у VIII ст.; її день святкували першого травня, і це свято злилося з давнішими поганськими весняними обрядами (пор. ніч на Івана Купала). Цієї ночі відьми й чаклуни нібито справляють свій шабаш; тоді ж відкриваються сховані в землі скарби. В російській перекладацькій традиції, починаючи з Е. Губера, закріпилась назва «Вальпургієва ніч», нібито від чоловічого імені «Вальпургій».

Катрью, чом / Стоїш смерком / Попід вікном... — Початок пісні запозичений із Шекспірового «Гамлета» (пор. пісню Офелії).

Розпроклятущий щуролове! — Щуролов (Ratten-fanger von Hameln) — персонаж із німецької народної казки, який нібито своїм співом принаджував мишей і пацюків, а одного разу звабив за собою і всіх дітей міста Гамельна, де йому не заплатили за виведення пацюків.

Поліція б зі мною не змагалась, / А карний суд — то інша річ. — Мефістофель боїться карного судочинства, бо воно супроводжувалось релігійними обрядами.

СОБОР

Написано до 1775 р.

Dies irae, dies illa / Solvet saeculum infavilla. — «День гніву, той день оберне світ у піл». Ці та наступні латинські співи — уривки з церковного гімну про Страшний суд (XIII ст.), включеного в католицький реквієм (службу по вмерлому).

Judex ergo sum sedebit, / Quidquid latet, adparebit, / Nil inultum remanebit. — «Коли возсяде Вишній Судія, виявиться все приховане, ніщо не лишиться без покари» (лат)..

Quid sum miser tunc dicturus / Quern patronum rogaturus, / Cum vix Justus sit securus? — «Що казати тоді мені, окаянному, у кого благати захисту, коли і праведник непевний у спасінні?» (лат)..

ВАЛЬПУРЖИНА НІЧ

Писано 1797–1801 рр., остаточно оброблено 1806 р.

Шірке і Еленд — двоє сіл під горою Брокен, на якій, за народним повір'ям, відьми справляли свій шабаш.

Чи вогника блудного нам гукнути? — Блудні вогні вважались слугами нечистої сили, бо заманювали подорожнього в багно або я провалля (пор. потерчата в українській демонології).

Онде бескети носаті / Захропили, лігши спати. — Дві високі гранітні скелі біля села Шірке звуться Хропуни.

... Сів Уріан на трон із скал. — Уріан — нижньонімецька назва чорта.

Старенька Баубо в стороні / Одна трюхика на свині. — Баубо — нянька богині Деметри (Церери), що розважала богиню непристойними жартами, коли та сумувала за своєю дочкою Персефоною (Прозерпиною), заведеною Плутоном у підземне царство. Це єдиний у цій сцені персонаж із античної міфології; Гете зробив із неї старшу над відьмами (замість німецької фрау Голле або Берти).

Ти кудюю ішла? / Мимо Ільзенштайна. — Ільзенштайн — скеля над рікою Ільзою, згідно з народною легендою, в ній живе принцеса Ільза, коханка імператора Генріха II.

Чарівна масть одваги дасть... — За середньовічним повір'ям, відьми мазалися спеціальною чарівною мастю, перш ніж летіти на Лису гору.

Дорогу Фоланду! Гей, любя чернь, роздайсь! — Фоланд (Foland, Volland) — середньовічна німецька назва чорта.

Яка Ліліт? / Адама перша жінка. — За кабалістичним міфом, Адам ще до Єви мав створену одночасно з ним дружину Ліліт, яка вбила сплджених ним дітей. За це її Бог прокляв і обернув у демонічну істоту, опановану неситимою німфоманією.

Проктофантазміст — «задопровидець», від грецького proctos — *зад* і phantasma — *видіння*. Під цим іменем Гете виводить тут свого літературного противника, берлінського видавця й письменника-прос-вітника Крістіана-Фрідріха Ніколаї (1733–1811). У своїй доповіді на засіданні берлінської Академії наук 1799 р. Ніколаї заявив, що вилікувався від галюцинацій за допомогою п'явок, яких він ставив собі на сидниці.

...Як він в млині своїм старім... — Під «старим млином» слід розуміти журнал Ніколаї «Die allgemeine deutsche Bibliothek» (1765–1806).

І мудрі ми — а в Тегелі привиддя. — Тегель — маєток відомого німецького лінгвіста В. Гумбольдта (1767–1835), де нібито водилися привиди. В своїх статтях Ніколаї докладно описав, як ті привиди лякали його 1797 р.

...Ще про Медузу казка не стара. — Медуза — в античній міфології чарівна істота, що поглядом своїм перетворювала людину на камінь. Герой Персей відтяв їй голову, якою прикрасив свого щита.

Там шумно й людно, — чистий Протер... — Протер — міський парк у Відні, місце гуляння елітної публіки.

Servibilis — послужливий (латин). — тип дилетанта.

Семірку в нас усі тут полюбляють... — Насміх над містичним числом сім.

СОН ВАЛЬПУРЖИНОЇ НОЧІ...

Написано 1796–1797 рр. Ця інтермедія виникла як продовження написаних спільно з Шиллером сатиричних чотиривіршів під назвою «Ксенії» (гостинні дарунки). Опубліковані 1796 р. в «Альманасі муз», «Ксенії» викликали страшенне обурення в таборі літературної реакції. Назва «Сон Вальпур-жиної ночі» нагадує шекспірівський «Сон літньої ночі» (звідти ж узяті й деякі персонажі — *Оберон* і *Титанія*, цар і цариця духів-ельфів, *Пук* — один із ельфів, веселий жартун; образ *Аріеля*, світлого духа повітря, запозиче-

ний з іншої драми Шекспіра — «Буря»). У цій вставці — багато натяків на різні обставини тогочасного культурного життя, які іноді буває важко витлумачити (звідси розбіжність думок коментаторів).

...Мідінгівці жваві... — Мідінг (пом. 1782) — декоратор і машиніст Веймарського театру, на смерть якого Гете написав велику елегію.

Дух, що тільки твориться — поет, який не має «власного голосу» і черпає своє натхнення з різних джерел; епігон. Парочка — очевидно, два спів-автори-нездари. Цікавий мандрівець — той самий Ніколаї (див. прим. вище). Ортодокс («правовірний») — реакційний письменник Фрідріх-Леопольд Штольберг (1750–1819), який різко виступив проти поезії Шіллера «Боги Греції» з позицій правовірного католицизму. Північний художник — очевидно, сам Гете (пор. його поїздки в Італію). Пурист — тут якийсь старосвітський академік, прихильник чепуркуватого псевдокласицизму.

Стара відьма — великосвітська святениця. Флюгер — гадають, що Гете має на увазі композитора й музикознавця Йоганна-Фрідріха Рейхардта (1752–1814), який, як здавалось поетові, виляв між Французькою революцією і недоброзичливо настроєним до неї веймарським класицизмом. Можливо, це просто узагальнений тип опортуніста який завжди нюхає, звідки вітер віє. Август Геннінгс (1746–1826) — письменник і видавець, літературний просвітник Гете й Шіллера. Музагет (провідник муз, епітет грецького бога Аполлона) — назва альманаху Геннінгса. *Ci-devant* (колишній) *геній часу*. — Геннінгс видавав журнал «Геній часу», в якому виступав проти «чужої духові християнства» класичної естетики Гете й Шіллера, а також проти їхніх «Ксеній». *Все носом нишпорить, нюшить, / Чиє тут єзуїти*. — Просвітник Ніколаї всюди вбачає підступи єзуїтів. *Журавель* — Лафатер, прозваний так за «журавлину» ходу. *Син світу* — себто людина без псевдонаукових передсудів; Гете має тут на увазі самого себе.

Та їх гамус голос дуд, / Як звірів — спів Орфеїв. — Орфей — казковий грецький співець, що приборкував диких звірів своїм співом і грою на лірі. Догматик — послідовник докантивського філософського догматизму. — Ідеаліст. — Тут мається на увазі німецький філософ Йоганн-Готліб Фіхте (1762–1814)...*Бігме, коли усе це — я, / То я таки безглуздий*. — Натяк на основне положення суб'єктивного ідеалізму, згідно з яким зовнішній світ є витвором нашої свідомості, нашого «я» («Світ — це я»). *Реаліст* — тут: філософ-емпірик. *Супернатураліст* — філософ, що визнає існування надчуттєвого світу. Мається на увазі теїст і противник кантівського раціоналізму Фрідріх Якобі (1743–1819). *Скептик* — послідовник англійського філософа-агностика Давіда Юма (1711–1776).

Ми звемося *Sans souci*... — *Sans souci* — без турботи (фр). маються на увазі всілякі пристосуванці. *Невдахи* — французькі емігранти, що згадують блаженні дні розтрощеного «старого режиму». *Блудні вогні* — вискочки.

Падуца зірка — демагог з блискучою, але короткочасною кар'єрою.

ПОХМУРИЙ ДЕНЬ

Написано до 1775 р. Це — єдина прозова сцена, що залишилася з «Графауста» неперевіршованою.

НІЧ. ЧИСТЕ

Написано до 1775 р.

В'ЯЗНИЦЯ

Сцену спочатку написано прозою (до 1775 р), і значно пізніше перевіршовано.

Моя мати, ледащо... — Пісня взята з німецької народної казки про дівчину, замордовану злою мачухою.

Ударили в дзвін, зламали жезло... — За давнім німецьким звичаєм, дзвонили в «дзвін грішників» («*Armesinderglocke*»), коли вели злочинця на страту; над головою приреченого ламали білу суддівську палицю на знак того, що час приступити до виконання вироку.

Врятована! — Дописано в остаточній редакції. Вказує на символічну роль Маргарити в трагедії.

ДЖЕРЕЛО: Й.-В. Гете «Фауст Лірика», Київ: «Веселка», 2001.

«Присвята», «Пролог на небі»

1. Якими думками й почуттями пронизано «Присвяту»?
2. Чи можна висловлювання архангелів назвати гімном Творцю Всесвіту? Обґрунтуйте відповідь.
3. Порівняйте, як ставляться до людей Мефістофель і Господь. Наведіть цитати.
4. Зачитайте характеристику Фауста, виголошену Мефістофелем. Чи виділяє він цю людину з-поміж інших землян?
5. Поясніть, у чому полягає сутність суперечки між Мефістофелем і Всевишнім.

Сцена «Ніч»

1. Виразно прочитайте перший монолог Фауста. Які думки й почуття бентежать його розум і душу?
2. Чому він вдається до ворожіння?
3. Прочитайте в особах діалог Фауста й Вагнера.
4. Чи можна стверджувати, що названі персонажі представляють два типи вчених? Обґрунтуйте свою думку. Кому з них, на ваш погляд, симпатизує автор?
5. Кого має на увазі Фауст, говорячи Вагнеру:

*Так, мало хто пізнає хоч дещо зміг,
Та й ті провидці, серцем необачні,
Несли свої думки юрбі невдячній;
За те й палили, й розпинали їх...?*

Наведіть історичні приклади, які є ілюстрацією до цих слів.

6. Зачитайте, як Фауст характеризує Вагнера до розмови з ним і після неї. Чи згодні ви з такою оцінкою?

Сцена «За міською брамою»

1. Простежте, якими засобами автор створює картину багатоголосої юрби людей.
2. Визначте, як Фауст ставиться до народу.
3. Які факти свідчать про те, що він є улюбленцем простого люду?
4. Обґрунтуйте, чим викликані такі слова Фауста:
Хвала юрби звучить мені як глум...
5. Як у цій сцені розкриваються характери Фауста й Вагнера? Аргументуйте відповідь.
6. Користуючись наданим зразком, продовжте в зошиті таблицю, яка відображатиме відмінності характерів і поглядів на життя Фауста й Вагнера:

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАУСТА Й ВАГНЕРА

ФАУСТ	ВАГНЕР
Ставлення до народу	

Сцени «Кабінет Фауста» (1), «Кабінет Фауста» (2)

1. Поміркуйте, чому, перекладаючи Новий Заповіт, Фауст змінює сутність речення. Як це його характеризує?
2. Виразно прочитайте в особах діалог Мефістофеля й Фауста.
3. Зверніть увагу на слова Мефістофеля, якими він представляє себе. Як ви розумієте їх?
4. У чому полягає сутність угоди між Фаустом і Мефістофелем? Відповідаючи, використовуйте цитати.

Сцени «На вулиці» (1), «На вулиці» (2), «Сад», «Кімната Гретхен»

1. Розкажіть про знайомство Фауста й Маргарити.
2. Як Мефістофель реагує на захоплення доктора? Чому, говорячи з Мартою про закоханих Фауста й Маргариту, він промовляє: «Діло світове!»?
3. Яку роль у композиції твору відіграє сцена «Кімната Гретхен»? Чи можна монолог героїні назвати ліричним? Обґрунтуйте відповідь.

Сцени «Похмурий день. Поле», «В'язниця»; останній монолог Фауста (частина II)

1. Як розкривається характер Фауста у прочитаних сценах?
2. Яку страшну ціну він заплатив за спокусу?
3. Прокоментуйте фінал I частини. Як ви думаєте, чому Маргариті було даровано прощення?
4. Виразно прочитайте і прокоментуйте останній монолог Фауста.
5. Поміркуйте, чи вдалося Мефістофелю заволодіти душею Фауста.

Підсумовуємо вивчене

1. Узагальніть, які проблеми порушує Й. В. Гете в трагедії «Фауст». У чому полягає її головний конфлікт?
2. Поясніть, чому «Пролог на небі» називають ключем до всього твору.
3. Складіть план порівняльної характеристики Фауста й Вагнера.
4. Які дві лінії можна виділити в композиції I частини?
5. Що символізують образи Фауста, Мефістофеля і Маргарити?
6. Випишіть у зошит поетичні рядки з трагедії, які стали крилатими висловами. Прокоментуйте їх.
7. Подумайте, чому твір «Фауст» називають драматичною поемою або філософською трагедією.
8. Підготуйте повідомлення на одну з тем: «Роль ремарок у творі», «Біблійні мотиви у творі».
9. Порівняйте народну легенду про доктора Фауста з трагедією Й. В. Гете.

10. Як ви думаєте, чому трагедію «Фауст» називають вершиною світової літератури?
11. Розгляньте постер Рафала Олбінські до опери Ш. Гуно «Фауст». Як ви думаєте, що в ньому хотів увиразнити автор?
12. Сам Гете зазначав, що трагедію задумано так, щоб у ній «усе разом являло відверту загадку, яка знову й знову буде непокоїти людей і давати їм поживу для роздумів». А що саме видалось загадковим вам? На які роздуми вас наштовхнула історія Фауста?
13. Напишіть твір на одну з тем: «Я і Фауст: діалог крізь століття», «Трагедія «Фауст» — вершина світової літератури», «Фауст: переможець чи переможений?».
14. Розгляньте й проаналізуйте підсумковий плакат до теми. Які факти з життєпису та творчості Гете в ньому відображено? Підготуйте за плакатом запитання до класу.

Павло ФИЛИПОВИЧ

ҐЕТЕ

Минули пристрасті, змагання і труди,
А він ще промовля з погаслого сторіччя.
Одверте і ясне горить його обличчя,
І пильно в далечінь сягає зір твердий.
Мов цвинтарні гаї, сплять Веймарські сади,
В Європі збройний гук і чад середньовіччя,
Але на обрії зростає
робітничя Республіка — і він вдивляється туди.
Не вертерівський жаль, не олімпійський спокій,
Що кризь мінливі дні і бистроплинні роки
Шукає сяєва незмінної краси, —
Із Фавстових рамен старі зірвавши шати,
Бажання все спізнати і дум порив крилатий
у спадщині своїй найкращій віддаси
Тим, що воліють світ новий побудувати!

- ❖ Уважно розгляньте фото скульптури. Поміркуйте, що в характерах Мефістофеля і Маргарити прагнув увиразнити скульптор.

Подвійна статуя
Мефістофеля і Маргарити
(музей Салар Джунг,
Хайдарабад, Індія)